

म. ग्रं. सं. वाचनालय, ठाणे

विषय नाटक

दा. क्र.

१५०

१८८८

मराठी ग्रंथ संग्रहालय, ठाणे.

(निलहा वाचनालय)

वाचनालय/नौपाडा.

फु. जी. वी. — सुश्री. ल. सुहृदा

दा. क्र. — १०

विषय — नाटक

१५०

म. ग्रं. सं. वाचनालय, ठाणे

पाहिजे. आतां ह्या दोन्ही गोष्टी जशा अण्डाच्या छापून
 प्राप्त झाल्या आहेत, तशाच कांलेपत कादंबऱ्या, नाटके
 इत्यादि, ह्या ज्येष्ठ मनोरंजनाचा विशेष भाग आहे,
 अशाच पुष्कळ पुस्तके सांपडतील. याचें कारण शा-
 स्त्रीय, राजकीय इत्यादिक विषयांची पुस्तके कळण्यास
 फार कठीण असून त्यांत मनोरंजनाचा भाग फारच कमी
 असतो; व लोकांच्या मनाची प्रवृत्ति तर मनोरंजक पुस्त-
 केच वाचण्याकडे विशेष असते; ह्याून शास्त्रीय, राजकीय
 इत्यादि गहन विषयांच्या पुस्तकांचा खप फार कमी, व
 त्यामुळे त्या विषयांवर लिहिण्याकडे लोकांची प्रवृत्तिही
 कमी असते. आतां शास्त्रीय वगैरे विषयांच्या पुस्तकांचा
 उपयोग मोठा आहे हें खरें, तथापि नाटके, कादंबऱ्या
 वगैरे पुस्तकांचा उपयोग मुळाच नाही असे ह्यातां येत
 नाही. कै. कृष्णशास्त्री त्रिपळगकर यांनी आपल्या 'अरे-
 वियन् नाइट्स्' च्या भाषांतराच्या पहिल्या भागाच्या
 प्रस्तावनेत ह्यातलें आहे कीं, "हल्लींच्या काळांत अत्यंत
 सुधारलेले जे इंग्लंड, फ्रान्स, जर्मनी, वगैरे देश आहेत,
 त्यांत सुद्धां सुरस व चमत्कारिक ग्रंथ वाचण्याचा प्रघात
 पराकाष्ठेचा आहे. त्या देशांत नाटके, कविता, मनच्या
 रचलेल्या गोष्टी (नाव्हल्स) या जितक्या छापतात, खप-
 तात, व वाचल्या जातात, तितके कठीण विषयांवरील
 ग्रंथ छापले वगैरे जात नाहीत." याचें कारण, "तसले
 ग्रंथ वाचल्यापासून मोठा लाभ खरा; परंतु सुरस व चम-
 त्कारिक खऱ्या, परंतु कल्पित व खोल्या अशा गोष्टी
 वाचल्यापासून मनुष्याचे जिवास कर्मणूक होऊन त्याचा

व केवढें ज्ञान असलें पाहिजे याची कल्पनाच केल्या पाहिजे-

त्याता ७

त्याच्या ज्ञानापासून चांतुये श्राव ... त्यात
विशेषकरून नाटकाला तर ही गोष्ट चांगली लागू पडते;
आणि ह्मणूनच आपले जगन्मान्य महाकवि कालिदास व
भवभूति यांच्या कृतीला इकडेच नव्हे, तर युरोपांत दे-
खील मान आहे. असो; तर आतां प्रस्तुत ग्रंथाविषयी
दोन शब्द लिहूं ह्मणजे झालें.

एलंड देशांत ऑलिव्हर गोलडस्मिथ नामेंकरून एक
मोठा नामांकित ग्रंथकार १८ वे शतकांत होऊन गेला.
त्याचे गद्य व पद्य ग्रंथ बरेच आहेत. त्यांपैकी 'गुड ने-
चर्ड मॅन' या नांवाचे एक आनंदपर्यवसायी नाटक आहे,
त्याचे हे भाषांतर आहे. हे नाटक क्वान आपल्या स्व-
तःला बडलेल्या गोष्टींवर रचलेले असून त्यांत नाटकाचा
मुख्य उद्देश जें मनोरंजन, तेंही फार चांगल्या रीतीने
उतरले आहे, अशी मूळग्रंथ वाचल्यानें खचित खात्री
होईल. नाटक ह्मणजे 'संसाराचे चित्र' असें जें ह्मटले
आहे, तें इंग्लिश लोकांचा महाकवि शेक्सपीअर याच्या
अत्युत्कृष्ट व रमसर्वस्व नाटकांत जसें व्यक्त होतें, तसेंच
गोलडस्मिथ याच्या नाटकांतही व्यक्त होतें असें मला
वाटतें. नाटकाविषयी त्याची जीं मतें होतीं, त्यांचें दिग्दर्-
शन, पुढें या नाटकांतील पात्रांचें गुणदोषविवेचन जें
केलें आहे, त्यांत केलें आहे; त्यावरून हें कळेल.

कोणताही मूळग्रंथ लिहावयाचा असो, अथवा दुसऱ्या
भाषेतून उतरावयाचा असो, तो ग्रंथ लिहिणाराचे अर्गी त्या
त्या भाषांचें चांगलें ज्ञान व लिहिण्याची प्रौढीही असली

पाहिजे. आतां ह्या दोन्ही गोष्टी जशा असाव्या तशा मला अनुकूल नाहींत हें मी प्रांजलपणें कबूल करितों. तर मग तुटपुंजी ज्ञानाचे मनुष्यानें ग्रंथ लिहिण्यास हातांत कशाला ध्यावा असें कदाचित् कोणी ह्मणतील. तर या संबंधानें माझे एवढेंच उत्तर आहे कीं, स्वभाषेची कांहीं तरी सेवा घडली तर पहावी, असा माझा फार दिवसांचा हेतु असल्यामुळे मी त्याच हेतुनुरूप आपला हा प्रथमचा अल्प यत्न केला आहे. तेव्हां तो यत्न पुढें चालविण्यास माझ्या अंगी थोड्या अंशानें तरी योग्यता आहे असें ह्या माझ्या कृतीवरून विद्वज्जनांच्या नजरेस आलें, तर मी दिवसेंदिवस सुधारणा करून आपला प्रयत्न तसाच पुढें अव्याहत चालवीन. प्रस्तुत ग्रंथांत मूळग्रंथकर्त्याच्या ग्रंथांतील रसपरिपाक जसा उतरावा तसा उतरला आहे असें मी मुळीच समजत नाहीं. तसेंच यांत अर्थाच्या संबंधानें व भाषेच्या संबंधानें पुष्कळ दोष असण्याचा संभव आहे. परंतु हा पहिलाच प्रयत्न असें समजून विद्वज्जन त्याकडे करडी नजर न देतां, मला त्याबद्दल क्षमा करतील व 'न चापिकाव्यं नवमित्य वंद्यम्' या कालिदासोक्तीचे अवलंबन करून, पुस्तकपरीक्षण करून त्यांतील दोष कळवितील अशी उमेद आहे.

असो; आतां या पुस्तकाच्या संबंधानें आणखी एक गोष्ट लिहावयाची राहिली आहे. ती ही कीं, अन्य भाषेतून स्वभाषेत ग्रंथ लिहावयाचा तो आपल्याकडील रीतिरिवाजांस अनुसरून लिहिला असतां त्यापासून लोकांचें मनोरंजन होऊन तो त्यांस विशेष प्रिय होईल हें खरें; पण तसा तो उतरण्यास ग्रंथकर्त्याचे अंगी केवढे कौशल्य व केवढे ज्ञान असलें पाहिजे याची कल्पनाच केली पाहि-

जे! इंग्लिश लोकांचे आचारविचार, रीतीरिवाज वगैरे आपल्याकडील आचारविचारांहून व रीतीरिवाजांहून अगदी भिन्न असल्यामुळे, ग्रंथ जसा उतरावा तसा उतरला तर बरे; नाही तर 'धेडगुजरी' प्रकार होऊन, तो हास्यास्पद मात्र होणार! तेव्हां या भरीसच न पडतां मूळग्रंथ जशाचा तसाच आपल्या भाषेत उतरला असतां कोणत्याही प्रकारचे अनहित नाही. कारण नाटक ह्यांज 'संसारार्चित्र' असें जर सर्व लोक कबूल करतात, तर त्यांना आपल्या संसारार्चित्र व इंग्लिश लोकांच्या संसारार्चित्र 'धेडगुजरी' संमिश्रण आवडेल काय? कधीही आवडणार नाही. मूळ ग्रंथकारानें आपल्या ग्रंथांत पात्रांचे कसकसे गुणदोष दाखविले आहेत, हें आपणांस कळण्यासाठी त्या लोकांचे आचारविचार इत्यादि जसेच्या तसेच दाखविणें भाग आहे. बापानें आपण स्वतः आपल्या मुलाकडून भावी सुनेला लग्नाच्या संबंधाची गोष्ट विचारविणें व लग्नाच्या अगोदर एकमेकांची एकमेकांवर प्रीति बसून प्रीतियुक्त भाषणें होणें हें आपल्या इकडच्या लोकांच्या कानाला फार वाईट लागेल खरें, परंतु असें जर न केलें, तर इंग्लिश लोकांचे आचारविचार इत्यादि केवळ मराठी जाणणाऱ्यांस कसे कळावे, व नाटकाचा इष्ट हेतु कसा सिद्धीस जावा ?

ह्यांन या पुस्तकांत मी मूळ ग्रंथांतील पात्रांचीं नांवें आहेत तशींच कायम ठेवून कल्पना, आचारविचार, रीतीरिवाज वगैरेही तसेच ठेविले आहेत. 'टॅपेस्ट नाटक,' 'आथेल्लो नाटक' वगैरे जीं नाटके ह्याच पद्धतीवर लिहिलेलीं आहेत, तीं विद्वान् लोकांना फार प्रिय झालीं आहेत; तेव्हां मलाही तीच पद्धत स्वीकारण्यास बिलकुल

शंका वाटली नाही. यावरून ह्यणजे ज्या थोर विद्वान् लोकांनी वरची नाटके लिहिली आहेत त्यांची विद्वत्ता मी आपल्या अंगी आणण्यास, व हे पुस्तक त्या पुस्तकांच्या मालिकेत घालण्यास पहातो असे नाही. वरची नाटके मूळ शंकरपियरसारख्या महाकवीची असल्यामुळे अगोदर गोड, आणि त्यांतून मराठीत त्या नाटकांचा रसपरिपाक उतरणारांची विद्वत्ताही मोठी; तेव्हां ती नाटके साहजिकच चांगली उतरली; व प्रस्तुत नाटक तशा एकाद्या विद्वानाने जर हाती घेतले असते तर खचित यापेक्षा फार चांगले उतरले असते यांत संशय नाही. तथापि, विद्वान् लोकांनी याचा स्वीकार करून माझ्या तुटपुंजी ज्ञानाकडे दृष्टि न देतां, हे मुळाशी कितपत उतरले आहे हे पहावे, अशी त्यांस सविनय प्रार्थना आहे.

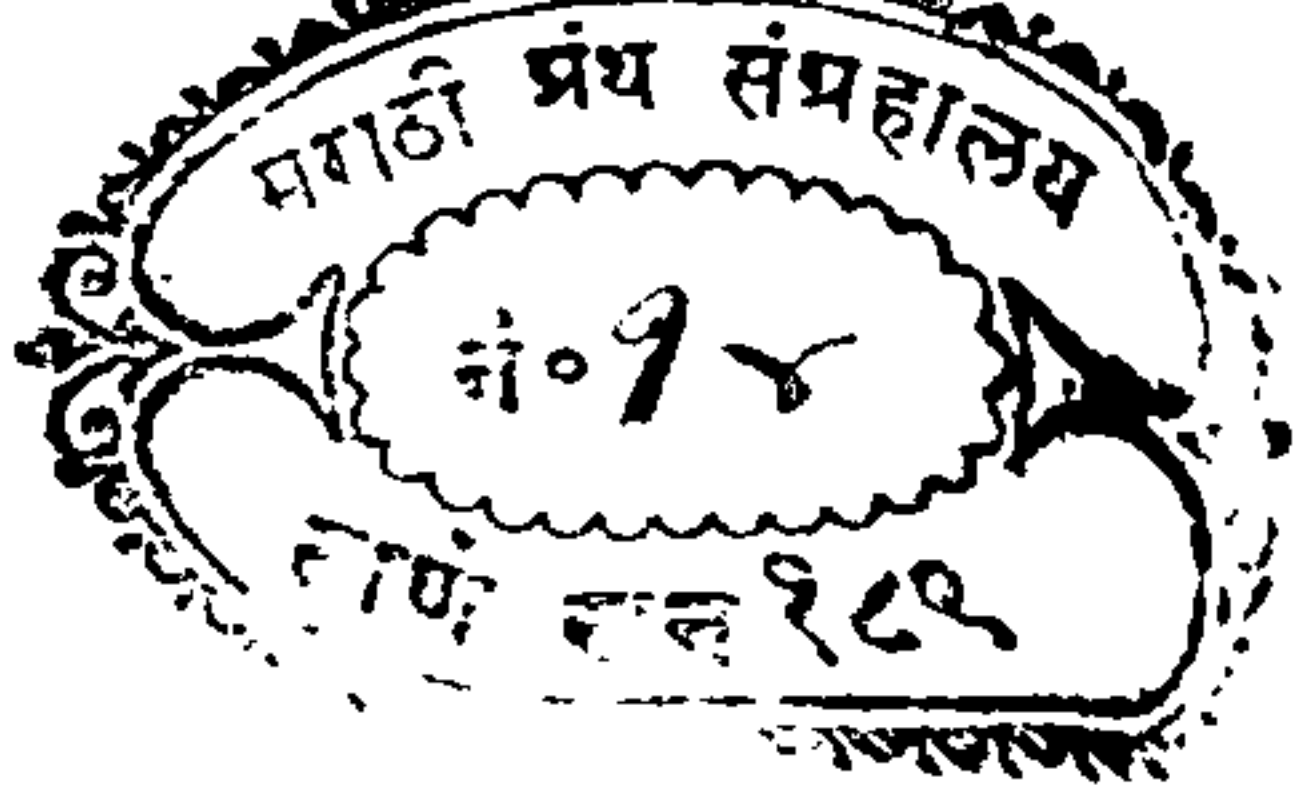
आपल्या भाषेत मुळांचे व्यक्त करून दाखवितां येणार नाहीत, व मुळांतल्याप्रमाणें तसेंच्या तसेंच भाषांतर केले तर अगदीच बेदब दिसेल, अशी एक दोन स्थळे आढळली, ती निरुपायास्तव अजीवातच सोडून द्यावी लागली. बाकी हे पुस्तक मूळग्रंथ घेऊन वाचिले तर मूळ ह्यणून कोठे सोडिले नाही, असे दिसून येईल. एके ठिकाणी मात्र मुळांतल्यापेक्षा थोडा जास्त मजकूर वातला आहे. [अंक ४ पृष्ठ १०६ पहा.] मुळांत हे पत्र फारच संक्षिप्त दिले आहे, परंतु पुढे क्रोकर याने ते पत्र समग्र वाचले, त्याला व याला मेळ बसावा ह्यणून तसे केले आहे. तसेंच इंग्रजीतल्या वाक्यांचे भाषांतर शब्दास शब्द असे न करितां मराठीच्या रीतीस जसे शोभेल असे करण्याचा झाला तितका प्रयत्न केला आहे. पात्रांना शोभणारी व आपण घरी बोलतो ती भाषा ना-

ढुकांच्या पुस्तकांत घालणें प्रशस्त आहे असें कित्येका-
चें मत आहे. तथापि जशी भाषा लिहितात तशीच
नाटकांतही भाषा असावी असें मला सोयीवार वाटल्या-
वरून मी ती तशीच घातली आहे.

हें पुस्तक लिहून झाल्यावर, माझे वाळपणचे गुरु
रा० रा० हरि कृष्ण दामले यांना, तें मी दाखविलें.
त्यांनीं तें समग्र वाचून पाहून त्यांत मराठी भाषेच्या व-
गैरे संबंधानें मला कांहीं उपयुक्त सूचना केल्या, त्या-
बद्दल त्यांचे मी मनःपूर्वक आभार मानतो. आतां या
पुस्तकांत जे कांहीं दोष आढळतील त्यांबद्दल त्यांच्या-
वर अर्थातच कौणत्याही प्रकारची जबाबदारी नाहीं; ती
सर्व माझ्या शिरावर आहे. तसेच, पुस्तक जरी लिहून
झालें असलें, तरी छापून प्रसिद्ध होण्यास पैशाची अनु-
कुलता पाहिजे. ती नसल्यामुळे पुस्तक तसेच घडून
राहिलें असतें; परंतु ती० रा० वासुदेव मोरेश्वर पोतदार,
मुंबईतील गिरगांव प्रायव्हेट स्कुलाचे हेडमास्तर, यांनीं
हें माझे पुस्तक घेऊन छापून प्रसिद्ध केलें, त्याबद्दल
त्यांचेही मजवर मोठे उपकार आहेत. तसेच हें पुस्तक
छापत असतां माझे परम मित्र रा० वासुदेव नारायण नेने,
फर्ग्युसन कालेजांतील विद्यार्थी, यांनीं मला बरीच मदत
केली, तिजबद्दल त्यांचाही मी फार आभारी आहे.

शेवटीं, ज्या सर्व शक्तिमान् परमेश्वरानें माझा हा
अल्प यत्न शेवट्यास नेण्यास मला शक्ति दिली, त्याचे
अनन्यभावे उपकार स्मरून ही प्रस्तावना मी संपावितों.

डेकन कॉलेज, पुणे, }
तारीख १ माहे जून १८८९. } रा० वा० रा०

ह्या नाटकांतले गांष्टीचा सारांश.

लंडन शहरांत सर बुइल्यम् हनीवुड या नांवाचा एक श्रीमान् गृहस्थ राहत होता. हा इटालीत कांहीं सरकारी कामावर होता. याचा हनीवुड या नांवाचा एक पुतण्या होता. हाच प्रस्तुत नाटकांतला नायक होय. हनीवुड याचा बापही श्रीमंत होता. तो मरण पावल्यावर त्याची संपत्ति हनीवुड याला मिळाली. हनीवुड हा फार निष्कपट, सुशील आणि कांहीं अंशी भोळसर असा होता. त्याचे विशेष लक्ष परोपकाराकडे होते; व कोणाचीही मर्जा ह्मणून मोडवयाची नाही असा त्याचा स्वभाव बनून गेला होता. परंतु मनुष्य तारुण्यावस्थेत असतो, तेव्हां दूरदर्शित्व, सारासार विचार वगैरे गुण त्याच्या अंगां आलेले नसतात. तशीच स्थिति हनीवुड याची होती. तसेच या जगांत मित्र ह्मणवें कोणाला, मित्र कोणत्या प्रकारचे असावे, याविषयी तो मुळीच विचार करित नसे; व तो लोकांच्या हांजीहांजीला भुलून गेल्यामुळे त्याच्या त्या परोपकाराला मर्यादा नाहीशी झाली. यामुळे झाले काय की, ज्याने उठावे त्याने आपले याजकडे यावे, व यांच्यापासून पैसे उपटून न्यावे. असे होतां होतां, त्याच्या त्या परोपकाराची इतकी सीमा झाली की, त्याच्याजवळचे सर्व द्रव्य संपुष्टांत येत चालले! जवळ पैसा नसला तरी कोणाला 'नाही' ह्मणावयाचे नाही असा त्याचा- पाठ पडल्यामुळे त्याला

लोकांची दे दे होऊन त्याची फटफतीती होण्याची वेळ आली. हे वर्तमान त्याचा चुलता सर वुडल्यम् हनीवुड इटालींत होता, त्याला कळल्यावर त्याने लागलीच त्याचा बंदोबस्त करून त्याला ताळ्यावर आणण्याची युक्ति काढिली. ती अशी की, हनीवुड याचे वारसपणाचे सर्व हक्क आपणाकडे घेऊन, त्याला ज्या कोणाचे कर्म वगैरे देणे हातें तें सर्व त्याने देऊन टाकिले; व आपल्या पुतण्याला आपल्या आचरणाचा पश्चात्ताप व्हावा या हेतूने त्याने त्याच्यावर कोर्टाचे पकडसमान काढून त्याला बेलिफाकडून पकडले.

इकडे त्याच शहरांत क्रोकर या नांवाचा एक कुलीन व श्रीमान् गृहस्थ राहत होता. त्याला लिओन्टार्डन् नांवाचा एक मुलगा व आलिबिया नांवाचा एक मुलगी अशी दोन अपत्ये होती. या दोन भावंडांपैकी त्याने आलिबिया हिला अगदी लहानपणी फ्रान्स देशांत लायन्स ह्मणून शहर आहे तेथे तिच्या आतेकडे पाठविले होते. कांहीं वर्षे लोटल्यावर क्रोकर याने लिओन्टार्डन् याला आपल्या मुलीस घरी आणण्याकरितां लायन्स येथे पाठविले. परंतु लिओन्टार्डन् हा लायन्स येथे न उतरतां फ्रान्स देशाची राजधानी पारिस येथेच उतरला. तेथे त्याची एका इंग्लिश गृहस्थाच्या मुलीवर प्रीति बसली. ह्या मुलीची मूळकथा अशी आहे. सर जेम्स वुडव्हिली नांवाचा एक संभावित व श्रीमान् गृहस्थ इंग्लंडांत राहत होता. त्याची ही मुलगी. तिला त्याने मरते समयीं जे कांहीं द्रव्य द्यावयाचे तें देऊन ती अज्ञान असल्यामुळे तिला एका गृहस्थाच्या

भजरेखालीं ठेविलें. त्या गृहस्थाची सर्व नजर तिच्या त्या द्रव्यावर होती. ह्मणून त्याणें तिला शिक्षण देण्याच्या मिषानें फ्रान्साला पाठविलें. तेथें तिच्या मनांत नसतांही त्यानें तिला गोसावीण करून आश्रमवृत्तीनें राहण्यास लाविलें. सर वुड्ल्यम् हनीवुड व सर जेम्स वुडव्हिली यांचा परम स्नेह असल्यामुळे सर वुड्ल्यम् हनीवुड यानें तिच्या पालकांचे मनांतील दुष्ट विचार निष्फळ करण्याकरितां आपल्याकडून झाला तितका प्रयत्न केला. एकदां त्यानें असा विचार केला होता कीं, हिला त्या गृहस्थाचे हातून सोडवावें; परंतु सुदैवानें तेथें लिओन्टार्डिन् याची व तिची प्रीति जडली. तेव्हां कांहीं दिवसांनीं बळजबरीनें त्यानें (लिओन्टार्डिन् यानें) तिला त्याचे हातून सोडविलें व आपल्या घरीं आणून ठेविलें. क्रोकर यानें आपली मुलगी आलिव्हिया हिला अगदीं लहानपणींच लायन्स येथें पाठविलें असल्यामुळे, त्याला लिओन्टार्डिन् यानें घरीं आणून ठेवलेली मुलगी ही आपली स्वतःची मुलगी नव्हे असा संशय आला नाहीं. तो तिला आपलीच मुलगी असें समजून मोठ्या लडिवाळपणानें वागवीत असे. परंतु लिओन्टार्डिन् याची तिच्यावर फ्रान्सांत असतांनाच जी प्रीति बसली होती, ती तिला बरीं आणून ठेवल्यावर, दोघेही वयांत आल्यामुळे अधिकाधिक वृद्धिगत होऊं लागली. ती इतकी कीं, त्यांनीं आपलें उभयतांचें लग्न करून टाकण्याचा निश्चय मनांत आणिला. परंतु हें वर्तमान क्रोकर यास कळलें तर तो या गोष्टीस अनुमोदन न देतां आपणांस रागें भरेल, असें त्यांस खास वाटून त्यांनीं स्काटलंडाला

जाऊन तेथे गुप्त लघ्न उरकून टाकण्याचा निश्चय केला. इकडे क्रोकर याच्या घरी मिस रिचलंड नांवाची एक सुस्वरूप व सुशिक्षित मुलगी होती. तिचा बाप मोठ्या श्रीमंत वराण्यांतला असून त्याच्या जवळ पुष्कळ द्रव्य होते. त्याने मरतेसमयी तिला क्रोकर याचे ताब्यांत ठेवून तिची सर्व देखरेख त्याच्याकडे सोपविली होती. त्याने जे मृत्युपत्र लिहून ठेविले होते त्यांत असे होते की, माझ्या मुलीने क्रोकर याचा मुलगा लिओनार्डान् याच्याशी लग्न लाविले तर, जे कांहीं द्रव्य मी सरकारी पेढीवर ठेविले आहे, ते सर्व क्रोकर याला मिळावे. आणि जर तिने दुसऱ्या कोणाशी लग्न लाविले तर अर्धे द्रव्य क्रोकर याला मिळावे. पुढे कर्मधर्मसंयोगाने हनीबुड व मिस रिचलंड या दोघांनी पुष्कळ दिवसपर्यंत आपली प्रीति मित्रत्वावाहेर आहे असे दाखविले नाही. इकडे क्रोकर याने मनांत आणिले की, मिस रिचलंड हिच्याशी आपल्या मुलाचे लग्न झाल्यास त्याला चांगली बायको मिळून तिचे सर्व द्रव्यही आपल्याला मिळेल; तेव्हां त्याच्याशी तिचे लग्न करण्याचा त्याने निश्चय केला; व त्याने आपल्या मुलाला हा आपला विचार कळविला. परंतु त्याची प्रीति, त्याने जिला आपल्या घरी आपली बहीण ह्मणून आणून ठेविले होते, तिच्यावर बसली होती ह्मणून वर एके ठिकाणी सांगितलेच आहे. त्यामुळे त्याला हा आपल्या बापाचा विचार रुचला नाही. तथापि, आपली प्रीति, घरी आणून ठेविलेल्या आलिन्हीयेवर आहे हे बापास कळविले असता तो रागावेल व आलिन्हीयेशी लग्न लावण्याचा आपला हेतु

इसदीस जाणार नाही. असे वाटल्यावरून त्याने आपल्या बापाजवळ वरील गोष्ट कबूल केल्यासारखी केली. नंतर क्रोकर व लिओन्टार्ड्न् यांनी, या गोष्टीस मिस् रिचलंड कबूल आहे किंवा नाही हे समजण्याकरितां, तिच्यापार्शी वरील संबधानें गोष्ट कळविली. तेव्हां लिओन्टार्ड्न् याच्या मनांत आपल्याशीं लग्न लावायाचें नसून, आपला बेत बापाला कळूं नये ह्मणूनच फक्त बापाच्या ह्मणण्यास रुकार द्यावा व कसे तरी करून बापानें योजिलेला लग्नाचा घाट मोडून टाकावा असे आहे, हे तिला माहित होतें, त्यामुळे तिनेही ती गोष्ट वरवर कबूल केली. पुढें त्या बापलेकांचें व तिचें त्या संबधानें भाषण होतां होतां, लिओन्टार्ड्न् यानें मिस् रिचलंड हिच्या भाषणांतिल ' मला रुकार देण्यास भाग पडत आहे ' येवढेच शब्द घेऊन त्यांच्यावर कोटी लढवून लग्नाचा घाट मोडण्याचा प्रसंग आणिला.

इकडे याच सुमारास क्रोकर याची खरी मुलगी जी लायन्स येथें होती, तिचें मन तेथील एका गुणवान् अशा इंग्लिश गृहस्थावर बसून, तिने त्याच्याशीं लग्न लावण्याचा गुप्त विचार चालविला होता. हे वर्तमान तिच्या आतेनें क्रोकर याला पत्रानें कळविलें. तिचीं सर्व पत्रें लिओन्टार्ड्न् याच्याच नांवानें येत असत. यामुळे लिओन्टार्ड्न् याला आपल्या बहिणीच्या संबधानें मुळीच भीति नव्हती. परंतु कर्मधर्मसंयोगानें वरील पत्र क्रोकर याच्या बायकोच्या हातीं आलें. तें तिनें फोडून आपल्या नवऱ्यापार्शी आणून दिलें. तेव्हां त्याला आपल्या मुलीचा हा बेत जरी रुचला, तरी तिनें आपल्या आतेच्या किंवा

बरांतील कोणा वडील माणसांच्या न कळत हा नेत चालविला आहे असे जाणून तिला रागे भरवे असा त्याने निश्चय केला. (ह्या ठिकाणी, क्रोकर हा आपल्या येथे असलेली मुलगी आलिन्धिया ही आपलीच मुलगी असे समजत होता, व तिलाच रागे भरण्याचा त्याने निश्चय केला, हे लक्षांत ठेवावे.) पुढे क्रोकर याने तिला रागे भरून ह्या प्रकरणाचा सर्व खुलासा विचारला. आपला व लिओन्टाईन् याचा जो संबंध आहे तो ह्याला कळला असे तिला वाटून तिने क्रोकर याजपाशी तो प्रकार संदिग्ध रीतीने सांगितला. क्रोकर याला असे वाटले की, हिने खरा मजकूर कबूल केला; ह्मणून त्याने तिला क्षमा केली. आलिन्धिया ही, या क्षमेश मीच पात्र नाही, तर लिओन्टाईन् देखील आहे असे सुचविणार, इतक्यांत लिओन्टाईन् तेथे आला. त्याला असे वाटले की, आपला व आलिन्धियेचा जो संबंध आहे तो आपल्या बापाला समजून त्याने क्षमा केली. तेव्हां आपला आनंद प्रदर्शित करण्याकरितां मोठ्या डौलाने बोलू लागला. बोलतां बोलतां असे बोलून गेला की, 'आलिन्धियेशी लग्न लावण्याने काय लहानसहान आनंद आहे?' ते क्रोकर याला अर्थातच विलक्षण वाटले. ह्मणून त्याची त्याने निर्भत्सना केली. एवढा वेळपर्यंत आलिन्धिया व लिओन्टाईन् यांना असे वाटले होते की, आपला जो प्रतीचा संबंध आहे तो याला कळून याने आपली मान्यता दाखविली; परंतु तसा कांहीं प्रकार नाही अशी आतां त्यांची खात्री झाली. ह्मणून लिओन्टाईन् व आलिन्धिया यांनी आपले बोलणे अंमळ सांवरून घेतले.

इतक्यांत आलिंघिया हिच्या तोंडावरचें पाणी झरकन् उतरलें; तेव्हां क्रोकर यानें त्याचें कारण तिला विचारलें: नगी तिनें कांहीं सांगितलें नाहीं. मग क्रोकर तसाच निवृत्त गेला.

दर सांगितलेंच आहे की, सर वुड्ल्यम् हनीवुड यानें आपल्या पुतण्यावर कोर्टाचें पकडसमान काढून बेलिफाकडून त्याला पकडलें. हनीवुड यानें, कोर्टाच्या बेलिफानें (ह्याजबरोबर दुसरा एक मनुष्य होता) ही आपली स्थिति कोणाला कळवूं नये ह्मणून त्या बेलिफास लांच दिला. परंतु अकस्मात् येंथें मिस रिचलंड आली. तेव्हां हनीवुड यानें, हे लोक कोर्टाकडचे आहेत असें हिला न समजावें ह्मणून कांहीं तरी संभाषण उपस्थित करून ती गोष्ट तो दाबूं पाहत होता. इतक्यांत सुदैवेंकरून लिओन्टाईन्कडून त्याला बोलावणें आलें; ह्मणून तो जात होता. परंतु ह्या लोकांनीं इतका वेळपर्यंत जो धीर धरला होता, तो त्यांस आतां धरवला नाहीं; व जातां जातां आपलें खरें स्वरूप त्यास दाखविलें. तथापि तेवढ्यावरून मिस रिचलंड हिला हे कोर्टाकडील लोक आहेत असें कांहीं वाटलें नाहीं. परंतु जवळ तिची दासी होती तिनें हे तेच लोक आहेत असें तिला सांगितलें. हें ऐकून तिला मोठें आश्चर्य वाटलें. मग तिनें एका वकिलाकडून त्याचें कर्ज देऊन टाकून त्याची सुटका केली.

इकडे क्रोकर यानें, मिस रिचलंड हिचा सरकारी पेढीवर जो पैसा येणें होता, तो मिळण्याकरितां लॉफ्टी या नांवाचा एक मनुष्य त्याच शहरांत राहत होता त्याची

योजना केली. या गृहस्थाचें मोठ्या लोकांत वजन मुळींच नसून, तो उगीच आपली बढाई मिरवीत असे. त्यानें ऋकोर याला, मी असें करतो, मी तसें करतो, ह्मणून खूप लोणकढ्या थापा दिल्या. पुढें मिस रिचलंड ही हनीवुड याजवर प्रीति करीत आहे असें त्याला ऋकोर याच्या बायकोकडून कळल्याबरोबर, आपल्याला ती मिळेल तर बरें होईल असें मनांत आणून, हनीवुडवरची तिची प्रीति उडावी ह्मणून त्यानें तिच्यापार्शीं हनीवुड याची पुष्कळ िदा केली; आणि असें सांगितलें कीं, “हनीवुड याला बेलिफानें पकडून तुरुंगांत घातलें आहे.” ह्या त्याच्या स्थितींत मिस रिचलंड हिला त्याजकडे पाठविलें तर खचीत ती त्याच्यावर प्रीति करणार नाहीं, त्यानें असें मनांत आणून हनीवुड याला बेलिफानें पकडलें होतें तिकडे तिला पाठविलें. तेथें जो प्रकार झाला तो मागे सांगितलाच आहे. हनीवुड बेलिफाचे हातांतून सुटल्यावर त्याची व लॉफटीची भेट झाली. तेव्हां लॉफटीनें, तुला मीच मुक्त केलें अशी उगीच आढेवेढे घेऊन कांहीं तरी बात झोकून दिली. तेव्हां हनीवुड यानें आपली कृतज्ञता दर्शवितांना, आपले उपकार कसे मी फेडूं, ह्मणून विचारिलें. ही संधि साधून लॉफटीनें सांगितलें कीं मिस रिचलंड हिची मजवर प्रीति आहे असें मला माहीत आहे; तेव्हां तिचें व माझे लग्न जुळवून देण्याची मजकरीतां खटपट कर. हें ऐकतांच हनीवुड याला फार वाईट वाटलें. परंतु करतो काय ? त्याचें अंतःकरण अगदीं निष्कपट असल्यामुळें, व उपकार फेडण्याची त्याला उत्कट इच्छा असल्यामुळें, ‘ हो क-

रतों ' ह्यणून रुकार देणें त्याला भागें पुढलें पुढें ही लमाची गोष्ट हनीवुड यानें मिस रिचलंड हिच्यापार्शी कोणाचें नांव वगैरे न घेतां काढिली. तेव्हां तिनें हा आपल्या स्वतःविषयीच बोलतो आहे असें समजून रुकार दिला. त्यावरून हनीवुड याला वाटलें कीं, हिची लॉफटीवर पूर्वापासून प्रीति होतीच ह्यणून हिनें रुकार दिला असावा. तेव्हां त्यानें ती सर्व गोष्ट तिला स्पष्ट बोलून दाखविली. लॉफटीचें नांव घेतांच तिचें काळीज चरें झालें; व हनीवुडच्या तोंडून असे घाणेरडे शब्द आले असें पाहून ती रागानें चालती झाली. तेव्हां हनीवुड याला आपल्या बोलण्याबद्दल पश्चात्ताप झाला.

इकडे मिस रिचलंड ही हनीवुड याची दुःखकारक स्थिति पाहण्यास आली होती, व बेलिफ, हनीवुड वगैरे निघून गेले, हें वर सांगितलेंच आहे. पुढें मिस रिचलंड हिनें आपल्या पुतण्यास सोडविलें असें सर वुइल्यम् हनीवुड याला इटालीहून इंग्लंडास परत आल्यावर कळलें. तेव्हां त्यानें हिची त्याच्यावर खरी प्रीति आहे किंवा कसें हें कसोट्यास लावण्याकरितां तिच्या समक्ष त्याची निंदा केली. परंतु तिचें त्याच्यावर अकृत्रिम प्रेम आहे असें पाहून, मीच हनीवुड याचा चुलता सर वुइल्यम् हनीवुड ह्यणून सांगून, मी इंग्लंडास आलों आहे असें कोणास कळवूं नकोस असें तिला सुचविलें; व आणखी असें सांगितलें कीं, मीच स्वतः जाऊन तुझे पैसे सरकारांतून मिळण्याकरितां अर्ज केला आहे. तेव्हां मिस रिचलंड हिनें असें सांगितलें कीं, कोकर

यानेही लॉफटी या नांवाचा एक मनुष्य त्याच कामाकरितां लाविला आहे. इतक्यांत लॉफटी तेथे आला. सर बुइल्यम् याला लॉफटी हा कोणच्या प्रकारचा मनुष्य आहे हे पक्के माहीत होते. त्याने, यांना फसविण्याचा वाट लॉफटीने घातला आहे असे जाणून, त्याच्या दांभिकपणाबद्दल त्याची फर्जीती उडविण्याचा निश्चय केला. लॉफटी ह्याला हा सर बुइल्यम् हनीबुड आहे हे माहीत नव्हते; ह्मणून त्याच्याजवळ सर बुइल्यम् याच्या संबंधाने त्याने हव्या तशा वाता झोकल्या, व त्याच्याच पाशी त्याची व हनीबुडची बरीच निंदा केली. सर बुइल्यम् हनीबुड याने त्याला असे सांगितले की, मिस्रिचलंड हिच्या कामासंबंधी कागदपत्र सर बुइल्यम् याच्या नजरेखालून गेले पाहिजेत; तेव्हां त्याची वेतुमची ओळख आहे, तर एक चिठी त्याला लिहून द्या. प्रथम तो कांकू करूं लागला; परंतु मिस्रिचलंड हिने सांगितल्यावरून चिठी देतो ह्मणून त्याने सांगितले व निघून गेला. इतक्यांत हनीबुड याचा चाकर सर बुइल्यम् हनीबुड याजकडे आला, व सांगू लागला की, हनीबुड हा, बेलिफ घरांतून गेले नाहीत तोंच लिओन्टार्डन् व आलिन्हिया यांचे लग्न जुळविण्याचे खटपटीत आहे, व त्यांना वाटखर्चाला पैसाही तो पुरविणार; हे ऐकून सर बुइल्यम् याला मोठेच आश्चर्य वाटले व ते दोघे निघून गेले.

लिओन्टार्डन् व आलिन्हिया यांनी स्काटलंडाला जाऊन लग्न लावण्याचा निश्चय केला, ह्मणून मार्गे एके ठिकाणी सांगितले आहे. परंतु येतांना उतरण्यस जा-

गेची तजवीज पाहिजे, याकरितां लिओन्टाईन् यानें रस्त्यावरच त्याच्या चुलत्याचें घर होतें तिकडून जाण्याचा व आलिन्हिया हिला निराळ्या मार्गानें पाठविण्याचा निश्चय केला. घरांतून निघतांना आपल्या बापापासून ४० गिनी त्यानें घेतले होते; व आलिन्हिया हिच्याजवळ पैसे वगैरे कांहीं नव्हते, ह्मणून हनीवुड यानें एका व्यापाऱ्यावर हुंडी दिली, व ती पठविण्याचें काम हनीवुड याचा चाकर जाँहिस याजकडे सोपविलें होतें. जाँहिस ती हुंडी घेऊन पठविण्याकरितां जों गेला तो लवकर आला नाहीं. तेव्हां आलिन्हिया हिनें आपल्या दासीकडून लिओन्टाईन् याला एक पत्र लिहिलें. त्यांत असें लिहिलें कीं, वीस गिनी टालवट भटारखान्यांत ठेवावे, व तें पत्र हनीवुड याच्या कोठवळ्याला पोचतें करण्यास सांगितलें. परंतु दारूच्या गुंगीत तें त्याच्या हातून कोंकर याच्या घराच्या दरवाज्याजवळच पडलें. तें कोंकर याच्या दृष्टीस पडतांच त्यानें तें पटकन उचलून घेऊन वाचलें. त्या पत्राचें अक्षर व वर्णरचना वगैरे चांगली नसल्यामुळें व त्यांत कांहीं शब्द आगीच्या संबधानें आहेत असें कोंकर याला वाटल्यामुळें, त्यानें तें पत्र आगीच्या संबधाचेंच आहे असा अर्थ मनांत घेतला; व भयंकर रागाची मुद्रा करून न्यर्थ आपल्या जिवास त्रास करून घेतला. आलिन्हिया हिला त्याची ती मुद्रा पाहून असें वाटलें कीं, आपला हा सर्व बेत याला कळला असावा. तेव्हां लिओन्टाईन्-लां असेंच दुसरें पत्र पाठविण्याची तजवीज कर, ह्मणून आपल्या दासीला सांगून ती चालती झाली. इतक्यांत

मिस् रिचलंड तेथे आली, व तिने क्रोकर थाला आपण असे रागांत कां आहां, ह्मणून विचारिले. क्रोकर याच्या मनांत आगीचा सर्व प्रकार घोळत असल्यामुळे, त्याला दुसरे कांहीं एक दिसेना. आगीच्या संबंधाच्याच रडकथा तो सांगू लागला. इतक्यांत तेथे त्याची बायको आली. तिलाही त्यानें सदहू प्रमाणेंच सांगितले. तिनें त्याला असें सांगितले कीं, आगलावे पैसा मागताहेत तो त्यांस द्यावा ह्मणजे झाले. परंतु क्रोकर याच्या मनाला ती गोष्ट रुचेना; व ह्या संबंधानें त्या नवराबायकोचा बराच वेळ वाद झाला. तेथे हनीवुड होताच, तोही कांहीं वेळ त्या दोघांसारखें बोलू लागला. परंतु ते पत्र पाहिल्यावर तो ह्मणाला, यांत आगीचा वगैरे संबंध कोठें दिसत नाही. तरी क्रोकर हा एकेना. तेव्हां हनीवुड यानें त्यास असें सांगितले कीं, जर तुझाला तसें वाटत असेल, तर आपण पाळधीवर राहून त्या आगलाव्यांना धरूं ह्मणजे झाले. तेव्हां क्रोकर याच्या मनाला अंमळ बरे वाटले.

इकडे आलिबिहिया भटारखान्यांत आल्यावर हनीवुड यानें एका सावकारावर जी हुंडी दिली होती ती पटली नाही असें जाबिहस् यानें तिला सांगितले; व भटारखान्यांत कोणी कांहीं ठेविलें आहे किंवा नाही, हा शोध बेण्याकरितां तो तेथे आला. तेथे लिओन्टार्डन् हाही आला. हनीवुडकडून जी मदत मिळणार होती, ती मिळाली नाही असें लिओन्टार्डन् याला कळतांच, त्याला असें वाटले कीं, हनीवुड यानें आपणांस फसविण्याकरितां कांहीं तरी थाप दिली. परंतु आलिबिहिया हिनें

संगितलें कीं, त्याच्या हातांत ऐसे नमतील ह्मणून असें झालें असेल. हें त्याचें बोलणें चाललें असतां क्रोकर तेथें आला, व त्याचें तें बोलणें ऐकत उभा राहिला. त्यांचा पुढें जाण्याचा निश्चय होतो आहे, इतक्यांत क्रोकर यानें पुढें होऊन त्यांना, जात आहां कोठें, ह्मणून ह्मटलें. परंतु हीं खरें सांगणार नाहींत असें समजून त्यानें त्यांस कांहीं जास्त विचारलें नाहीं. इतक्यांत ' धरा ' ' धरा ' असा शब्द क्रोकर याच्या कानांनीं पडला. तेव्हां तो ह्मणाला, बहुतकरून आगलाव्याला हनीवुड यानें धरिलें असावें. ' हनीवुड ' हे शब्द ऐकून लिओन्टाइन् याला असें वाटलें कीं, यानेंच आपल्या बापाला बहुधा इकडे पाठविलें असावें. पुनः ' धरा मारा त्या आगलाव्याला ' असे शब्द ऐकूं आले. तेव्हां क्रोकर निघून गेला. हें असावें तरी काय याची कांहींच कल्पना आलिबिह्या हिचे मनांत येईना. लिओन्टाइन् याला आतां खास असें वाटलें कीं, हनीवुड यानेंच आपल्या बापाला इकडे पाठविलें; ह्मणून फार क्रोधाविष्ट होऊन त्यानें त्याचा सूड घेण्याचा निश्चय केला. इतक्यांत जार्बिहस् याला पाळधीवर असलेल्या लोकांनीं आगलाव्या असें समजून फरफरा ओढीत आणिलें. त्याला आणल्यावर जार्बिहस्, लिओन्टाइन् व आलिबिह्या वगैरे सर्व लटांबरच्या लटांबर हनीवुड याच्या दृष्टीस पडले. तेव्हा त्यानें सर्वांची क्षमा मागितली. लिओन्टाइन्ला असे वाटलें होतें कीं, यानें आपणास साहाय्य करणार ह्मणून वचन दिलें होतें, तें पुरें न करितां ऐन नाण्याचे संधीस आपणास फसविलें ह्मणून त्यानें हनीवुड

याची अगदी फटफजिती करून मारहाणीवर देखील आला. इतक्यांत जाविहस् याला पकडून आणिले होते, तो क्रोकर याच्या दृष्टीस पडला. क्रोकरला वाटले की, हाच तो आगलाव्या; त्यावरून त्याला त्याने यथास्थित बडविले. तेव्हां हनीवुड याने क्रोकर याची समजी केली की, हा सर्व प्रकार चुकीचा आहे. तरी देखील तो कांहीं ऐकेना. शेवटी क्रोकर याने 'आलिहिया हिला असे सांगितले की, खरा काय मजकूर असेल तो सांग, ह्मणजे तुला क्षमा करितो. तेव्हां तिने खरा मजकूर सांगितला. सांगतां सांगतां ती मूर्छित होऊन धरणीवर पडत होती. इतक्यांत एका चाकराने तिला सांवरून धरिले व तो तिला तेथून घेऊन गेला. आतां क्रोकर याच्या ध्यानांत सर्व मजकूर आला. इतक्यांत तेथे मिस रिचलंड व सर बुइल्यम् हे आले. तेव्हां मिस रिचलंड हिने क्रोकर यास येथे अकस्मात् येण्याचे कारण विचारले. त्याचा राग शांत झाल्यावर त्याने सांगितले की, ही येथे कोणाचीशी मुलगी आहे, तिच्याबरोबर लग्न लावण्याचा इरादा माझ्या मुलाने केला आहे. तेव्हां सर बुइल्यम् हनीवुड याने तिची मूळकथा सांगितली. (ती वर सांगितलीच आहे.) त्याने ही मुलगी तुमच्या मुलाच्या योग्यतेस साजण्यासारखी आहे अशी त्याची खात्री केली. क्रोकर याला हा सरबुइल्यम् हनीवुड आहे, व मिस रिचलंड हिचे काम याने पतकरले आहे असे माहीत नव्हते, ह्मणून त्याने लॉफ्टीचे नांव घेतले, व सांगितले की, या मनुष्याच्या सहाय्याने एक सुंदर मुलगी व तिची पुष्कळ मालमत्ता माझ्या मुलाला मिळणार आहे.

तेव्हां सर बुइल्यम् हनीबुड यानें, लॉफटीची सर्व लुच्चेगिरी तुमच्या नजरेस पाडतो ह्मणून त्यास सांगितलें. इतक्यांत तेथें हनीबुड आला. लिओन्टाईन् यानें त्याची फारच निंदा केली, व त्यास अद्दांतद्दा बोलून त्याचा सूड घेण्यास तो प्रवृत्त झाला. ही गोष्ट हनीबुड याच्या मनाला फार लागली; व त्याला अपरिमित दुःख होऊन आपल्या आयुष्याचाही कंटाळा आला; व मिस रिचलंड हिचा शेवटचा निरोप घेण्याकरितां तो तिजकडे आला. त्यानें तिच्यापार्शीं सर्व अपराध कबूल करून मी हा देशच सोडून जात आहे ह्मणून सांगितलें. इतक्यांत लॉफटी तेथें आला. तो आल्यावर नेहमीं प्रमाणें सव्वा हात बाता झोंकूं लागला, तेथें त्याच्या दृष्टीस सर बुइल्यम् पडला. त्याला त्यानें, मघांचें पत्र दिलें नसल्यास परत देण्यास सांगितलें. परंतु सर बुइल्यम् यानें सांगितलें कीं, तें पत्र मीं त्यास दिलें; त्यानें तें पाहून त्याचा धिः-कार केला; व लॉफटी हा कोण कोठचा हें देखील मला माहीत नाही ह्मणून ह्मंटलें. क्रोकर जवळ उभाच होता. त्यानें हें कसें काय ह्मणून विचारिलें. त्यावर लॉफटीनें हंसून कांहीं तरी उत्तर दिलें. तेव्हां क्रोकर ह्मणाला, आतां माझ्या संशयाची निवृत्ति झाली. 'संशय' हा शब्द ऐकिल्याबरोबर लॉफटी हवें तसें रागानें मोठमोठ्यानें बोलूं लागला, व 'माझ्यासारख्या थोर गृहस्थाविषयीं संशय मनांत आणून माझा अनादर करायान्ना काय?' वगैरे पुष्कळ चापून त्यानें त्यास प्रश्न केले. तेव्हां क्रोकर यानें त्याची क्षमा मागितली. परंतु सर बुइल्यम् हनीबुड याला तें आतां सहन न होऊन

त्याच्या मनांत होतें त्याप्रमाणें त्याची त्यानें हवी तरी बोडंती उडविली, व त्याचें सर्व बेंड बाहेर फोडलें तेव्हां त्यानें लज्जेनें मान खाली घातली, व मला आपल्या लफंगेपणाबद्दल योग्य प्रायश्चित्त मिळालें असें ह्मणूं लागला. तेव्हांपासून त्यानें पोकळ बढाई न मिरविण्याचा व खरें बोलण्याचा निश्चय केला.

इकडे सर बुइल्यम् हनीबुड यानें क्रोकर याला असें सांगितलें कीं, लिओन्टार्डिन्चे व आलिन्हियेचे, त्यांच्या मनांत असल्यास, लग्न करून टाका. नंतर लिओन्टार्डिन्, व आलिन्हिया वगैरे सर्व तेथें आलीं. क्रोकर यानें लिओन्टार्डिन् व आलिन्हिया यांच्या लग्नास आपली संमति दिल्यावर लिओन्टार्डिन् यानें त्याबद्दल आपले फार आभार प्रदर्शित केले. सर बुइल्यम् हनीबुड यानेही आपल्या पुतण्यास उत्तम प्रकारचा व्यावहारिक बोध केला; व मिस् रिचलंड ही जर तुझ्याशीं लग्न लावण्यास कबूल असेल तर तिनें लावावें, मला त्यापासून फार आनंद वाटेल, असें त्यानें त्याला सांगतांच तिनें हनीबुड याच्याशीं लग्न लावण्याचा निश्चय केला. आपल्या सर्व अन्यायांची क्षमा चुलत्यानें केली असें पाहून हनीबुड यानें आपली कृतज्ञता दर्शविली. आपण आजपर्यंत 'परोपकार,' 'परोपकार' ह्मणून जें कांहीं करित होतो तें चुकीचें होतें वगैरे सर्व कबूल करून, इतःपर मी तुमच्या उपदेशाप्रमाणें वागून जगांत वरें ह्मणवून घेईन अशी त्यानें आपल्या चुलत्याची खात्री केली, व नंतर सर्व निघून गेली. याप्रमाणें या नाटकातील गोष्टीचा सारांश आहे.

प्रस्तुत नाटकावर व त्यांतिल पात्रां- च्या गुणदोषांवर चार शब्द.

हे नाटक आलिब्हर गोलडस्मिथ याने केलेल्या 'गु. ड नेचर्ड मॅन' ह्या मूळ इंग्रजी नाटकाचे भाषांतर होय हे मागे प्रस्तावनेत सांगितलेच आहे. आतां ह्या ग्रंथकाराची एकंदर नाटकाच्या संबधानें मते काय होती वगैरेचें प्रथम दिग्दर्शन करून नंतर तीं मते त्यानें ह्या नाटकांत कितपत खरीं करून दाखविलीं आहेत याचा विचार करूं.

कोणताही ग्रंथकार घेतला तरी आपणास असें दिसून येईल कीं, त्याचीं जीं कांहीं ठरीव मते असतात त्यांचा थोडाबहुत उल्लेख त्याच्या प्रत्येक ग्रंथांत आढळतोच. परंतु गोलडस्मिथ याच्या एकंदर ग्रंथांत हा प्रकार फार दृष्टोत्पत्तीस येतो. त्याला त्याच्या जन्मांत ज्या ज्या गोष्टी घडल्या त्यांचें त्यानें आपल्या बहुतेक ग्रंथांत पर्यायानें दिग्दर्शन करून, परमेश्वराचा आपणास जन्मास घालण्याचा काय हेतु असावा, ह्या संसारांत आपण कसें वागावे, मनुष्यास सुख किंवा दुःख कसकसें प्राप्त होतें, वगैरेचें सुरस वर्णन केले आहे. 'व्हिकार ऑफ बेकफिल्ड' या नांवाचें जें त्याचें अत्युत्कृष्ट नावल आहे, त्यांत वरच्यासारख्या विकट गोष्टींचा त्यानें उलगडा करून दाखविला आहे. त्यानें जी पुस्तके लिहिलीं आहेत, त्यांवरून पाहिलें असतां तीं व्हिषयाचा हेतु,

नीतीचा प्रसार व्हावा, व मनुष्याच्या अंगच्या बऱ्या-वाईट गुणांचे दिग्दर्शन हाऊन त्यापासून लोकांनी बोध घ्यावा, असा असावास दिसते; व हा त्याचा हेतु फार चांगल्या रीतीने सिद्धीस गेला आहे असे ह्मणण्यास कांहीं प्रत्यबाय नाही. त्याचे जे उत्तम व नांवाजलेले ग्रंथ आहेत, त्यांत त्याने आपले स्वतःचे सर्व गुणदोष बाहेर काढिले आहेत, यामुळे त्याच्या ग्रंथांस विशेष रमणीयता आली आहे.

नाटक ह्मणजे संसाराचे चित्र—मनुष्यजातीचे स्वभावचित्र, तिचे आचारविचार, तिच्या मनोवृत्ति वगैरे जे ज्यांत हुबेहूब प्रतिचित्र वठवून दिलेले असते—असे जे सर्व लोक ह्मणतात, तेच गोल्डस्मिथ याचेही मत आहे, व ह्मणून त्याच्या अगोदरच्या शेक्सपीअर सारख्याच्या नाटकांत जो प्रकार आढळतो, तो प्रकार नाटकांत असला तर नाटकाचा मूळ हेतु मुळीच साधत नाही असे त्याने एके ठिकाणी ह्मटले आहे. हा प्रकार कोणता तर, नाटकांत फार प्राचीन भाषा योजणे, प्रचारांत नसणाऱ्या थट्टेबाजीचा प्रकार, व अतिशयोक्ति करून नाटकांतील पात्रांचे गुणदोष काढणे वगैरे. नाटकाचा मुख्य व खरा हेतु, ह्या सृष्टीत आढळणारे जसे लोक असतील तसे त्यांचे हुबेहूब चित्र डोळ्यांपुढे आणून देणे हा होय, असे गोल्डस्मिथ याचे मत आहे; तेव्हां अतिशयोक्तीने हा हेतु कसा सिद्धीस जाईल? मनुष्य ज्या प्रकारचा असतो त्या प्रकारची कृति त्याच्या ग्रंथांत आढळते. गोल्डस्मिथ याचा स्वभाव रंगेल असल्यामुळे त्याला आपल्या नाटकांत, नाटकाचा मूळ

हेतु साधून जितका रंगेलपणा व प्रचारांत असणाऱ्या थट्टेबाजीचा प्रकार आणवला तितका त्याने आणिला आहे. त्याने आपल्या एका निबंधांत असे लिहिले आहे की, हल्ली " नाटके लिहिण्याची कांहीं नवीनच पद्धत सुरू झाली आहे. त्यांत मनुष्याचे दुर्गुण बाहेर न काढतां फक्त सद्गुणच दाखविलेले असतात; व मनुष्याच्या दुर्गुणांचे चित्र हुबेहूब वठवून मनोरंजन करायचे तें न करितां, त्याच्या दुःखांचा मात्र ठसा, रंगभूमीवर वेड्यावांकड्या अभिनयाने, प्रेक्षकांच्या मनावर उत्तम प्रकारचा उमटवितात, व तेणेकरून त्यांचे मनोरंजन करूं पाहतात. माझ्या नाटकांत बहुतेक पात्रे फार चांगल्या व अतिशय उदार स्वभावाची आहेत; आणि जरी त्यांच्यांत रंगेलपणाचा व थट्टामस्करीचा बराच प्रकार दिसला, तरी त्या प्रत्येकांत भाव व मनोवृत्ति ही अवर्णनीय आहेत असें कळून येईल. त्यांच्या अंगचे दुर्गुण जरी प्रेक्षकांच्या लक्षांत आले, तरी त्यांचे अमोलिक सद्गुण पाहून त्यांनीं खचित त्या दुर्गुणांची वाहवाच केली पाहिजे. माझ्या नाटकांचा असा रोख आहे की, खरोखरी त्यांच्यांत हृदयद्रावकता उत्पन्न करण्याचे सामर्थ्य नसून त्यांनीं ती उत्पन्न करावी. तसेंच फ्रेंच लोकांच्या नाटकामुळे रंगभूमीवरून रंगेलपणा अगदीं जाऊन नाटकांत येथून तेथून सगळेच गांभीर्य दृष्टोत्पत्तीस येते तें न येऊन रंगेलपणा पूर्ववत कायम रहावा, हाच माझ्या नाटकांचा उद्देश आहे." ह्यावरून गोल्डस्मिथ याची नाटकांचे संबंधाने काय काय मते होती हे थोडेबहुत लक्षांत येईल.

‘गुड नेचर्ड मॅन’ हें नाटक गोल्डस्मिथ यानें त्या वेळचा प्रसिद्ध नट ग्यारिक याला देऊन तें रंगभूमीवर आणण्यास सांगितलें. परंतु त्यानें तें आपल्यापार्शी बरेच दिवस ठेवून शेवटीं त्याला असें कळविलें कीं, ह्यांत जर पुष्कळ फेरबदल केला, तर तें मी रंगभूमीवर आणतो. मुख्यत्वेकरून त्यानें लॉफ्टी या पात्राच्या संबधानें पुष्कळ आक्षेप घेतले. परंतु गोल्डस्मिथ यानें तें न ऐकून त्याचा प्रतिस्पर्धी कोलमन नामेंकरून एक नट होता त्याला तें दिलें. त्यानें होय नाहीं ह्मणतां ह्मणतां शेवटीं तें रंगभूमीवर आणिलें. गोल्डस्मिथ यानें तिसऱ्या अंकांत बेलिफाच्या प्रवेशांत बरीच छटाछाटी केली. कारण प्रथमतः बेलिफाचें चित्र जरी त्यानें जसे-च्या तसेंच उठवून दिलें होतें, तरी त्या वेळच्या शिष्ट लोकांना तें आवडलें नाहीं. सबब त्या पैकीं पुष्कळ भाग त्याला गाळावा लागला. यामुळे चवथ्या अंकापर्यंत प्रेक्षकांमध्ये कोणत्याच संबधानें फारशी चळवळ उत्पन्न झाली नाहीं. परंतु क्रोकर या नांवाचें जें पात्र आहे त्याचा भाग ज्यानें केला, त्यानें चवथ्या अंकातील ‘आगीच्या संबधाच्या पत्रा’चा अभिनय करून सर्व नाटकगुरू दगाणून टाकिलें ! जॉन्सन् ह्मणून जो विख्यात ग्रंथकार होऊन गेला तो गोल्डस्मिथ याचा परम मित्र होता. त्यानें ह्या नाटकाविषयीं फारच चांगल्या प्रकारचें मत दिलें आहे; व आजपर्यंत ह्या नाटकाचे प्रयोग रंगभूमीवर झाले आहेत, त्यांवरून तर ह्या नाटकाविषयीं इंग्लंडांत फारच उत्तम प्रकारचा ग्रह झालेला आहे.

शिक्षण मिळते त्या प्रकारचा तो मुर्खपणा. लिओ-
न्याईन् याची मातापितरें कांहीं मत्कारक स्वभावाचीं
असल्यामुळे त्याला जसे शिक्षण मिळायला पाहिजे
होतें तसे मिळालें नाहीं असे वाटते. कारण त्याचीं सर्व
कृत्ये अविचाराचीं, मूर्खपणाचीं व धाडसाचीं आहेत.
आपल्या बापानें आपल्या बहिणीस आणावयास सांगि-
तलें असतां, आपल्या प्रीतीच्या स्त्रियेला घरीं आणून
बहिण हणून ठेवणें हें केवढें धाडसाचें कृत्य आहे ?
तसेच यःकश्चित् कारणावरून एखाद्याचा सूड घेण्यास
प्रवृत्त होणें हें फार नीचपणाचें व अविचाराचें कृत्य आहे.
त्याला जीं संकटें भोगावीं लागलीं तीं त्याच्या अविचारी
कृत्याला अनुरूप प्रायश्चित्तेच समजलीं पाहिजेत !

सर बुइल्यम् हनीबुड हा फार विचारी, धूर्त, शहाणा
व सद्गुणी असा मनुष्य आहे. सर बुइल्यम् हनीबुड हें
पात्र गोलडस्मिथ यानें आपल्या बापाच्या स्वभावाचें चित्र
दाखविण्याकरितां वातलें आहेसें वाटते. ह्या मनुष्याचें
शहाणपण, त्यानें आपल्या पुतण्यास जो बोध केला आहे
त्यावरून कळून येईल. सर बुइल्यम् हनीबुड यानें हनी-
बुड याच्या अपराधांची पोक्तपणानें क्षमा करून मिस-
रिचलंड हिचें व त्याचें लग्न लाविलें व जिकडेतिकडे
आनंद करून सोडला. आपल्या पुतण्याप्रमाणें त्यानें
लॉफ्टीसारख्यांना प्रायश्चित्त देऊन ताळ्यावर आणिलें.
यावरून त्याच्या मनाचें थोरपण, व त्याचा स्वरा परोप-
कार यांची आपण तारीफ करावी तितकी थोडी आहे !

मिसेस् क्रोकर हिच्यासारख्या बायका जगांत पुष्कळ
सांपडतात. गोलडस्मिथ यानें पुरुष व बायका यांचे स्वभाव

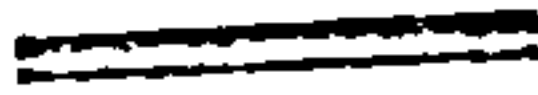
कसे अनतात याविषयी जें लिहिलें आहे (अंक १ ला पृष्ठ १५।१६ पहा) तें यथार्थ आहे असें क्रीकर व हनीवुड यांच्या भाषणावरून दिसतें. बायकांना कितीही सांगि नलें, तरी त्याचा त्यांच्या मनावर ह्मणून कांहींच परिणाम होत नाही, याचें मिसिस क्राकर हें एक मासलेवाइक उदाहरण आहे. नवरा व बायको या परस्परांचा भिन्न स्वभाव अमला ह्मणजे कसा परिणाम होतो याचाही या नवराबायकोच्या संभाषणावरून अजमास करितां येतो.

मिस् रिचलंड ही या नाटकांतील नायिका होय. हिच्यासारख्या समजूतदार, शहाण्या, चतुर, व ज्याला आपलें ह्मटलें त्याच्यावर निःसीम प्रेम करणाऱ्या स्त्रिया- आणि विशेषेकरून तरुण अल्लड मुली-फारच विरळा सांपडतील. क्रीकर यानें आपल्या मुलाला तिनें वरावें ह्मणून केवडा दीर्घ प्रयत्न केला ! परंतु तो देखील तिनें आपल्या चातुर्यानें निष्फल केला. (अंक २ रा पृष्ठ ३९ पहा.) व ज्या मनुष्यावर तिची प्रीति बसली होती त्याच्या चुलत्यानें (सर बुइल्डम् यानें) तिची प्रीति कसोटीस लावण्याकरितां त्याची जरी निंदा केली, तरी देखील तिचें प्रेम त्याच्यावर अव्याहत होतें. (अंक २ रा पृष्ठ ८०-८४ पहा.) यावरून तिची योग्यता आपणांस कळून येईल. ' अंगी शहाणपण असून गर्व नसणें, व स्वाभाविक सौंदर्य असून त्याचा दिमाख न मिरविणें ह्या दोन गोष्टी एकाद्याच्या अंगी असूं शकतील ' (अंक ४ था पृष्ठ ११९ पहा) ह्या हनीवुडच्या भाषणावरून तिच्या गुणांची खरी पारख करतां येईल.

आलिबिह्या हीही मिस् रिचलंड हिच्याप्रमाणेंच स-

दुगुणी असून फार शहाणी होती. आपल्याला लिओन्टा-
इन् याने पळवून आपल्या बापाच्या वरी आपली बहीण
हणून आणून ठेविले, ही गोष्ट तिच्या मनाला किती
खात होती, ह्याचा जर विचार केला, तर खरोखर ती
अन्यायपथाला प्रवृत्त झाली असे आपणांला हणतां
येणार नाही. सारासारविचार न करितां घाईघाईनें जें
काम आपण करितों त्याचा पुढे परिणाम नीट होत नाही
हें, व स्त्रिया किती भाडशी असतात हें आलिबिहया
या पात्रावरून स्पष्ट दिसून येते. तरी पतिव्रता स्त्रियेचीं
बहुतेक लक्षणें तिच्यांत होती हें लक्षांत आणिले ह्मणजे,
तिच्या इतर प्रमादांवर खास पांवरून पडेल.

असो; वरील पात्रांच्या गुणदोषांवरून पुरुषानें व
षायकोनें या संसारांत कसें वागावे, सत्कर्मांचा परिणाम
कोणता, दुष्कर्मांचा कोणता, वास्तविक परोपकार कोण-
ता, मनुष्याच्या मनाची स्थिति आनंदित राहण्याला
कोणते उपाय योजावे, हें स्पष्टपणें दिसून येईल.

नाटकांतील पात्रे.

पुरुष.

हनीवुड—सर वुड्ल्यम् हनीवुड याचा पुतण्या.
(नायक.)

क्रोकर—लंडन येथील एक श्रीमान् गृहस्थ.

लॉफ्टी—लंडन येथील एक साधारण प्रतीचा पण
बढाईखोर मनुष्य.

सर वुड्ल्यम् हनीवुड—हनीवुड याचा चुलता.

लिओन्टार्ईन्—क्रोकर याचा मुलगा.

जार्जिहस—हनीवुड याचा ह्यातारा चाकर.

डुवार्डो—लॉफ्टी याचा संक्रेटरी.

कोठवळा, बेलिफ, डांकवाला इत्यादि.

स्त्रिया.

मिस् रिचलंड—नायिका. (क्रोकर याच्या ता-
ब्यांत ठेविलेली एका श्रीमान् गृहस्थाची मुलगी.)

आलिन्डिया—लिओन्टार्ईन् यानें फ्रान्स देशाहून
आणिलेली मुलगी.

मिसेस् क्रोकर—क्रोकर याची बायको.

गार्नेट—एक दासी.

भडारखान्याची मालकीण, इत्यादि.

सुशील गृहस्थ नाटक.

अंक पहिला.

स्थळ:-हनीबुड याचे घरांतील एक दिवाणखाना.
[सर बुइल्यम् हनीबुड आणि जार्विह्स् प्रवेश करितात.]

सर बुइल्यम् हनीबुड—पुरे पुरे, ज जार्विह्स्, क्षमा करा ह्यणप्याची काय गरज आहे? कोणाचीही भीडभाड न धरितां वास्तविक दिसेल तें बोलण्याचा तुझा नेहमीचाच परिपाठ आहे. तुझ्यासारखा प्रामाणिक मनुष्य कांहींही बोलला तरी त्याला कोणी नांव ठेवणार नाही.

जार्विह्स्—काय करावें महाराज! माझा धनी जो आपला पुतण्या तो इतका सुस्वभावी असतां आपण त्याचा वारसपणाचा हक्क नाहीसा करितां हें ऐकिल्याबरोबर माझे माथे अगदीं फिरून गेलें आहे, व उघड दिसेल तें बोलल्याशिवाय माझ्यानें राहवत नाहीं. कां कीं, त्याला सर्व जग चाहत आहे.

सर बुइल्यम् हनीबुड—असें कां ह्यणतोस? तोच सर्वांची रिकामी हांजीहांजी करितो असें ह्यण; आणि हाच त्याचा मुख्य दुर्गुण.

जार्विह्स्—जरी त्यानें लहानपणापासून तुह्याला बघितलें नाही, तरी तुह्यांशिवाय त्याला या जगांत कांहीं एक अधिक प्रिय नाही हें मी खात्रीनें सांगतो.

सर बुड्ल्यम् हनीबुड—मजवर त्यांचें प्रेम आहे हें कशावरून ह्मणतोस? अथवा, आहे असें जरी घटकाभर मानलें, तरी ज्याचेपाशीं उपट्या व पोकळ डौली लोकांचें मोठें वजन, त्यांचें मला भूषण तें कसलें?

जार्जिह्स्—हें खरें कीं, तो वाजवीपेक्षां फाजील गरीब स्वभाव व औदार्य दाखवितो; तसेंच या जगांत कोणाचा मित्र नाही असें नाही—आतां याच्या बरोबर आनंदानें दोन समाधानाच्या गोष्टी बोल; घटकाभयानें दुसरा कोणी संकटांत असला तर त्याच्या दुःखाचा वांटेकरी हो—सारांश कोणाला ह्मणून दुखवावयाचें नाही, अशा प्रकारचें त्याचें वर्तन असतें. परंतु हें कोणाच्या शिक्षणाचें फळ असावें बरें?

सर बुड्ल्यम् हनीबुड—खरें ह्मटलें ह्मणजे मीं कांहीं त्याला असें शिकविलें नाही. इतलींत मीं नोकरीवर अ—अतां माझेकडून त्याला जीं पत्रे जात असत त्यांत मीं हमेष त्याला लिहित असें कीं, 'तुझ्या हातून एकाद्री चूक झाली असतां ती पुनः न होऊं देण्याविषयीं यत्न करीत जा—आपलाच हेका धरून वसूं नकोस.'

जार्जिह्स्—त्या पत्रांचे योगानें त्याला कांहीं बोध प्राप्त झाला असेल किंवा नाही याचा वानवाच आहे; विषडून मात्र गेला हें खचित. अहो पहा, एकाद्री तडू जोंपर्यंत तबेल्यांत ठाम बांधून ठेविलेलें असतें तोंपर्यंत गोजिरवाणें दिमतें; परंतु त्यावरच कोठें बसून गेलें ह्मणजे काय दुर्दशा बडेल ती पहा! तसें आपलें शिक्षण पत्रांतल्या पत्रांत; त्याचा व्यवहारांत काय उपयोग? महाराज, मीं असें बोलतो याबद्दल मला क्षमा असावी.

माझे स्वतःचें मत जर पुमाल तर सांगतों कीं, जेव्हां जेव्हां मी त्याच्या तोंडून तुमच्या पत्रांतील बोध ऐकतों, तेव्हां तेव्हां असें वाटतें कीं, हा खचीन कांहीं तरी वेडेवेडे चार करणार !

सर बुद्ध्यम् हनीबुड—त्याच्या ह्या सर्व दोषाबद्दल माझ्या उपदेशाला तूं हरताळ लावूं पहातोस हे ठीक नाही. जाविहम्, सत्पात्री दान करण्याचे इच्छेपेक्षां लोचट लोकांचें मागणें होतां होईल तोंपर्यंत खालीं न पडूं देण्याकडे त्याचे मनाचा विशेष ओढा दिसतो: हाच काय तो त्याचा सुस्वभाव !

जाविहम्—तें मला कांहीं ठाऊक नाही; परंतु हें खरें कीं, एकाद्याला त्याच्या सुस्वभावार्ची प्रतीति पाहिजे असल्यास ती त्याला चिनडिकत मिळेल.

सर बुद्ध्यम् हनीबुड—इतकेंच नाही, पण ज्याम प्रतीति नको असेल त्यास देखील मिळेल ! आज कित्येक दिवस मी त्याचे हे दुर्गुण गुप्त रीतीनें पहात आहे, त्यावरून तो फारच उधळपट्टी करूं लागला आहे अशी माझी खात्री झाली आहे.

जाविहम्—तरी पण तो आपल्या प्रत्येक दुर्गुणाला कांहींना कांहीं तरी चांगलें नांव देतो. उधळपट्टी करित असतांना त्याला असें वाटतें कीं, आपण मोठे औदार्य दाखवीत आहो; तसेंच प्रत्येक मनुष्यावर विश्वास ठेवणें हे परोपकारबुद्धीप्रमाणें त्याला वाटतें. फार लांब कशाला ? नुकतेंच आठएक दिवसांमागें, ज्याचें तोंड देखील त्यानें पाहिलेलें नाही अशा एका मनुष्याला तो जामीन झाला ! त्याला असें वाटलें कीं, यांत आपण

मोठे औदार्य दाखविले ! कळले कां, अशा कृत्याला त्याने ' औदार्य ' हे नांव दिले ! !

सर बुइल्यम् हनीबुड—ह्मणूनच, आपणास यश मिळणार नाही अशी जरी माझी पूर्ण खात्री आहे, तरी त्याला सुधारण्यासाठी एक शेवटचा प्रयत्न करून पाहावा असे माझ्या मनांत आहे. ज्या मनुष्याला तो जामीन झाला आहे, त्या मनुष्याने पोंबारा केला, त्यावरून मी त्याच्या जामीनकीचा सर्व बोजा आपणाकडे घेतला आहे. आतां माझा विचार असा आहे की, तो वास्तविक संकटांत येऊन पडला नाही त्याचे अगोदरच त्याला खोच्या संकटांत पाडावे, —ह्मणजे, त्या कर्जाबद्दल त्याच्यावर कोर्टाचे पकडसमान काढावे व बेलिफाकडून त्याला पकडून आणावे. मग बघू या संकटांतून सोडविण्यास त्याच्या मदतीस कोण कोण येतात ते !

जार्जिहम्—ही तोड तर फारच उत्तम बोवा ! त्याची ही दुःखप्रद स्थिति जर कोणी त्याच्या डोळ्यांपुढे आणून देईल व तेणेकरून त्यास पश्चात्ताप होईल तर मला फारच आनंद होणार आहे. खरोखर, मी आज तीन वर्षे एकसारखा त्याला चिडविण्यासाठी प्रयत्न करित आहे, पण त्याबद्दल मजवर रागवाक्याचे ते राहिले एकीकडेच, उलटें न्हाव्यापुढे तो जसा कांहीं हूं कीं चूं न करितां बसतो, तसा तो माझे कोरडे निमूटपणे सोसून घेतो !

सर बुइल्यम् हनीबुड—बरे तर, आणखी एक वेळ आपण प्रयत्न करून बघितला पाहिजे. आतांचे आतां मी आपल्या कार्यसिद्धीस लागतो; व ज्या अर्थी तुझ्या मदतीने त्याला नकळत त्याचीं सर्व कृत्ये मला कळण्या-

सारखी आहेत, त्या अर्थी माझा हेतु सिद्धीस जाईल अशी मला खात्री वाटते. जांविहस्, लोकांचे चांगले करण्याकरितां मनुष्याने आपली आपण इतकी हेळसांड करून घ्यावी व त्याकरितां लोकांनी त्याची कानउघडणी करण्याचे उपाय योजावे ही केव्ही दुःखाची गोष्ट आहे वरें! असो; पण जांविहस्, त्याच्या अंगचे दुर्गुण फार नाजूक उपायांनी काढून टाकले पाहिजेत. कडक उपाय योजून उपयोग नाही; कारण त्याच्या कांहीं दुर्गुणांचा सद्गुणांशी इतका निकट संबंध आहे की, सद्गुणच मुळापासून उपटून काढल्याशिवाय दुर्गुण आपणास सहसा दूर करतां येणार नाहीत !

(निघून जातो.)

जांविहस्—वरें तर महाराज. आपणास योग्य वाटेल तसे करावे. जग आपणास चांगले ह्मणत आहे ते कांहीं खोटे नाही. पण इकडे हा कोण येत आहे? अरे हाच तो कवडीच्या मोलाचा, मूर्ख, पण मनाचा मोकळा असा त्याचा पुतण्या हनीबुड येत आहे. पण नवल हें की, त्याचे सर्व दुर्गुण सद्गुणांशी एकजीव होऊन बसले आहेत. त्यांपासून लोकांस कधी उपद्रव नाही व याच कारणाने लोक त्याला अधिकाधिक चाहतात.

(हनीबुड प्रवेश करितो.)

हनीबुड—जांविहस्, कसे काय? आज सकाळीं माझे मित्रमंडळीकडून कांहीं निरोप वगैरे आले आहेत काय?

जांविहस्—तुला मित्र आहेत कोठे ?

हनीबुड—वरें तर मग माझ्या नेहमींच्या ओळखीच्या लोकांकडून तरी ?

जार्जिहस्—(विलें* विशांतून बाहेर काढून) कांहीं लोकांकडून थोडीशी विलें आली आहेत, झाले. हे शिष्यांचे विल; हे परवां रेशमी कापड वगैरे सामान ज्यांच्याकडून आणिलेस त्यांचे; व हे 'क्रुकेड लेनी[†]' तल्या तुझ्या दलालाचे. तो ह्मणतो, मजकडून पैसा कर्जाऊ नेला आहे तो वसूल करण्याला मला फारच त्रास पडत आहे.

हनीबुड—ते कांहीं मला कळत नाही. पण मला ठाऊक आहे की, पैसा मिळविण्याकरितां त्याचे आर्जव करतां करतां आपण बेजार झालो.

जार्जिहस्—पण त्याला आतां धीर नाही.

हनीबुड—तर मग यांत तो आपला तोटा करून घेत आहे असें ह्मटलें पाहिजे !

जार्जिहस्—'फ्रीट' तुरुंगांतील एका मनुष्यास व त्याच्या मुलास देण्यासाठीं जे दहा गिनी निराळे काढून ठेविलेले आहेत तेवढ्यानें कांहीं वेळ तरी त्याचे तोंड बंद करितां येईल असें मला वाटते.

हनीबुड—अरे जार्जिहस्, तूं ह्मणतोस ते सर्व खरे, परंतु तितक्या वेळांत त्या गरीब कुटुंबांतील माणसांनीं काय बरे करावे ? त्याचा लकडा पाठीमागे लागला ह्मणून मी निर्दय व्हावे काय ? व त्याची तुंबडी भरण्याकरितां त्यांना वाऱ्यावर टाकून द्यावे काय ?

जार्जिहस्—केबडे आश्चर्य तरी ! अरे, सध्यां तूं

* विल ह्मणजे कोणाकडे पैसे येणें असले ह्मणजे त्याच्या हिशोबाची याद देतात ती.

† हे लंडन येथील एका पेटेचे नांव आहे.

आपली-समजलास कां!-तूं आपली स्वतःची सुटका करून घेण्याची तजवीज कर. काय बोवा सांगावें! कोणाचा पायपोस कोणाचे पायांत नाही, या योगाने माझे तर माथे अगदीं फिरून गेलें आहे! जाईल कीं नाही तूंच सांग बरे?

हनीवुड—तें कांहीं मला सांगतां येत नाही, पण मला वाटते माझे डोकें ठिकच्याठिकाणी स्थिर आहे हें तूं देखील कबूल करशील!

जार्जिहस्—असल्या विकट प्रसंगीं मन व्यग्र होऊं न देणारा मनुष्य तुझ्याशिवाय दुसरा कोणी दिसत नाही. पैसाअडका, आहे नाही तेवढे सर्व अवाचे सवा खर्च होत आहे, तसेंच मिस*रिचलंड व तिची सर्व दौलत ही हातांतून गेल्यासारखीच आहेत; ती तुझ्या प्रतिस्पर्ध्याला देण्याचे वाटत आहे हें तुला नाही कां माहित!

हनीवुड—पण मला प्रतिस्पर्धीच कोणी नाही!

जार्जिहस्—तुझा चुलता इतार्लोत आहे तो आपल्या दौलतीवरचा तुझा वारसा काढून टाकण्याचे बेतांत आहे. तुझी स्वतःची दौलत तर संपुष्टांत आलीच. आतां उरले काय तर, फक्त तुला पैशाकरितां निकड लावणारे तुझे सावकार, वरून खडीसाखरेप्रमाणें मिठे बोलणारे तुझे मित्र आणि तुझ्या येथे असल्यामुळे इतर ठिकाणी नोकरी करण्यास नालायक झालेले व सुरापानांत सदा निमग्न असे तुझे चाकर, इतके मात्र उरले आहे; दुसरे कांहीं एक नाही.

* 'मिस' हें माहेराकडून स्त्रीला लावीत असतात. तसेंच 'मिसेस' हें सासराकडून लावीत असतात. दोर्हीचा अर्थ आपल्यानीच 'वाई' यासारखा आहे.

हनीबुड—एकूण ते माझे घरी असतात ह्यणून असें झाले ना !

जार्जिहस—आतां यास काय ह्यणावें ? एकाला तर तुझ्या स्वयंपाकघरांतलें चांदीचें भांडें चोरून नेतांना मीं बघितलें आहे. आतां तूं त्याचें काय करणार ? मुद्देमालानिशीं पकडलें, समजलास ?

हनीबुड—असें काय ? असें जर असेल तर मला वाटतें त्याचा झाल्या दिवसांचा पगार चुकता करून त्याला रजा द्यावी ह्यणजे झालें.

जार्जिहस—त्या गुलामाला फांशीच दिलें पाहिजे. त्याला *फांशी दिल्याशिवाय घरांतिल इतर चाकरमाणसांस दहशत पडणार नाही. याकरितां आतांचे आतां त्या हरामखोराला फांशी दिलें पाहिजे.

हनीबुड—जार्जिहस, असें करूं नकोस ! पहा, त्यानें नेलेली वस्तु गेली एवढेंच वस्स झालें; आणखी तिच्या भरीस त्याची आहुती टाकण्याचा दुष्ट विचार तूं मनांत आणूं नकोस. कारण किती झाला तरी तो तुझ्यामाझ्यासारखा मनुष्य नव्हे कां ?

जार्जिहस—याला आतां काय ह्यणावें हें कळत नाही ! बरे, हा येथें खिदमतगार आतांच आला आहे व तो आपल्या कोठवळ्याच्या विरुद्ध गाऱ्हाणें सांगत आहे. तो ह्यणतो, मी काम फार करितों, तेव्हां मला पगार ज्यास्त मिळावा.

हनीबुड—तें खरेंच; पण हा कोठवळाही इकडेच

* ह्या ग्रंथाचा मूळकर्ता गोल्डस्मिथ याचे वेळेस इंग्लंडांत चोरी वगैरे अपराधांसाठी फांशीची शिक्षा असे.

येत आहे; त्याचीही कदाचित् याचे विरुद्ध तक्रार असेल.

जार्ज्हेस्—यकःश्रित् हुजच्यापामून तों वादशाहाचे विरबलापर्यंत नोकर तेथून एका माळेचे मणी; त्यांना धनी जर वाईट मिळाला तर ते त्याच्याबरोबर भांडण करतात; आणि चांगला असला तर ते एकमेकांशीच भांडतात!

(नंतर दारू पिऊन झिगलेला कोठवळा येतो.)

कोठवळा—महाराज, जोनाथन जोपर्यंत घरांत आहे तोपर्यंत मी तुमच्या घरी राहणार नाही. एक तर त्याला रजा द्या, किंवा मला तरी द्या, दुसरें माझे कांहीं ह्मणण नाही.

हनीबुड—तू आपल्याकडून सर्व सांगितलेंस खरें; परंतु फिलिप, त्याला घालवून देण्यासारखा त्याचा अपराध तरी कोणता तो तर कळूंदे?

कोठवळा—महाराज, तो हल्लीं दारू फार पीत असतोसें दिसते. अशा मनुष्याची व माझी नेहमीं संगत असली तर माझे अब्रूला बट्टा लागेल!

हनीबुड—(हंसून व जार्ज्हेस्कडे वळून) याचा असा कांहीं रंगेल स्वभाव आहे की,—

जार्ज्हेस्—वः! किती रंगेल ह्मणून सांगावा!

कोठवळा—महाराज, माझ्या ताढ्यांत असलेली दारू नेहमीं कमी कमी होत चालली आहे; व कोणी प्याल्या-शिवाय ती आपोआप कमी होत नाही हें खरीत. महाराज, मला तर दारूबाज मनुष्याचा फारच तिटकारा आहे!

हनीबुड—खरें, फिलिप, पुनः केव्हां तरी तुझे ह्मणणें मी ऐकून घेईन. सध्यां जा, नीज जाऊन.

जार्जिहम्—नीज! निजण्यापेक्षां ममणांत कां जाईना शिनळीचा !

कोठवळा—धनीसाहेब, आपण व जार्जिहम् साहेब यांनी मला क्षमा करावी मी निजायालाही जात नाही व ममणांतही जात नाही. माझे मला काम पुष्कळ आहे, निकडे मी जातो. हो पण बरी आठवण झाली, मी मांगायलाच विमरलो महाराज, क्रोकरसाहेब खाली उभे आहेत, हे मांगण्याकरिता मी आलो होतो.

हनीवृड—तर मग, मूर्खा, त्यांना वर कां घेऊन आला नाहीस?

कोठवळा—त्यांना वर घेऊन येऊं? बरें तर, महाराज, आपल्या आज्ञेप्रमाणें करितों. 'वर' 'खाली' सर्व मला सारग्वेच !

[निवून जातो.]

जार्जिहम्—आपल्या वर्गी सकाळामून मंध्याकाळपर्यंत क्रोकर याच्या घरचा कोणी ना कोणी तरी येत असतो. मला वाटते, तो त्या जुन्या गोष्टीविषयी बोलाव्यास येत असतो. ती कोणती गोष्ट समजलास का? अरे, पारिसाहून तुकताच आलेला त्याचा मुलगा तुला ठाऊक आहेना? तो, व क्रोकर यानें पाळलेली मिस्रिचलंड ह्यांच्या लग्नाविषयीची.

हनीवृड—असेल कदाचित्; माझी व तिची ओळखदेख चांगली आहे असे समजून त्याला वाटले असेल की, मी तिचे मन वळवीन.

जार्जिहम्—अरे पहा, ती तुजवर जितकी प्रीति करते त्याच्या अध्यानें जरी तूं तिच्यावर प्रीति केलीस तरी

मला वाटते, लवकरच तुझे व तिचे लग्न होऊन तुझी मूळची स्थिति तुला प्राप्त होईल.

हनीबुड—मजवर ती प्रीति करते ह्मणतोस ? खरो-खर जाविहस्, तूं स्वप्नांत बोलत आहेस. छे छे ! माझी व तिची सलगी केवळ मैत्रीच्या बाहेर कधीही गेली नाही. ती मानवी प्राण्याचे अंतःकरणांत प्रीति उत्पन्न करणारी केवळ लावण्याची खाण आहे, हें मी कबूल करितों; पण माझ्यासारख्या तिच्या गुणास न साजणाऱ्या व तिच्या प्रीतीस अपात्र अशा मनुष्याशी तिचा संबंध वडून तिला कधीही दुःख प्राप्त न होवो असें मी इच्छितों ! छिः ! जाविहस्, परमेश्वरकृपेनें असली इच्छा मला न होवो ! माझ्या मनांत तशी इच्छा जरी उत्पन्न झाली तरी ती एकीकडे टेवून तिचे दास्य करण्याचा, व माझ्या स्वतःच्या सुखालाही लाथ मारून तिच्या सुखाची अभिवृद्धि करण्याचा मी यत्न करीन !

जाविहस्—असें कोणी ऐकिलें किंवा पाहिलें होतें काय ? माझ्यानें हे तुझे शब्द ऐकून वेववत नाहीत !

हनीबुड—जाविहस्, आणखी तुला सांगतो. जरी माझ्याशी लग्न लावण्याविषयी मिस रिचलंड हिचे संमत मिळालें तरी तिचा पालक क्रोकर, व त्याची बायको, या उभयतांचे या कार्यास अनुमोदन मिळेल असें तुला वाटते काय ? तीं नवरात्रायको जरी फार सुशील आहेत, तथापि तुला माहितच आहे कीं, त्या परस्परांचे स्वभाव फार निराळ्या प्रकारचे आहेत.

जाविहस्—खरोखरच त्यांचे स्वभावपरस्परांपासून अगदीं भिन्न आहेत. एकाचे तोंड पूर्वेस तर दुसऱ्याचे पश्चि-

मेस. ती कशी आहेत ह्यणशील पहा. ती बायको हांसण्याचें कांहीं एक प्रयोजन नसतांही, हांसत राहते! तसेंच तिच्या नवऱ्याला पिरपिर करण्याचें कांहीं एक कारण नसतां सारा दिवस त्याचें रडगाणें चाललेलें असतें. विचाऱ्याचे जिवाला कधींही शांति नाही ! अहोरात्रीचे चौवीस तासांतून एकही तास त्याचा सुखाचा जात नाही !

हनीवुड—चिप् चिप् ! तो वरच येत आहे. कदाचित् ऐकेल.

जार्जिहस्—अहाहा ! वाढ्याचा आवाज पण काय, धेट गर्दभराजांचे आवाजाप्रमाणें !

हनीवुड—बरे, तें असो; जा तर मग आतां.

जार्जिहस्—मला तर हा डोंवकावळ्याप्रमाणें दिसत आहे ! सगळ्यांचें वाटोळें करायाला बसला आहे ! पहा कसा काळाप्रमाणें भयंकर भासत आहे ! केवळ विषवळी ! (हनीवुड त्याचें तोंड बंद करून त्याला दूर घालवून देतो).

(जार्जिहस् जातो.)

हनीवुड—माझा विश्वासू चाकर जार्जिहस् यानें जें सांगितलें तें कांहीं खोटें नाही. हा माझा मित्र क्रोकर याच्या संभाषणामध्ये असा कांहीं दुर्गुण आहे कीं, तेणें करून माझ्या मनाची स्थिति फारच उदास होते ! जरी त्यानें लोकांना आनंदित करण्याविषयीं प्रयत्न केला तरी त्यांत देखील उदासपणाचें बीज झांकत नाही; व तेणें करून आनंदाचा विरस झाल्यावांचून राहत नाही ! तसेंच त्याच्या मुखचर्थेचा माझ्या उल्लसित मनावर इतका परिणाम घडला आहे कीं, तितका स्मशानभूमीच्या भयंकर देखाव्यानेंही घडणार नाही ! (क्रोकर येत आहे

असे पाहून) क्रोकरसाहेब, अहाहा ! आपल्या या भे-
टीने मला केवढा आनंद झाला आहे ह्यागून सांगू !

[क्रोकर प्रवेश करतो.]

क्रोकर—हनीबुड, परमेश्वर तुझे व सर्वांचे कल्याण
करो! मित्रा, आज तुझी चर्चा अशी उदास कां बरे
दिसत आहे? हल्लींच्या या हवेमुळे तर तुला असे उ-
दासवाणे वाटत असेल नसेल ना? खरेच सांगतो, हनी-
बुड, अशीच हवा जर आणखी कांहीं दिवस राहिली—पण
आपल्याला ते हवे कशाला? तथापि आज तीन महिन्यां-
नी परमेश्वरकृपेकरून आपण सुखी असलो ह्यागजे झाले!

हनीबुड—माझीही मनापासून तशीच इच्छा आहे;
तथापि आपल्या मनांत जी भीति उत्पन्न झाली आहे
ती मात्र माझे मनांत येत नाही.

क्रोकर—नसेल येत कदाचित्. बरोबरच आहे, हल्लीं
देशांचे जे अतोनात नुकसान होत आहे त्याची तुहाला
कशाला काळजी असेल? कर वाढताहेत, व्यापाराला
मंदी आली आहे, देशांतील पैसा बाहेर चालला आहे;
व जेसूट* लोकांच्या झुंडीच्या झुंडी देश व्यापीत आहेत.

* 'जेसूट' हे ख्रिस्ती लोकांतील एका पंथाचे नांव आहे.
हे लोक आपणाला, 'जीझस (ख्रिस्ती लोकांचा देव) याचा
समाज' असे म्हणत असत, यावरून 'जेसूट' हे नांव त्यांना
मिळाले. हे लोक मोठे विद्याव्यासंगी असून राजकीय प्रकरणांत
यांचे पूर्वी फार वजन असे. ह्या मंडळीचे एक मोठे तत्व असे
आहे की, आपल्या कार्यसिद्धीकरितां पातक केले तरी हरकत
नाहीं. म्हणून 'जेसूट' हे नांव वाईट अर्थी योजितात.

सध्यां चेअरिंगक्रॉस* वट्टेपलवार* यांच्या दरम्यान सुमारे
१२७ वर जेसूट लोक आहेत हे मला माहित आहे !

हनीबुड—मी ह्मणतो, जेसूट लोकांची एवढी भीति
तो कशाला? ते तुह्यांआह्यांला थोडेच बाटविणार आहेत!

क्रोकर—नसतील बाटविणार कदाचित्. ज्यांना धर्म
ह्मणून कसला तो मुळीच नाही, त्यांना बाटविले काय
आणि न बाटविले काय, सारखेच ! मला आपल्या
बायका व मुली यांच्याविषयी मात्र भीति वाटते !

हनीबुड—मी खरोखर सांगतो, मला तर आपल्या
स्त्रियांचे संबधाने मुळीच भीति वाटत नाही.

क्रोकर—नसेल वाटत कदाचित्. त्या बाटल्या आ-
णि न बाटल्या यांत कांहीं विशेष मातबरी नाही ! आ-
मच्या वेळच्या स्त्रिया कांहीं तरी बऱ्या होत्या; त्यांच्या
अंगावरची एकूणएक वस्तु त्यांनी स्वतः तयार केलेली
असे. पण हल्लीं पहातो तों प्रकार अगदीच निराळा.
हल्लींच्या स्त्रिया तर स्वतः तयार केलेली एकही वस्तु
वापरीत नाहीत ! त्यांना आपल्या तोंडांना रंग[†] लावून
झळकफळक दाखविण्याची मात्र मोठी हौस असते.
त्यांनी विणणे व कातणे हीं कामे तर अजिबात सोडून
दिलीं आहेत !

हनीबुड—परंतु जरी हे दोष इतर कुटुंबांत आढळत

* हे दोन्ही लंडन शहराचे भाग आहेत.

† इंग्लिश लोकांच्या बायकांत तोंडाला रंग लावण्याची
चाल फार प्राचीन काळापासून आहे. आज मित्तीला ती कि-
तपन प्रचारांत आहे हें सांगत नाही; पण ह्या नाटकाच्या
मूळकर्त्याच्या वेळी ती होती असें दिसते.

असले, तरी आपल्या घरीं मिसेस् क्रोकर, आलिंविहिया किंवा मिस् रिचलंड यांच्या पैकीं कोणांत आढळत नसतील.

क्रोकर—हनीबुड, त्यांच्यांत जी कोणी अगदीं उत्तम असेल, तिलाही मेल्यावर संतमालिकेंत कोणी घालणार नाही ! बरे तें असो; मित्रा, तुला एक गोष्ट विचारावयाची आहे. ती ही कीं, मिस् रिचलंड व माझा मुलगा (लिओन्टार्ड) यांचें लग्न करून द्यावें असें माझ्या मनांत होतें, परंतु त्यांची प्रीति जमत नाहीसें वाटतें; तर द्याचें कसें करावें?

हनीबुड—मला तर याच्या अगदीं उलट वाटलें होतें.

क्रोकर—अरे हनीबुड, तूं जर मनावर घेशील आणि तिला दोन गोष्टी सांगून तिचें मन वळविशील तर पहा. तुझ्याशिवाय हें काम व्हावयाचें नाही. माझी खात्री आहे कीं, तुझ्या शहाणपणाविषयीं तिचा फार चांगला ग्रह आहे.

हनीबुड—पण वास्तविक पाहिलें असतां तो तुमचा अधिकार, त्यांत मीं हात घालणें ह्मणजे अंमळ अप्रशस्त नाही काय ?

क्रोकर—मित्रा, घरांत माझे कितयत दजन आहे हें तुला माहीतच आहे. माझा हुकूम कोणीच मानित नाही. खरोखर, लोकांना मात्र असा भ्रम आहे कीं, माझ्यासारखा सुखी कोणी नाही ! कारण, सकाळचे प्रहरीं निष्काळजी व प्रफुल्लित मुद्रें मित्रांस भेटण्यास मी बाहेर निवर्तो; तेव्हां त्यांचा असा समज होणें हें साहजिकच आहे. परंतु खरें पुसशील तर, माझे हृदयांत चिंताशीनें एवढा भडका घेतला आहे कीं, तेणेंक-

रून पाषाणाचे देखील शतशः तुकडे होतील ! घरांत बायको माझे कांहीं एक चालू देत नाही—प्रत्येक कामांत आपलेंच घोंडे पुढें ! मी केवळ भाडेकन्याप्रमाणें घरांत आहे असें हटलें तरी चालेल !

हनीबुड—अशी जरी स्थिति आहे, तरी, आपण ही आपली उदास वृत्ति सोडून जरा कडकपणा दाखवावा तर आपण आपली पूर्वीची स्थिति प्राप्त होईल, व आपला वचक घरांत राहील.

क्रोकर—मोठें उग्र स्वरूप धारण केलें तरी काय होणार आहे ? केव्हां केव्हां मी आपल्याकडून रागावल्याप्रमाणें करतो, पण उपयोग काय ? नेहमी तंटे आणि भांडणें ! निष्पन्न तर कांहींच होत नाही. पुरुषाला आपला पक्ष सबळ आहे हें माहित असतांही जास्त वादविवाद वाढविण्याचा फार कंटाळा असतो, परंतु स्त्रीजातीचे याच्या अगदींच उलट. त्यांचा पक्ष दुर्बळ आहे असें त्यांच्या प्रत्ययास जरी आणून दिलें, तरी आपला हट्ट हणून त्या सोडित नाहीत, व एक स्तरखी त्यांची वटवट चाललेली असते !

हनीबुड—खरोखर, ज्या गोष्टी आपण सुखाकरितां हणून करितो, त्यांपासूनच आपणांस त्रास व्हावा, व परिवार जो जो जास्त वाढावा तो तो नवीन नवीन संकटें प्राप्त व्हावी हें फारच दुःखास्पद होय !!

क्रोकर—प्रिय मित्रा, हेच रे शब्द माझा गरीब विचार मित्र डिक आत्महत्या करण्याचे अगोदर सुमारे पांच सात दिवस मजपाशीं बोलला होता ! खरोखर, हनीबुड, जेव्हां जेव्हां मी तुला पाहतो तेव्हां तेव्हां मला

त्यां विचाऱ्या डिक्ची आठवण होते—मित्र असावा तर असाच असावा! ते अगदी लक्षांत ठेवण्याजोगे उदाहरण खरे. त्याची व माझी आज सुमारे ३५ वर्षे मैत्री होती, व आम्ही एकमेकांवर मोठे प्रेम करीत असू. परंतु त्याने मजपार्शी एक छदाम तरी उसना मागावयाचा होता ! अहाहा ! मित्र असावा तर असाच असावा.

हनीबुड—खरे, शेवटी त्याला आत्महत्या करण्याचे कारण तरी काय झाले ?

क्रोकर—ते कांहीं मला माहित नाही. पण कांहीं लोक द्वेषबुद्धीने ह्मणतात की, माझा तो मित्र होता ह्मणून त्याने आत्महत्या केली. कारण नेहमी आम्ही एके ठिकाणी जमत असू, व त्यामुळे एकमेकांचे हृदय एकमेकांस माहित होते. तुझ्या गळ्याशपथ सांगतो, हनीबुड, तो बोलायाला लागला ह्मणजे मला फार आनंद होत असे, व मी बोलायाला लागलो ह्मणजे त्याला फार आनंद होत असे. गेलारे गेला विचारा माझा डिक ! (असे ह्मणून डोळे पुसायाला लागतो.)

हनीबुड—त्याचा हा शेवट एकून मला देखील फार वाईट वाटते !

क्रोकर—अरे, त्याला अपरिमित दुःखामध्ये हे आयुष्य वालविण्याचा फारच कंटाळा आला ! जन्मतःच आपल्या पाठीमागे रड लागली आहे, जसजसे आपण मोठे होत जातो तसतसे आपल्याला त्याचे कारणही कळून येते !

हनीबुड—खरे ह्मणाल तर असे आहे : गेले दिवस ते बरे गेले, आतां पुढे दिवस फार कठीण दिसतात !

क्रोकर—या इहलोकच्या स्थितीविषयी फार चांगला

ग्रह मनांत धरून जरी विचार केला, तरी असें दिसून येईल कीं, तिची वं व्रान्त्य मुलाची एकच गोष्ट आहे. कशी ती पहा. त्या मुलाला लाडीगोडीनें व त्याच्याच अनुसंधानानें वागविलें पाहिजे ; तसेंच या आयुष्यांतही जसजशा गोष्टी घडतात तदनुसार आपलें वर्तन आपण ठेविलें पाहिजे; व ज्याप्रमाणें मुलाला गाढ झोंप लागली ह्मणजे त्याचे सर्व रडणेंकडणें बंद होतें, तद्वतच या आयुष्याचा शेवट झाला ह्मणजे सर्व दुःखें नाहींतशीं होतात.

हनीबुड—तुम्ही ह्मणतां तें अगदीं खरें. आपलें या जगांत अस्तित्व केवळ क्षणभंगुर आहे! आपण बेटे जे इतके त्यांत निमग्न होऊन गेलों आहों, त्यापरता वेडगळपणा तो आणखी कोणता? पण तेंच आयुष्य आपण इकडे खाण्यापिण्यांत वगैरे हवी तशी चैन करण्यांत घालवितों. या सगळ्या गोष्टीमध्ये आपली जी अकल तिनें तरी आपल्यावर खडा पहारा ठेवून आपल्याला बहकूं देऊं नये! परंतु तीही आपल्यासारखीच स्वस्थ निजून राहते!

क्रोकर—मित्रा, मी तुझ्या या दुःखाचा वांटेकरी व्हावे हें तरी माझे मोठें भाग्यच आहे! माझा पुत्र लिओन्टार्डन् हा अशा उत्तम संभाषणाचे वेळीं असता तर बरें होतें! मी इतक्यांत जाऊन त्याला घेऊन येतो, आणि त्याला असें सांगतो कीं, तुझ्या बरोवरीचा हा हनीबुड असतां त्याचे अंगीं केवढें शहाणपण व केवढें पोक्तपण आहे तें पहा बरें! आणि धरणीकंपाच्या प्रळयाच्या संबंधाचा मजकूर मी 'ग्याझीटियर' पत्राच्या ज्या अंकांत छापविला आहे तो अंक जर बरोबर

येतांना मीं आणिला तर बरें पडेल; नाही ? त्याचे योगानें आपलें थोडा वेळ खचीत मनोरंजन होईल. त्यांत नुक्ताच लिस्बन* येथें जो भूकंप झाला त्याचा धक्का, लंडनाहून लिस्बन येथें, लिस्बनाहून कानेरी बेटांत, कानेरीबेटाहून पालमिन्यास, पालमिन्याहून कान्स्तांतिनोपलास, व कान्स्तांतिनोपलाहून पुनः लंडनास, कसा वसला याचें फार सुरस वर्णन केलें आहे.

[क्रोकर निवून जातो.]

हनीबुड—गरीब विचारा क्रोकर ! त्याची ही स्थिति शोचनीय खरी ! आतां दोनतीन दिवसयेंत माझें मन अस्वस्थ राहून मला कोणत्याही गोष्टीपासून आनंद होणार नाही ! खरोखर, अशा स्थितीत जिवंत राहण्यापेक्षां एकदम मृत्यु आला तर फार बरें ! आणि तितक्यांतूनही हें माझें फुटकें नशीब, माझ्या मनोरथाची निराशा, व विपत्तीत पडलेल्या माझ्या मित्रांना विपत्तीपासून मुक्त करण्याची उत्कटेच्छा असून ती सफळ होण्याचा संभव नसणें, ही माझी स्थिति लक्षांत आणली ह्मणजे—हाय हाय ! परमेश्वरा ! (असें अर्धच बोलून सुस्कारा टाकून थांबतो.)

[कोठवळा येतो.]

कोठवळा—महाराज, खालीं मिसेस् क्रोकर व मिस् रिचलंड ह्या उभ्या आहेत, त्यांना वर वेऊन येऊं काय ?—पण त्या वरच येत आहेत.

[मिसेस् क्रोकर आणि मिस् रिचलंड प्रवेश करितात.]

* इसवी सन १७५५ या वर्षी लिस्बन येथें मोठा धरणीकंप झाला होता.

मिस रिचलंड—तुझे की नहीं नेहमीं असेच चां-
ललेलें असतें !

मिसेस क्रोकर—हनीबुड, तिकडे लिलांव चालला
होता तेथून आतांच आहीं परत आलों. तेथें एक बहि-
री व हातारी अशी एका सरदाराची बायको आली
होती ती बहिरी असल्यामुळे तिला वाटे कीं, आपण
लिलांवांत जी किंमत बोलतो तिच्यावर लोक ज्यास्त
चढविताहेत, ह्मणून ती जास्ती जास्ती किंमत बोलत अ-
से. अशा प्रकारें ती आपलें नुकसान करून घेत होती.
तिला सर्व जुन्या चालीचा माल फार आवडत असे.
अहाहा ! स्वतः ती सुद्धां, जुन्या चालीच्या सर्व लो-
कांमध्ये एक बघण्यासारखा मासला होता !

हनीबुड—बायांनो, मी आपल्या मित्राशीं नुकतेंच
कांहींवेळ संभाषण केल्यामुळे माझे मन अगदीं अस्वस्थ
झालें आहे; ह्मणून तुमची ही जी थट्टेची भाषणें चाललीं
आहेत, त्यांकडे माझे फारसे लक्ष जात नाही याबद्दल
क्षमा असावी.

मिसेस क्रोकर—मला तर खास असे वाटतें कीं,
बहुतकरून आज सकाळीं आमच्या यजमानांची व या-
ची गांठ पडली असावी, व त्यांच्या रडकथेच्या भाष-
णाचे योगानें याचें मन उदास झालें असावें. बरें, मला
काय ? ही येथें मिस रिचलंड आहे. ही जर तुला क्षमा
करीत असली तर माझे कांहीं एक ह्मणणें नाही !

मिस रिचलंड—काय बाई हें! तूं तरी बरीच दिस-
तेस ? तुझ्या मनांत कांहीं तरी व्यंगोक्तीनें सुचवायाचें
आहे ह्मणून तूं माझे नांव पुढें ढकलून, माझे मनांत

१ ला.]

सुशील गृहस्थ नाटक

२१

त्याला क्षमा करावयाची नाही असे सुचवायाचा प्रयत्न करतेस !

मिसेस् क्रोकर—अग, माझे मनांत कांहीं सुचवायाचे आले असले तरी तें तूं अगदी स्पष्ट करून दाखविण्यास तयार होऊ नकोस !

मिस् रिचलंड—मी ह्मणते, हनीबुडची व माझी आज जी बरेच दिवसपर्यंत मैत्री आहे तिच्या संबंधाने लोकांचा भलताच ग्रह व्हावा हें टोक नाही असे मला वाटते.

हनीबुड—बाई, हें जग त्रिविध आहे, घाटेल तें ह्मणण्यास त्यास मोकळीक आहे. तूं एकटी त्याला किती पुरणार ? परंतु मला वाटते, खऱ्या मित्रत्वाचे नात्याने मजकडून तुझी जितकी सेवा घडत असेल तिजखेरीज जास्ती कांहीं मी करितों असे मला वाटत नाही.

मिस् रिचलंड—मलाही या गोष्टीचा फार आनंद आहे. यापेक्षां मला दुसरें कांहीं एक नको. दुसऱ्यांची प्रीतिसूचक भाषणेही मला विषतुल्य वाटतात !

हनीबुड—माझे तर असे मत आहे : स्नेहाची गोष्ट ह्मटली ह्मणजे त्यामध्ये उभयतांचें निरपेक्ष प्रेम असतें, पण प्रीति ह्मटली ह्मणजे एकमेकांवर वर्चस्व ठेवण्याचे तें वीज उत्पन्न होते !

मिस् रिचलंड—मीही खरेच सांगते, हनीबुड, तुज-शिवाय या जगांत दुसरा अधिक निरिच्छ व मित्रत्वास लायक असा कोणाच मला दिसत नाही !

मिसेस् क्रोकर—खरेच, स्त्रीसमूहांत तरी निदान त्याच्या इतके मित्र कोणाचेच नसतील ! मिस् फ्रान्झ, मिस् ऑडबॉडी व मिस् विटरहॅम् ह्या तर जेथे तेथे

त्याची ओतप्रोत स्तुति करितात ! मिस विडिबंडल् हिचा तर तो काय गळ्यांतील हार आहे !

मिस रिचलंड—काय? गळ्यांतील हार ! माझ्या तर बाई हे स्वप्नांत देखील नव्हते की, तू तेथे इतका गर्क झाला असशील ! पण मी खरेच पुसते, हनीवुड, ती इतकी सुंदर रूपवती तरी आहे काय ? लोक तिचे वर्णन करतात तशी ती खरीच आहे काय ?

हनीवुड—बाई, लोकांत अशी चाल पडून गेली आहे की, स्त्रीचे उतारवय होऊन तिच्या सौंदर्याचा बहार कमी होत चालला ह्मणजे मग लोकांमध्ये तिच्या सौंदर्याची तारीफ होण्याला आरंभ होतो. (हंसतो.)

मिसेस् क्रोकर—परंतु ते सौंदर्य कमी झाले असे न दिसू देण्याविषयी जणू काय तिचा दृढ निश्चयच झालेला दिसतो ! कारण, जसजसे मूळचे रूप नष्ट होत जाते, तसतसे तोंडाला चांगला भषकीदार रंग लावून मूळच्या सौंदर्याची शोभा आणण्यास ती पहात असते. बरे, मला दुसरा कांहीं मोठा चमत्कार वाटत नाही, परंतु एका गोष्टीविषयी मोठेच नवल वाटते. ती ही की, ह्या नोकझोक कारणाच्या बायांपैकी एक बाई, आपले उतारवय झाले नाही असे वाटावे, ह्मणून जेथे तेथे मोठ्या तोऱ्यांत फिरत असतां दृष्टीस पडते; नाटकास गेली ह्मणजे रंगभूमीच्या अगदी जवळ जी जागा असेल तेथे बसते; ऑलमॅकसारख्या ठिकाणी नाच झाला

१ लंडन येथे प्रतिष्ठित घराण्यांतील लोकांना नाच (बॉल) वगैरे करण्याकरितां कांहीं मोठमोठे दिवाणखाने मॅकऑल या [पुढे चालू.]

हमजे आपण स्वतः तेथे नाचायाला लागते; आणि वागवगीच्यांतून हवा खात चालली असतां, जणुं काय, तेथील जुन्या व मोडकळीस आलेल्या आणि चित्रविचित्र केलेल्या अशा भव्य इमारतीच्या एकाद्या भागाप्रमाणें दिसते !

हनीबुड—वायानों, कोणत्याहि वयाच्या स्त्रिया व्या, त्यांच्यावरही फिदा असणारे लोक असतातच. तुम्ही इकडे सध्यां ऐन तारुण्याच्या भरांत असून जशा मजा मारतां, तशाच पन्नाशी उलटून जाऊन त्या वेळच्या अर्धवट बोथरेपणाच्या भरांत मिजास मारणाऱ्याही कित्येक आहेत !

मिस् रिचलंड—परंतु अशा कामाला सिद्ध होण्याचे अगोदर त्यांना बरीच मानखंडना सोसावी लागत असेल, नाही बरें ? मी एक अशी स्त्री पाहिली आहे कीं, ती गंगावन विकणाऱ्याच्या दुकानीं बसली असतां तिची इतकी थट्टा झाली कीं, तिला नकोनकोसा जन्म झाला ! पण करिते काय विचारी ! सर्व दोष तिच्याकडे ! कारण ती अगदीं काळी दुस्स होती !

हनीबुड—परंतु शेवटीं तिला सुद्धां नवरा मिळालाच,

(मार्गिल पृष्ठावरून)

साहेबांन सन १७६५ या वर्षी बांधलेले आहेत. त्या वेळीं स्काॅच लोकांचा इंग्लिश लोकां फार तिरस्कार करित. य स्वव मॅकऑल [हा स्काॅच असल्यामुळे] यानें आपलें नांव 'ऑल-मॅक' असें फिरवून त्या दिवाणखान्यांना दिलें. हल्लीं या दिवाणखान्यांना 'बुइन्स्रूम' असें नांव त्याच्या मालकावरून पडलें आहे.

समजलांत कां ? वाई, चप्पे जसे त्या त्या वयाला ला-
गगारे मिळतात, त्याप्रमाणे, पंधरा वर्षांच्या ऐन तारु-
ण्याच्या भरांत असलेल्या अल्लड मुलीपासून तों ऐशी
वर्षांच्या थेरडीपर्यंत सर्वांस झाडून या शहरांत अनुकूप
असे नवरे मिळतात! असा कांहीं या शहरचा गुण आहे!

मिसेस क्रोकर—बरे असो; तूं सर्वास प्रिय असून
सुशील आहेस; पंतु तुला माहीत आहेना ? आज
सकाळीं आमचे बरोबर फिरायला येण्याचें तूं वचन
दिलें आहेस. आलिढिया हिला या शहरांतिल मोठ-
मोठी दुकाने वगैरे जें जें पाहण्यासारखें आहे तें सर्व
दाखवावयाचें आहे. मला वाटतें आज सर्व दिवस तुला
आमचेबरोबर रहावें लागेल.

हनीबुड—वाईसाहेब, तुम्ही ह्मणतां तें खरें; पण क्रो-
कर साहेबांस, मी आज तुमचेकडे येईन असें मी वचन
देऊन चुकलों आहे. तर तें लांबणीवर टाकतां उपयो-
गीं नाहीं; ह्मणून आजचा दिवस क्षमा करा.

मिसेस क्रोकर—काय? आमचे यजमानांस? तर मी
तुला मुळीच जाऊं द्यावयाची नाहीं. हाच माझा पक्का
निश्चय असें समज ! छे ! तुला आम्हांबरोबर आलेंच
पाहिजे. तुला माहीत आहे कीं, आजच्याप्रमाणें मी कधीं
कोणाबरोबर इतक्या आनंदानें हंसलें खेळलें नव्हतें !

हनीबुड—बरे तर, असें आहे तर मला राहिलेंच
पाहिजे. खरोखर, वाई, तुमच्या मनाप्रमाणेंच हे उदास-
पण नाहींसें झालें व मनाला थोडासा आल्हाद वाटला.
तुमच्या ह्मणण्याप्रमाणेंच कां होईना ? आतां तुम्ही मात्र
थट्टामस्करीचा प्रसंग येऊं द्यावा, मजकडून हंसण्याची

तयारी आहे ! चला, आपण शेजारच्या खोलीत जाऊन गाडी येण्याची वाट पहात बसू.

[सर्व निवून जातात.]

[लिओन्टार्डिन् व आलिबिह्या प्रवेश करितात.]

लिओन्टार्डिन्—पहा, ती कशी निश्चित व खुशाल आनंदाने चालली आहेत ! भाग्यवान् खरी ! प्रियतमे, त्यांच्याप्रमाणे तुला सुख होण्याकरितां मी काय करूं तें सांग.

आलिबिह्या—लिओन्टार्डिन्, माझे काळीज दुभंग करण्याकरितां माझ्या पाठीमागे इतकीं संकटे हात धुऊन लागलीं असतां तूं ह्मणतोस हें होईल तरी कसें ? एक का दोन संकटे ह्मणून सांगूं ? इकडे वरांतील माणसें मला ओळखतील कीं काय ही भीति; व ओळखल्यावर जग काय ह्मणेल यांची पोटांत दहशत !

लिओन्टार्डिन्—प्रिये, जगाची काय भीति वेऊन वसली आहेस ? जग काय ह्मणते ? फार झालें तर इतकेंच ह्मणेल कीं, 'इच्या द्रव्याचा अभिलाष मनांत धरून इचा पालक इला इच्या इच्छेविरुद्ध एकाचे गळ्यांत बांधणार होता तें हिला न आवडून हिचे मन ज्याच्याशीं मिळालें त्याच्याशीं लग्न लावण्याकरितां हिनें पळून जाण्याचा निश्चय केला, व याचे (माझे) बापाचे घरीं येऊन राहिली; ' एवढेंच कीं नाही ? खरें ह्मटलें ह्मणजे माझ्या येथें असल्यानें तुझ्या अन्नूला केंसाएवढा देखील धक्का लागणार नाही..

आलिबिह्या—परंतु लिओन्टार्डिन्, हें पहा, तूं आपल्या आईबापांची अवज्ञा करितो आहेस आणि मी

समजलांत कां ? बाई, चप्पे जसे त्या त्या वयाला लग-
गगारे मिळतात, त्याप्रमाणें, पंधरा वर्षांच्या ऐन तारु-
ण्याच्या भरांत असलेल्या अलुड मुलीपासून तों ऐशी
वर्षांच्या थेरडीपर्यंत सर्वांस झाडून या शहरांत अनुरूप
असे नवरे मिळतात! असा कांहीं या शहरचा गुण आहे!

मिसेस क्रोकर—बरे असो; तूं सर्वास प्रिय असून
सुशील आहेस; परंतु तुला माहीत आहेना ? आज
सकाळीं आमचे बरोबर फिरायला येण्याचें तूं वचन
दिलें आहेस. आलिबिह्या हिला या शहरांतिल मोठ-
मोठी दुकाने वगैरे जें जें पाहण्यासारखें आहे तें सर्व
दाखवावयाचें आहे. मला वाटतें आज सर्व दिवस तुला
आमचेबरोबर रहावें लागेल.

हनीबुड—बाईसाहेब, तुम्ही ह्मणतां तें खरें; पण क्रो-
कर साहेबांस, मी आज तुमचेकडे येईन असें मी वचन
देऊन चुकलों आहे. तर तें लांबणीवर टाकतां उपयो-
गीं नाहीं; ह्मणून आजचा दिवस क्षमा करा.

मिसेस क्रोकर—काय? आमचे यजमानांस? तर मी
तुला मुळीच जाऊं द्यावयाची नाहीं. हाच माझा पक्का
निश्चय असें समज ! छे ! तुला आम्हांबरोबर आलेंच
पाहिजे. तुला माहीत आहे की, आजच्याप्रमाणें मी कधीं
कोणाबरोबर इतक्या आनंदानें हंसलें खेळलें नव्हतें !

हनीबुड—बरे तर, असें आहे तर मला राहिलेंच
पाहिजे. खरोखर, बाई, तुमच्या मनाप्रमाणेंच हें उदात्त-
पण नाहींसें झालें व मनाला थोडासा आल्हाद वाटला.
तुमच्या ह्मणण्याप्रमाणेंच कां होईना ? आतां तुम्ही मात्र
थट्टामस्करीचा प्रसंग येऊं द्यावा, मजकडून हंसण्याची

तयारी आहे ! चला, आपण शेजारच्या खोलीत जाऊन गाडी येण्याची वाट पहात बसू.

[सर्व निवून जातात.]

[लिओन्टार्डिन् व आलिबिह्या प्रवेश करितात.]

लिओन्टार्डिन्—पहा, ती कशी निश्चित व खुशाल आनंदाने चालली आहेत ! भाग्यवान् खरी ! प्रियतमे, त्यांच्याप्रमाणे तुला सुख होण्याकरितां मी काय करूं तें सांग.

आलिबिह्या—लिओन्टार्डिन्, माझे काळीज दुभंग करण्याकरितां माझ्या पाठीमागे इतकीं संकटे हात धुऊन लागली असतां तूं ह्मणतोस हें होईल तरी कसे ? एक का दोन संकटे ह्मणून सांगूं ? इकडे बरांतोल गाणसें मला ओळखतील कीं काय ही भीति; व ओळखल्यावर जग काय ह्मणेल यांची पोटांत दहशत !

लिओन्टार्डिन्—प्रिये, जगाची काय भीति वेऊन बसली आहेस ? जग काय ह्मणते ? फार झालें तर इतकेंच ह्मणेल कीं, 'इच्या द्रव्याचा अभिलाष मनांत धरून इचा पालक इला इच्या इच्छेविरुद्ध एकाचे गळ्यांत बांधणार होता तें हिला न आवडून हिचे मन ज्याच्याशीं मिळालें त्याच्याशीं लग्न लावण्याकरितां हिनें पळून जाण्याचा निश्चय केला, व याचे (माझे) बापाचे घरीं येऊन राहिली; ' एवढेंच कीं नाही ? खरें ह्मटलें ह्मणजे माझ्या येथें असल्यानें तुझ्या अबूला केंसाएवढा देखील धक्का लागणार नाही.

आलिबिह्या—परंतु लिओन्टार्डिन्, हें पहा, तूं आपल्या आईबापांची अवज्ञा करितो आहेस आणि मी

दूरवर दृष्टि पोंचवीत नाही. तुझ्या बापानें तुला आपल्या बहिणीस आणण्याकरितां फ्रान्साला पाठविलें, पण तूं बहिणीस न आणितां घरीं—

लिओन्टार्डिन्—अग, अशा हजारों बहिणी तुझ्यावरून आंवाळून टाकीत वरें ! माझी खात्री आहे कीं, तूं माझी प्रिया आहेस हें कळलें ह्मणजे मजप्रमाणेंच वशांतिल इतर माणसांस तूं प्रिय होशील.

आलिचिह्या—पण मलाही वाटतें कीं, मला ताबडतोब लोक ओळखतील.

लिओन्टार्डिन्—छे ! ती गोष्ट तूं मनांत देखील आणूं नकोस. आपण होऊन लोकांस कळविलें तरच कळणार आहे, एरवीं कदापि कळणार नाही. तुला माहितच आहे, माझी बहिण अगदीं लहानपणापासून लायन्स येथें आपल्या आतेच्या वरीं आहे; व माझ्या वरचीं सर्व मनुष्यें तुला माझी बहिण समजतात हें तुला ठाऊकच आहे.

आलिचिह्या—ती किंवा तिची आत पत्र पाठवीत नाहीं काय ?

लिओन्टार्डिन्—तिच्या आतेला मुळींच लिहितां येत नाही व बहिणीचीं सर्व पत्रें माझ्याच नांवानें येतात.

आलिचिह्या—वरें, तुझ्या बापानें तुझे लग्न मिस्रिचलंड हिच्याशीं करण्याचें ठरविलें आहे हें तुला माहितच आहे; आणि तूं जर तिला नाकारशील तर त्याच्या मनांत अंदेशा नाही का येणार ?

लिओन्टार्डिन्—तेथेंच काय ती आपली करामत दाखवायची असें माझ्या मनांत आहे ! तिला नाकारा-

क्याचें तर नाही हा माझा निश्चय : इतकेंच नव्हे, तर आणखी एका तासानें बाबांबरोबर जाऊन तिला आपलें तनमनधन अर्पण करण्याचेंही मी कबूल केले आहे !

आलिढिया—काय ? तनमनधन !

लिओनटार्डिन्—प्रिये, अशी भयचकित होऊं नकोस ! तुला असे वाटतें काय, कीं मी विश्वासघातानें तुझा त्याग करून दुसरे स्त्रियेकडून सुखप्राप्तीची आशा करीन ? छे ! छे ! आलिढिये, अशी गोष्ट मजकडून कालत्रयी घडणार नाही हें पक्कें समज. माझे मनोविकार इतके अनावर व उत्च्छंखल अद्यापि झाले नाहीत बरे ! तूं मनांत कोणत्याही प्रकारचा अंदेशा धरूं नकोस. मी तिला वरवर प्रेम दाखविलें न दाखविलेंसें करीन ह्मणजे ती आपोआपच मला नाकारील, व दुसरे असें कीं, तिचें प्रेम हनीवुडावर स्वभावतःच बसलें आहे हें मला माहित आहे.

आलिढिया—हनीवुडावर ! तुला सोडून हनीवुडला तिनें पसंत केले ? मला क्षमा कर. परंतु तुझ्या आणि त्याच्या गुणांची तुलना केली तर तुझ्या गुणांच्या पासंगास तरी त्याचे लागतील काय ?

लिओनटार्डिन्—तूं यांत माझी वाजवीपेक्षां ज्यास्ती तारीफ करतेस. असो; तिच्याशीं लग्न लावण्याचें कबूल करून बाबांचे आज्ञेप्रमाणें वरकांती मी वर्तणूक ठेवितां. कदाचित् तिनें मला वरण्याचें नाकारलें, तर मग मलाच माझ्या मर्जीस येईल ती बायको पसंत करण्यास परवानगी मिळेल.

आलिढिया—बरेतर; मी ह्या गोष्टीस कबूल आहे.

तथापि, लिओन्टाईन्, मी सांगतें, तूं तिला वरवर जरी प्रेम दाखविलेंस, तरी तें माझ्या डोळ्यांत सल्लेळ बरें ! मी मनांत असें समजतें कीं, तुझे सर्व लक्ष व तुझे प्रेम केवळ मजवरच आहे. पण काय हें वेडेपण माझे ! खरेंच वेडेपण यांत संशय नाही—परंतु वेडेपण तरी कसचें ? कारण, ज्या गुणांनीं एकादीचे मनावर चांगला ठसा उमटला, त्याच गुणांनीं दुसरीचे मनावर तसा परिणाम होईल अशी कल्पना मनांत येणें हें स्वभाविकच आहे !

लिओन्टाईन्—हे हृदयंगमे, हे सद्गुणकालिके, डोळ्यांपुढें धडधडीत खरी संकटें येऊन उभी राहिलीं असतां आणखी काल्पनिक तरंगांनीं आपल्या मनास ज्यास्त दुःख करून घेण्यांत काय हांशील आहे ! तुला ठाऊकच आहे कीं, मिस रिचलंड हिनें मला वरण्याचें कबूल केलेंच, अथवा बाबांनीं आपणांस क्षमा केली नाही, तर दुसरें कांहीं होणार नाही; फार झालें तर स्काटलंडाला* जावें लागेल, ह्मणजे आपले सर्व मनोरथ सिद्धीस जातील. आणि—

[क्रोकर प्रवेश करितो.]

क्रोकर—मुला, अद्यापपर्यंत होतास कोठें ? तुला मी शोधित होतां, परंतु कोठें दिसला नाहीस. माझा मित्र

*स्काटलंडांत 'ग्रेटना ग्रीन' नांवाचें नगर आहे. त्या ठिकाणीं बधुवरांचीं लग्नें, त्या परस्परांची संमति असली ह्मणजे कांहीं लोकांच्या साक्षीन होतात. इंग्लंडांतल्याप्रमाणें उपाध्याची, किंवा दुसऱ्या कोणत्याही प्रकारच्या परवान्याची गरज लागत नाही; व हीं लग्नें कायदेशीर समजलीं जातात.

हनीवुड हां येथें किती उत्तम भाषण करीत होता ह्य-
णून सांगूं ! अहाहा ! खरोखर त्याचें उदाहरण घेण्या-
सारखें आहे. तो कोठें बरें गेला ? मी गेलों तेव्हां तो
येथेंच होता.

लिओन्टार्डिन्—बाबा, मला वाटते तो शेजारच्या
खोलीत आहे. तेथें जाल तर तुझाला तो भेटेल व त्या-
च्याशीं तुझाला बोलायला सांपडेल. तो आतां बायकांब
रोबर बाहेर फिरायला जाण्याचे तयारीत आहेस वाटते.

क्रोकर—अं ! काय हें ? डोळ्यांनीं मघां बघितलें
हें खरें किंवा आतां ऐकतों हें खरें ? यांचा जो एवढा
प्रेमरस पावळतो आहे त्यामुळे मी अगदीं थक होऊन
गेलों आहे, व यांच्या या खदखदां हांसण्यानें माझ्या
तर बोवा कानटाळ्या बसल्या ! असा चमत्कारिक फेर-
बदल मी जन्मांत बघितला नाही ! [पडद्यामार्गे हांशा
पिकतो व क्रोकर त्यांचा उपहास करितो.] हा ! हा !
हा ! पहा, पहा काय तारे तुटताहेत ते ! ! पण ज्या
अर्थीं या मंडळींत माझी अवदसा बायको आहे त्या अ-
र्थीं याचें मला फारसें नवल वाटत नाही ! मला तर खास
वाटते कीं, प्रार्थनामंदिरासारख्या पूज्य स्थळीं जरी ही
बसली असली तरी तेथें देखील आपला गर्दभसूर का-
ढल्यावांचून राहणार नाही !

लिओन्टार्डिन्—बाबा, बायकोचे संबधानें तुम्ही
स्वतः जर एवढा तिरस्कार दाखवितां, तर मला बायको
करून देण्याची तुझाला इतकी हौस कां ?

क्रोकर—अरे, मी तुला एक दोन वेळां सांगितलें
आहे. आणखीही एक वेळ सांगतों ऐक. मिस रिचलंड-

ची जी कांहीं दौलत आहे ती आपल्या घराच्या बाहेर जातां कामास नये. जरी एकाद्याला चांगली बायको मिळाली नाही तरी तिजबद्दल चांगला हुंडा मिळाला असतां त्या सुखाचा वचपा इकडे काढून घेतां येतो!

लिओन्टार्डिन्—बाबा, तुमचे आज्ञेप्रमाणें तिच्याशी लग्न लावण्यास कंबूल झालों असें जरी घटकाभर घेतलें, तरी पण तिचें मनच मजवर नसलें तर ?

क्रोकर—काय भानगड आहे ती सर्व आणखी एकदां सांगतो ऐक. मिस रिचलंड हिचा सर्व पैसा सरकारी पेढीवर आहे. तो पैसा खजिन्यांतून मिळण्याविषयी माझा मित्र लॉफटी यानें माझी खात्री केली आहे. आतां, तिनें जर तुझ्याशीं लग्न लाविलें तर तिच्या बापाच्या मृत्युपत्राप्रमाणें तिला अर्ध्या द्रव्याला मुकलें पाहिजे. ह्मणून जर तिनें तुला वरण्याचें नाकारलें तर आपणांस अर्धा पैसा मिळेलच. जर तिनें तुला वरिलें तर सर्व पैसा मिळून शेवटीं उत्तम बायकोही मिळेल !

लिओन्टार्डिन्—बाबा, पण मी काय सांगतो तें आधीं ऐकून तर घ्याल !

क्रोकर—सांग तर मग लवकर काय सांगतोस तें. मी तुला आतां निखून सांगतो कीं, माझा दृढ निश्चय झाला आहे. तुला काय बोलावयाचें तें बोल. माझा ज्या वेळीं दृढ निश्चय झालेला असतो, त्या वेळीं मी लोकांचीं कारणें खुशाल ऐकून घेतों! कारण मग माझा निश्चय फिरावयाची मुळीं वार्ताच नको ! मग ऐकून व्यायला आपलें काय जातें ? या कानांनीं ऐकिलें आणि या कानांनीं सोडून दिलें !

लिओन्टार्डिन्—तुम्हीच ह्यणतां कीं लग्नासारखी महत्वाची व जबाबदारीची गोष्ट वधूवरांच्या परस्परांचे मर्जीवर अवलंबून आहे.

क्रोकर—मग, ह्यणणें काय ? तुम्ही दोघें आपल्या मर्जीप्रमाणें करण्यास मुखत्यार आहां. तुझ्याशीं लग्न लावावें किंवा अर्ध्या द्रव्याला मुकावें हें दोन मार्ग तिला खुले आहेतच, व तूं तिच्याशीं लग्न लावावेंस नाहींपेक्षां आतांचे आतां एक छदामसुद्धां न मिळतां घरांतून निघून जावेंस हे दोन मार्ग तुला खुले आहेत ! ह्या दोहोंपैकी ज्याला जो वाटेल तो त्यानें स्वीकारावा !

लिओन्टार्डिन्—बाबा असें काय करतां ? एकुलतां एक मुलगा, त्याचें कोड आपणच पुरविलें पाहिजे !

क्रोकर—अरे, पण मी तरी तुझा एकुलता एकच बाप ना ? तेव्हां माझ्या आज्ञेत चालणें हा तुझा धर्म नव्हे काय ? शिवाय, असा विचार कर कीं, ही तुझी बहीण, हिनें माझी यावज्जन्मांत कधीं अवज्ञा केली नाहीं, व मला असंतुष्ट केलें नाहीं. तिला तुझ्याइतकाच हक्क नाहीं काय ? बाळे आलिच्छिहये, हा तुझा भाऊ फार दडाड आहे. तुझ्यापासून सर्व घेईल बरें ! पण मी कसचा त्यास तें मिळूं देतो ? त्याची काळजीच नको ! मुली, तुझा तुला वांट्या पुरा मिळेल बरें !

आलिच्छिहया—बाबा, मी खरेंच सांगतें, त्याचें द्रव्य घेऊन मला दिलें असतां त्यापासून मला कधीं सुख वाटणार नाहीं. तेव्हां त्या भरीस तुम्ही पडूं नका !

क्रोकर—बरें बरें ! तुम्हें हें ब्रह्मज्ञान पुरे. आतां जास्ती बोलूं नकोस ! चल इकडे ये, तुला माजेच्या

कांहीं वस्तु दाखवितो. घोड्याला खरारा करणारा रगोन हा फार म्हातारा झाला होता तो आतांच मेळा. तेव्हां लोकांनी येऊन एकवार त्याला शेवटचे पहावे म्हणून त्याचे प्रेत बाहेर *काढून ठेविले आहे. मी असं ऐकतो की, त्याचे प्रेत फार सुशोभित करून ठेविले आहे, व त्याच्याकरिता जी पेटी केली आहे तीही फार सुंदर केलेली आहे. तो माझा जिवलग मित्र होता. या करिता आता आपण त्याला पहायला गेले पाहिजे. यापरती आता मित्रत्वाला योग्य अशी त्याची चाकरी कोणती करायाची बरे ?

[सर्व जातात.]

* ही चाल इंग्लंडांत प्राचीन काळी होती. हल्लीं राजे किंवा बडे लोक यांचें मात्र प्रेत लोकांनीं येऊन पहावे म्हणून बाहेर काढून ठेविलेले असतें. मेलेल्या मनुष्यांचें प्रेत पेटींत घालून पुरण्याची चाल इंग्लिश लोकांत आहे, हें प्रसिद्धच आहे. इतर कित्येक लोकांतही ही चाल आहे.

पहिला अंक समाप्त.

अंक दुसरा.

स्थळ:—क्रोकर याचे घर.

[मिस् रिचलंड व गार्नेट दासी ह्या प्रवेश करितात.]

मिस् रिचलंड—काय ह्मणतेस ? आलिव्हिया त्याची वहीण नव्हे? आलिव्हिया लिओन्टाईन् याची वहीण नव्हे? तुझे हे शब्द ऐकून मला बाई मोठेंच आश्चर्य वाटते!

गार्नेट—वहीण कसली ? तुझ्या सारखीच ती ! मला तरी हें त्याच्या चाकरानें कळविलें ह्मणून समजलें. त्याकडून पाहिजे ती वातमी मला समजत असते !

मिस् रिचलंड—गार्नेट, पण मला फिरून समजून सांग, तूं ह्मणतेस हें होईल तरी कसे ?

गार्नेट—वाईसाहेब, मीं मागेच नाहीं का तुह्मांस सांगितलें, कीं त्याची जी वहीण आज दहा वर्षे आपल्या आतेजवळ आहे तिला घरीं आणण्याकरितां तो लायन्स येथें जाण्याकरितां ह्मणून जो निघाला तो लायन्स येथें न जातां पारिस येथेंच उतरला. तेथें त्याची व आलि-व्हिया हिची भेट झाली व तो तिच्यावर फिदा झाला ! आलिव्हिया ही एका थोर कुळांतली आहे.

मिस् रिचलंड—आणि त्यानें तिला माझा पालक क्रोकर याचे घरीं त्याची मुलगी असें ह्मणून आणिलें काय ?

गार्नेट—हो, आणि ती आतां लवकरच त्याची सून होईल ! त्यानें जर तिला लिओन्टाईन् याशीं लग्न लाविण्याविषयीं आपली संमति दिली नाहीं, तर त्या

झोघांनीं स्काटलंडास पळून जाऊन तेथें लग्न उरकून घेण्याचें मनांत आणिलें आहे !

मिस् रिचलंड—खरोखर, त्यांनीं मला अगदींच किंग फसविलें ! आणि नवल हें कीं, असें असून आलिढिया किती भोळी दिसते ! केवढी तिची छाती ही ! गार्नेट, तुला हें खरें वाटेल काय, कीं मी तिच्यापार्शीं आपलें एकूणएक हृदय सांगितलें ! इतकें असूनही ह्या सर्व छपवाछपवीच्या प्रकाराचा एवढा तरी सुगावा तिनें लागूं द्यावयाचा होता !

गार्नेट—वाईसाहेब, मी खरेंच सांगतें, मी तिला फारसा दोष देत नाहीं. याबद्दल क्षमा असावी; कारण, तुमच्यानें आपल्या गुप्त गोष्टी आपल्यापार्शींच ठेववेनात, तेव्हां आपल्याही गुप्त गोष्टी कदाचित् इच्यापार्शीं राहणार नाहींत असें तिला वाटून तिनें आपलें हृदय तुझ्यापार्शीं सांगितलें नाहीं. यांत तिचा अपराध तो कोणता?

मिस् रिचलंड—पण तुला काय सांगूं गार्नेट! एवढ्यांचे ज्ञान नाहीं. त्या तरुण गृहस्थानें माझ्याशीं लग्नाच्या गोष्टी काढण्याचा खोटा घाट घातला आहेसें वाटते ! इतक्यांतच क्रोकरसाहेब व तो येथे येतील, व ते ह्या प्रकरणीं शिरस्त्याप्रमाणें बोलणीं करतील. तुला माहीतच आहे कीं, जर मी त्याला वरण्याविषयीं नकार दिला तर मला अर्ध्या जिनगीला मुकावें लागेल !

गार्नेट—बरोबरच आहे ; त्यांत वाईसाहेब तुमचा तरी काय उपाय आहे ? कां कीं, तुमची प्रीति हनीबुड ह्याजवर इतकी बसली आहे कीं—

मिस् रिचलंड—काय मेली चावट, भलतेंच कांहीं

तरी बोलते ! हनीकुडकर माझी प्रीति ? हें मला केवळ चिडविण्याकरितां तूं बोलत आहेस काय ?

गार्नेट—बाईसाहेब, यांत तुझाला मी काय वाईट हटलें ? हनीकुड याची व तुमची मैत्री आहे असें ह्मणण्याचा माझा उद्देश. खरोखर तुमच्या गळ्याशपथ सांगतें कीं, माझ्या मनातील उद्देश 'मैत्री' असें ह्मणण्याचा होता, यापरतें कांहीं नाहीं. तोंडावाटे चुकून 'प्रीति' हा शब्द आला !

मिस् रिचलंड—बरे, तें असूं दे; त्याची आतां ज्यास्त चर्चा नको. क्रोकरसाहेब व त्यांचा मुलगा हे आतांच येथें येतील, तेव्हां त्यांचें स्वागत करायाला मला तयार असलें पाहिजे. माझा तर निश्चय झाला आहे कीं, वरकांतीं आनंद दाखवून त्यांचें ह्मणणें कबूल करावें. कबूल केल्यावर अर्थातच त्यांची मति कुंठित होऊन जाईल, व शेवटीं त्यांच्याच वशांत त्यांचे दांत पडतील ! असें केल्यानें सर्व जबाबदारी त्यांच्यावर राहिल व बाकीची अर्धी जिनगीही माझी मला मिळेल.

गार्नेट—वाः ! नामीं मसलत ही. असें केल्यानें सर्व जिनगी तुमची तुझाला मिळेल. बाईसाहेब, तुम्ही दिसण्यांत इतक्या गरीब दिसतां कीं, तुम्ही एवढ्या आंतल्या गांठीच्या असाल असें कोणाच्या स्वप्नांही येणार नाहीं ! शाबास ! केवढा तरी हा कावेबाजपणा !

मिस् रिचलंड—अग, त्यांत कावेबाजपणा तो कसला ? त्यांनीं येवढी जी लुच्चेगिरीची खटपट चालविली आहे, ती निष्फळ होईल एवढ्यापुरतेंच जें माझ्या बुद्धीला येईल तें मी करून त्यांची खोड मोडून टाकितें ! लिओन्-

टाईन् याला वरण्याविषयी मजकडून रुकार मिळायचा नाही हे त्याला माहित असून फक्त माझ्या द्रव्याच्या इच्छेने त्या दोघांनी खटपट चालविली आहे ! तर मी आतां, मला वरण्याविषयी लिओन्टाईन् याजकडून नकार मिळेल असें करून, माझे सर्व द्रव्य मला मिळेल अशी तजवीज करतें. ह्यण आहेना, कीं 'गुरुची विद्या गुरूला फळली' त्यांतलाच हा प्रकार होणार आहे !

गान्नेट—वरें तर; पण मला वाटतें आतां त्या गोष्टीला फार अवधि नकोच ! कारण ते पहा कानगोष्टी करीत इकडेच येत आहेत.

[नंतर क्रोकर व लिओन्टाईन् हे येतात.]

लिओन्टाईन्—बाबा, मला क्षमा करा. असा महत्वाचा प्रश्न त्या स्त्रीला विचारण्याला माझा धीर होत नाही !

क्रोकर—मुला, तुला इतकी भीति कसची वाटते ? तूं मला इतका मिडस्त दिसतोस कीं, एकदां ह्यणेल हा बायको असून यानें पुरुषाचा पेहेराव घेतला आहे कीं काय कोण जाणें ! मी तुला सांगतो कीं, आपणांस तिची अर्धी किंवा सगळी जिनगी मिळाली पाहिजे. हं, चालूं दे. वयतों आतां कसा काय आविर्भाव अंगांत आणतोस तो ! अरे, अजून कां नाही तुझे तोंड हालत ? अरे, ए, मी काय हाटलें तें ऐकिलें नाही काय ? काय मूर्ख तरी हा !—वरें तर मग, त्याच्याकरितां आपल्यालाच बोललें पाहिजे असें वाटतें. (मिस् रिचलंडकडे वळून) प्रिय मुली, आम्ही कशाकरितां आलों हें तुझ्या लक्षांत येऊन चुकलेंच असेल ! तुझ्या पाणिग्रहणाची इच्छा

धरून तद्विषयी हा माझा मुलगा बोलणार आहे. तु-
झ्याच कल्याणाची गोष्ट आहे. तेव्हां कसे काय ?

मिम् रिचलंड—महाराज, तुम्ही जी गोष्ट मला
सांगाल ती मला शिरसामान्य आहे. कां कीं, ती
मान्य न केल्यास मजकडे कृतघ्नपणाचा दोष नाही कां
येणार ?

क्रोकर—मुला, आतां कसे काय ? आतां तरी
तुला बोलायला हरकत नाही ना ? मी काय ह्मणतो
त्याकडे तुझे लक्ष नाही काय ? हं, चालूं दे.

लिओन्टार्ड—अग, बाबांचे—(खोकल्यासारखें
करितो) मनांत—कां—कांहीं एका गोष्टीविषयी (पुनः
थोडें खोकतो)—बो—बोलावयाचें आहे; त्याविषयी ते—
ते—तेच तुला नीट विचारतील.

क्रोकर—हो, मुली, माझ्या मुलाच्याच संबंधाची
ती गोष्ट आहे; व ती त्याचे मनांत पूर्ण त्रिबलेली आहे;
अणि माझेही त्या गोष्टीस पूर्ण अनुमोदन आहे. त्यानें
पाहिजे त्या रीतीनें ती तुला नीट समजून सांगवी.

लिओन्टार्ड—सर्व भानगड काय ती एवढीच
आहे. एक—बाबांचे मनांत तुझे लग्नाविषयी कांहीं
बोलावयाचें आहे. त्यांना वाटतें कीं, तें काम आपल्या-
वांचून नीट वठावयाचें नाही.

क्रोकर—(एकीकडे) काय करावें या मूर्खाला ?
माझ्या मनाला मोठी दिक्त वाटते. या कारक्याला किती
सांगितलें तरी पालथ्या घागरीवर पाणी ! (उवडपणें
तिला ह्मणतो) थोडक्यांत सांगतो एक. हा तुझेसमोर

तुला आपले केवळ पंचत्राण मानणारा वसला आहे. त्याचे मनोरथ पूर्ण करून त्याला सुखी करणे तुझ्याकडे आहे.

मिस् रिचलंड—(हें क्रीकर आपल्या स्वतःविषयी ह्मणत आहे असे समजून) महाराज, आपल्या मुखावाटे असे घाणेरेडे शब्द येतील असे आजपर्यंत माझ्या स्वप्नीही नव्हते ! आपणाविषयी माझे मनांत पूज्यबुद्धि वसत होती, परंतु आतां मी आपणांस सांगते की, आपण ही जी वाईट वासना आपले मनांत धरिली, ती मजकडून कधीही सफल होणार नाही !

क्रीकर—वाळे, असे नव्हे, असे नव्हे बरे ! तूं भलताच अर्थ मनांत घेतलास ! मी स्वतःविषयी बोललो नाही. (लिओन्टाईन्कडे बोट दाखवून) हा येथे तुझ्याजवळ वसला आहे, याच्याविषयी मी सांगितले ! याच्या चर्येवरून याचे मनोविकार स्पष्ट दिसत आहेत ! (एकीकडे लिओन्टाईन्ला उद्देशून ह्मणतो) अरे, ए, काळतोंज्या, तिच्याकडे प्रसन्नमुखानें अंमळ बघ ! तिच्याशीं दोन शब्द बोल !—(एकीकडे तिला ह्मणतो) पण माझ्याप्रमाणें तूंही त्याला रडतांना, कधी कधी आपणाशींच उदासपणें व पाहिजे तसें बरळतांना, कवितेचा इकडचा एक चरण तिकडचा एक चरण असे ह्मणतांना, पाहिलें असेलच !

मिस् रिचलंड—मला वाटते, सध्यांही तो देहभावनावर नाही. असता तर हें प्रीतिसंबंधाचें भाषण त्याच्याच तोंडून जसें यावे तसें आलें असतें !

क्रीकर—छे ! हा भ्रम तूं सोडून दे. मेला तरी तो असें भाषण करणार नाही ! आणि जर का त्याचे मनोवि-

कार कळविण्याला मी मध्ये नसतो, तर त्याची मति अगदीच गुंग होऊन जाते ! व त्याला वेड लागल्या-प्रमाणे झाले असते !

मिस् रिचलंड—महाराज, मला खचित वाटते की, उगीच वटवट करण्यापेक्षां मौन धारण करणे यांतच काय ती स्त्रीजनांचे मन आकर्षून घेण्याची खुबी आहे. एकाद्याच्या खऱ्या प्रीतीचे दर्शक हटल ह्यणजे त्याची मौनवृत्ति हीच होय.

क्रोकर—बाई, प्रस्तुत मौन हीच जणू काय त्याची जन्मभाषा होऊन बसली आहे ! त्याला दुसरी कोण-तीही भाषा समजत नाही !

मिस् रिचलंड—आणि महाराज, मला वाटते, तेंच त्याच्या प्रीतीचे खरे दर्शक होय. परंतु कदाचित् अशा भाषणाने माझा उतावळिष्णा दिसून येईल ! नाही बरे लिओन्टाईन् !

लिओन्टाईन्—(एकीकडे) छे ! काय बोवा, मी तर या वेळेस अगदी गोंधळून मेल्ले आहे ! आतां जर मी भिडेमुळे कांहींएक बोललो नाही, तर तेंच माझ्या नाशास कारण होईल ! परंतु जर तिला ह्या माझ्या विनयापासून आनंद होत आहे, तर माझ्या इनर्मीड वर्त-णुकीने कदाचित् तिला माझा राग येण्याचा संभव आहे. बरे असो, एकदां प्रयत्न तर करून पहावा ! (तिला ह्यणतो) बाई, मी स्तब्ध बसलो आहे येवढ्यावरूनच तूं आपला असा ग्रह होऊं देऊं नकोस की, तूं माझ्या सुखाकरितां व मला मान देण्याकरितां जें करीत आहेस तें मी जाणत नाही. सुंदरि, बाबांनीं मला सांगितलें

की, हा जो मी तुझा नम्र दास त्या माझा तू अगदीच अन्हेर केला नाहीस. खरोखर, मी तुझ्या अलौकिक गुणांचे स्तवन करीत असतो. फार तर काय सांगू, पण मी तुझी मानसपूजाही करीत असतो! आणि दैवयोगाने आपल्या उभयतांच्या विवाहाचा योग घडून आला तर, मला वाटते, या आसपासच्या प्रदेशांत तर आपणासारखे सुखी जोडपे मिळणार नाही !

मिम् रिचलंड—मला वाटते, बोलून दाखवितोस त्या प्रमाणे जर खरोखर तुझ्या मनांत असेल तर मग माझ्या आनंदास पारावारच नाही !

लिओन्टार्ड—काय, आंत एक व बाहेर दुसरे अशी शंका तुझे मनांत आली काय ? ही मी तुझ्याच गळ्याची शपथ वाहतो की, तसा कांही प्रकार नाही. 'शूरांना आपला पराक्रम गाजावा अशी इच्छा असते काय ?' 'भितरे लोकांस आपण निर्भय असावे अशी इच्छा असते काय ?' असले संशय घेत राहणे हे जितके अयोग्य तद्वतच तुझ्या मनांतिल शंका मला भासते!

क्रोकर— बरे बरे, असले हे बोलणे आतां राहू दे.

लिओन्टार्ड—आणखी पहा. रोग्यांस आरोग्य कधी नकोसे झाले आहे काय ? कृपणांना पैशाचा हव्यास कधी सुटला आहे काय ?

क्रोकर—त्याचप्रमाणे, मूर्खाना कधी रिकामी बडबड लावण्याचा कंटाळा येतो काय ? या मुलाला झाले आहे तरी काय ? मला कांही कळत नाही! अरे, जेथे कोणीही उत्तरच देण्यास नाही, तेथे तुझ्या प्रश्नांचे महत्त्व तें काय उरले ? हे तुझे करणे अरण्यरुदितासारखे मला

भासते! असे अप्रासंगिक व अप्रयोजक प्रश्न विचार-
ण्यांत काय अर्थ? ज्या कामाकरितां आपण येथे आलों
आहो त्या संबंधानें जें काय बोलायाचें असेल तेवढें
बोल ह्मणजे झालें. आपले मनोरथ पूर्ण करून आप-
ल्याला सुखी करण्याविषयी हिचां विनंति कर. दुसरी
कशाची गरज नाही!

मिस् रिचलंड—महाराज, असे आपण कां ह्मणतां?
त्याच्या मुक्त्वचर्येवरून स्पष्ट दिसणारा जो कामानल, तो
पाहून त्याच्या ह्मणण्यास मला रुकार दिला पाहिजे;
इतकेंच नव्हे. तर मला तो देणें अगदीं भागच आहे!
तथापि मला वाटते, इतक्या अल्पायासानें मिळालेली
शिकार त्याला रुचणार नाही! कसे काय लिओन्टा-
ईन्? मी ह्मणते हें खरें कीं खोटें?

लिओन्टाईन्—(एकीकडे) आतां मात्र माझी फ-
जिती होण्याची पाळी आली आहे खरी. (उघडपणें)
वाई, छे! अशी विपरित गोष्ट तूं कदापि मनांत आणूं
नकोस! पण तूं मनाशीं 'रुकार देणें भागच आहे' हे
जे शब्द बोललीस ते काय? अशा लग्नसंबंधी मह-
त्वाच्या कामांत ज्याच्या त्याच्या खुषीनें सर्व कांहीं झालें
पाहिजे. अशा कामांत कोणत्याही प्रकारची जवरी उ-
पयोगी नाही; व तसें करणें मला मनापासून आवडत नाही.
मी अंतःकरणपूर्वक सांगतो कीं, तुझी इच्छा नसेल तर
तूं खुशाल मला तसें सांग!

क्रोकर—अरे! मी तुला सांगितलें नाही का, कीं
ही गोष्ट तिच्या मर्जीवर अवलंबून नाही; कां कीं, ती
कांहीं स्वतंत्र नाही. तुझे व हिचें लग्न अगोदरच ठरलें

आहे ! पहा, तिच्याकडून कांहीं तरी आडकाठी आहे काय ? ती कांहीं बोलत देखील नाही ! कांहीं न बोलणे ह्मणजे संमति दिल्याप्रमाणेच आहे !

लिओन्टार्डिन्—बाबा, तें सारें खरें; पण ती काय म्हणाली तें तुमच्या लक्षांत आलें काय ? 'मला रुकार देणें भाग पडत आहे' असें तिनें ह्मटलें ! बाबा, तुम्हीच विचार करून बघा की, तिच्या इच्छेविरुद्ध गोष्ट करून तिच्या सुखाची माती करून टाकण्याचा दुष्ट विचार मी मनांत कशाला आणूं वरें ?

क्रोकर—अरे, पण यांत दुष्टपणा तो कोणता ? काय बेटा अकलेचा खंदक ! अरे मूर्खा, मंडळी जमली असतां तिच्यासमोर मुलीची प्रत्यक्ष 'हो' न ह्मणतां, पर्यायानें 'हो' ह्मणण्याची रीत आहे, हें तुला माहीत नाही काय ? जा तर मग तुम्ही दोघे जण येथून निघून शेजारच्या खोलींत. तेथें तुमचा निवांतपणें प्रीतिसंवाद चालूं द्या. तुमचें संभाषण तेथें कोणीही ऐकण्याची तुम्हांल, धास्ती नको. जा जा; कांहींएक मी ऐकणार नाही—जा !

लिओन्टार्डिन्—पण बाबा, मी काय ह्मटलें याची आपण—

क्रोकर—गाढवा, बऱ्या बोलानें जा येथून ; नाही तर बघ, मी तुला अर्धचंद्र देऊन येथून हांकून लावीन ! काय हा मूर्ख बेटा ! पण बरोबरच तें ! तो गेला आहे कोणाच्या वळणावर ! आपल्या आईच्या !

[मिस् रिचलंड आणि लिओन्टार्डिन् निघून जातात.]

(मिसेस् क्रोकर प्रवेश करते.)

मिसेस् क्रोकर—हे बघा, मीं काय आणिलें आहे तें ! हे पाहून तुझाला आनंद होईल असें मला खास वाटते.

क्रोकर—काय आनंद ? पैजनिशीं सांगतो, मला आनंद होण्यासारखी गोष्ट तुझ्यानें होणेंच नाही !

मिसेस् क्रोकर—हे पहा पत्र. याच्या पत्र्यावरचे अक्षर माझ्या ओळखीचे असल्यामुळे मीं तें फोडलें; याबद्दल मला क्षमा असावी.

क्रोकर—बरे, माझी पत्रें तूं फोडल्यानें मला आनंद होईल असें तुला वाटते का ?

मिसेस् क्रोकर—अं: त्यांत काय ? हे पत्र लाय-
नसहून तुमच्या बहिणीकडून आलें आहे. त्यांत मोठी आनंदाची खबर आहे ; वाचून तर पहा !

क्रोकर—फ्रान्सांत* पत्राचे लखोटे तयार करण्याची तरी काय घाणेरडी रीत निघाली आहे ! माझ्या बहिणीचे अंगीं पुष्कळ चांगले गुण आहेत. पण पत्राचा लखोटा कसा तयार करावा येवढी तिला अकल नाही, हा मोठा चमत्कार आहे !

मिसेस् क्रोकर—काय बार्ड तन्हा ही ! आंतला मज-
कूर आधीं वाचून पाहाण्याचा तो राहिला एकीकडेच

* या ग्रंथाच्या मूळ कर्त्याच्या वेळीं इंग्लिश लोक फ्रेंच लोकांचा फारच तिरस्कार करीत याचें हें एक उदाहरण आहे. फ्रेंच लोकांची काहीं जरी वस्तु असली तरी तिचा ते अतिशय तिरस्कार करीत असत, ह्मणून क्रोकर याच्या बहिणीच्या रीति-
भाति वगैरे सर्व इंग्लिश असतां तिचें हें फ्रेंचांचें अनुकरण क्रोकरच्या मते फारच दोषास्पद ! ह्मणून तो असें ह्मणत आहे.

आणि लखोटा असला केला न् तसला केला अशां शु-
ल्लुक गोष्टीविषयी उगीच चर्पटपंजरी चालविली आहे !

क्रोकर--(पत्र वाचतो) “ प्रिय निकोलस, एका
“ सद्गुणी व ऐश्वर्यवान् अशा थोर कुलांतल्या इंग्लिश
“ गृहस्थानें तज्ञी सुशील प्रिय कन्या आलिन्हिया,
“ हिच्याशी लग्नाचा गुप्तपणें पण योग्यरीतीनें विचार
“ चालविला आहे. त्या उभयतांची एकमेकांवर फार
“ प्रीति बसली आहे; व मला वाटते, तिनें आपल्या-
“ पैकीं कोणासही कळूं न देतां त्याच्याशीं लग्न लाव-
“ ण्याचें कबूल केलें आहे. ज्या अर्थी अशा प्रकारचीं
“ उत्तम स्थळें क्वचितच आढळतात, त्या अर्थी मला
“ वाटते, तुहीं सारासार विचार करून व आपल्या
“ स्थितीकडे नजर देऊन आणि त्या गृहस्थाच्या ऐश्व-
“ र्याकडे पाहून तिला क्षमा करावी हें उचित आहे.

तुमची प्रिय भगिनी

च्याचेल क्रोकर. ”

काय? माझी मुलगी आलिन्हिया हिनें कोणा सद्गुणी व
ऐश्वर्यवान् गृहस्थाशीं लग्न लावण्याचा गुप्तपणें बेत चाल-
विला आहे? ही वार्ता तर आनंदाची खरी, पण असें
होईल हें माझ्या ध्यानीमनीं देखील नव्हतें! पण केवढी
त्या कारटीची धन्य समजावयाची! तिनें घरीं आल्या-
पासून ही गुप्त बातमी कोणा एकास तरी कळूं द्यायाची
होती! निदान वडील माणसांपाशीं तरी याबद्दल कांहीं
बोलायाचें होतें! पण आलें लक्षांत. तिच्या मनांत
मजपासून कांहीं लपवावयाचें होतें ह्मणून तिनें असें
केलें असावें!

२ रा.] सुशील गृहस्थ नाटक

मिसेस् क्रोकर—अहो, जरी ज्यांनी सध्यांची एक-
मेकांवरची प्रीति छगविली, तरी लग्न होईल ते लोकांना
कळेल ना? ह्मणतात ना, 'कुंभारसची मृत्त उकिरज्यावर
कधी तरी यायचीच' !

क्रोकर—अग, मी तुला खर्चात सांगतो की, या
एकंदर लग्नाच्या प्रकरणांत लग्नाच्या सोहळ्यासारखा
कटकटीचा प्रकार दुसरा कोणताही नाही. या प्रकर-
णांतली मुख्य महत्वाची गोष्ट कोणती, हे हिच्या डो-
क्यांत कधीही भरवितां येणार नाही !

मिसेस् क्रोकर—डोक्यांत तें काय भरायाचें! त्यां-
चें मर्ते! बरें, तें सध्यां असो. वास्तविक पाहिलें अमतां
तुम्ही कबूल करतां त्यापेक्षां माझे तुमच्यावर अधिक
उपकार नाहीत कां? मिस् रिचलंड हिचा सरकारी
खजिन्यांत जो पैसा येणें आहे तो आपणांम मि-
ळवून देण्याचें काम लॉफ्टी यानें जें पत्करलें आहे, तें
माझ्याच ओळखीनें कीं नाही? कारण त्याची व तसची
मुळांच ओळख नव्हती! तुमच्याशी त्याची ओळख
कोणी करून दिली? आपल्या कामांत वजन खर्च क-
रण्याविषयी त्याचें मन कोणी वळविलें हें तुम्हाला मा-
हित नाही काय? त्याचें सरकारी अधिकाऱ्यांशीं आंतून
येवढें वळण आहे कीं, ज्यांच्या हातून वाटेल तें होण्या-
सारखें आहे, त्यांच्या हातून तो आपली हवीं तशीं कामें
करून घेतो. तुमच्या कपाळाला सदा आळ्या असणार!
तेव्हां त्यांच्याशीं तुम्हाला ओळख करून घेणें केवळ
दुरापास्त होतें असें तुम्हाला वाटत नाही काय?

क्रोकर—अग, तो मोठा वजनदार मनुष्य आहे हें

सारें खरें; पण मी तुला असें विचारतो कीं, लोकांस जागा देऊन त्यांच्यावर तो एवढे उपकार करित असतो, तर त्याला ग एखादी जागा अजूनपर्यंत कां मिळूं नये ?

मिसेस् क्रोकर—अहो, त्याला जागा मिळण्याला उशीर कां लागणार आहे ! परंतु, बहुतकरून त्याला मनाजोगी आगा मिळत नसेल ह्मणून तो पत्करीत नसेल. कारण मोठ्या लोकांची थोडक्याने तृप्ति होत नाही !

(नंतर एक फ्रेंच चाकर येतो.)

फ्रेंच चाकर—सलाम सरकार. लॉफटी साहेबांकडून मी आलों आहे ते इतक्यांतच आपणाकडे येतील. त्यांना फक्त चार पांच प्रकरणीं सलामसलत द्यावयाची आहे; दोन तीन अर्ज आले आहेत ते वाचून पहावयाचे आहेत; व वकिलांचे भेटिस जावयाचे आहे ह्मणजे झाले. इतक्यांत दोन तीन मिनिटांच्या अवकाशांत ते येथे येतील.

मिसेस् क्रोकर—पाहिलेत ना, किती महत्वाच्या कामांत तो नेहमीं गुंतलेला असतो ! बरें, तें असो. (चाकराकडे वळून) अरे, ए, तूं जा आपल्या धन्यास सलाम सांगून असें कळीव कीं, तुम्ही निरोप पाठवून आह्मांस मोठा मान दिला, याबद्दल आह्मी तुमचे फार उपकारी आहो. [क्रोकरकडे वळून] मोठ्यांचे सर्वत्र मोठे ! यापेक्षां अधिक थोरवीचे वर्तन आपल्या पाहण्यांत कधीं आले आहे काय ? हल्लीं मोठमोठे लोकांना एवढासा निरोप जरी धाडावयाचा असला तरी देखील एक जामूद लागतो !

क्रोकर—मला तर असें वाटतें कीं, खुल्लक गोष्टी का ध्याना, परंतु त्या देखील अधिक ठाकाठीकीनें करणारा दुसरा कोणी नसेल ! तसेंच याच्यापेक्षां मोटेपणा मिळविण्यास झटणाराही दुसरा कोणी मिळणार नाही ! असो; पण तो करितो तेंही बरेंच करितो. कारण, हल्लीं सोदेगिरी फार माजली आहे ! पुढें पुढें जो करितो त्यालाच सर्व लोक या बंसा ह्मणतात ! खऱ्या योग्यतेची पारखच कोणाला नाही असें झाले आहे !

मिसेस् क्रोकर—लोकांची उठाठेव तुझाला पाहिजे कशाला ? खरोखर पाहिलें तर, आपण हल्लीं जितके सुखांत आहो तितके पूर्वी कधीही नव्हतों, तें कांहीं असो; आतां त्याच्या येण्याची वेळ झाली आहे, तेव्हां त्याचा योग्य सत्कार करावयाचा विचार केला पाहिजे. (दारावर मोठ्यानें थाप दिलेली ऐकू येते.) हा पहा! तोच हा दरवाजा ठोठावतो आहेसें वाटतें.

क्रोकर—खरेंच तोचग तोच ! पहा, चाकराच्या मागोमाग कसा झटकन् आला तो! बरें, तूं येथें त्याचें आदरातिथ्य करावयास रहा; आणि आलिढ्हिया इनें माझ्या व माझ्या बहिणीच्या न कळत लग्न करण्याचा जो विचार केला त्याबद्दल मी तिला जरा फजीत करायला जातो. तिला अंमळ उग्र स्वरूप दाखविलें पाहिजे. नाही तर ती देखील मला कस्पटाप्रमाणें मानूं लागेल !

[क्रोकर निघून जातो.]

[नंतर चाकराशीं बोलत बोलत लॉफ्टी येतो.]

लॉफ्टी—“ आणि जर वेनिसचा वकील किंवा तो त्रासदायक मार्किस्स मला विचारायाला आला तर मी

वरीं नाहों ह्मणून सांग. यांचीं कामें करावीं तरी किती ? अक मारतो तो ! मी कांहीं त्याचा चाकर नव्हे. ” बाईसाहेब, एक क्षणभर सवड करून आलों आहे. (पुनः चाकराकडे वळून) “ आणि जर त्या ड्यूकाकडे जाण्यास जासूद लोक तयार असतील तर त्यांस तिकडे लवकर पाठवून दे. त्यांना जरूरीचीं कामें करावयाचीं आहेत. समजलास ? ” बाईसाहेब, कृपा करून थांबा आं अंमळ ! माझ्या पाठीमागे नेहमीं शेकडों लचांडे लागलेलीं अमतात !

मिसेम् क्रोकर—महाराज, असें काय ह्मणतां? तु—

लॉफ्टी—“आणि, ए, डुबार्डो, जर कोणी मुक्त्यारनामा मागायला आला तर त्याला सांग की, तो तयार आहे. आतां राहिली पाठी मागे लॉर्ड कंवरकोर्ट याची नेहमींची पिरपिर. पण मला वाटते त्याची मध्यां कांहीं घाई नाही. दोन दिवसांनीं मागून का होईना ? मीं काय सांगितलें तें कळलें ना ? ”—बाईसाहेब, कृपा करून किंचित् थांबा. मला असें ह्मणण्याला देखील मोठी शरम वाटते !

मिसेम् क्रोकर—इतकें कशाला ? मी—

लॉफ्टी—“आणि, डुबार्डो, जर कोणी मनुष्य कॉर्निश *बरोहून आला तर तूच त्याचे परभारें काम कर, समजलास का ! तुझ्याकडेच तें काम मी सोपविलें आहे. मला आणखी त्राम देऊं नकोस.—” बाईसाहेब, आतां फार राहिलें नाही. जरा दम धरण्याची मेहेर-

* ‘ कॉर्निशबरा ’ हें इंग्लंडांतील एका परगण्याचें नांव आहे. आपल्या देशांत जसे परगणे, तालुके, जिल्हे, तसे इंग्लंडांत बरो, काउंटी, शायर आहेत.

वानगी करा ह्मणजे झालेंच. (चाकराकडे वळून) “आणि जर रशियाचे बादशहाकडून वकील आला—पण मला वाटते, आज तो नाहीच येणार.”—हं, बाईसाहेब, आतां मी जरा मोकळा झालों.

मिसेस क्रोकर—महाराज, तुम्ही ह्मणतां हें कसे होईल ? खरें ह्मटलें ह्मणजे मीच आपल्या दर्शनाच्या लाभानें कृतार्थ झालें असून त्यांत तुम्हांकडून मला मोठा मान मिळाला असें मी समजते. तथापि, आपला येथें वेळ खर्च होत असल्यामुळे लोकांचें जें नुकसान होत आहे, त्यास मात्र मी कारणीभूत आहे !

लॉफ्टी—बाईसाहेब, आपल्यासारख्या स्त्रियांच्या भेटीच्या लाभापुढें लोकांच्या नुकसानाची काय मातबरी आहे ! अहाहा ! आज मला केवढा आनंद होत आहे बरे ! असा माझा सर्व वेळ आनंदांत जाईल काय ? मी खरेंच पुसतो, बाईसाहेब, तुम्हांस आम्हांसारख्या राजकीय कामांत चूर असलेल्या लोकांची तारांबळ पाहून आमचीं कीं व मुळीच येत नाही का ? हा आमचे पाठीमार्गे नेहमींचाच त्रास आहे. आज काय इकडे जागाच मागताहेत; उद्यां तिकडे पेनशनाकरितां त्रास देताहेत; आणि नेहमीं जिकडे जावें तिकडे आमचें येवढें काम करा, तेवढें काम करा, असें सदां गयांवयां करीत लोक पाठीमार्गे लागलेले असतात ! तर बाईसाहेब, यावरून आमच्यामार्गे किती त्रास आहे हें तुमच्या लक्षांत आलेंच असेल; व यावरून आमची कीं व तुम्हांला खर्चीत येत असेल—असेलच यांत कांहीं संशय नाही.

मिसेस क्रोकर—महाराज, असें आपण काय ह्यण-
तां ? वॉलर याचे तर असें मत आहे कीं, राज्यप्रकरणीं
जी मेहनत पडते ती मेहनत नव्हे, तर एके प्रकारचे
सुखच होय.

लॉफ्टी—कोण ? वॉलर* ! तो पार्लमेंटचा सभा-
सद आहे काय ?

मिसेस क्रोकर—महाराज, तो एक अर्वाचीन कवि
आहे.

लॉफ्टी—काय ? अर्वाचीन कवि ? अं: ! आह्मी
राजकीय कामांत चूर असलेले मनुष्य अर्वाचिनांना मु-
ळीच विचारीत नाही ! आणि प्राचीन कवीविषयीं
ह्मटले तर, त्यांचे ग्रंथ वाचायला आह्मांस वेळ नाही.
काव्यग्रंथ आमच्या काय उपयोगाचे ? आमच्या वाय-
का व मुली यांणीं ते वाचावे ! एकंदरीत मी सांगतो,
पुस्तकांविषयींचे माझे ज्ञान ह्यणाल तर आंवळ्या येवढे
शून्य ! वाईसाहेब, खरोखर, पुस्तके ह्यणजे असतात
कसलीं, व त्यांत असते काय हे सुद्धां मला माहित
नाहीं ! पण असें असून माझी खात्री आहे कीं, त्यांचे
विलकुल साहाय्य न घेतां ' ल्यांडक्यारेज +फिशरी

* हा सतराव्या शतकांत होऊन गेला. हा पार्लमेंटचा सभा-
सद होता. हा त्या वेळचा कवि असून याचे पांच काव्यग्रंथ फार
नामांकित आहेत व ते सर्व आज मित्तीस उपलब्ध आहेत.

† हा मूळग्रंथ लिहिला त्या वेळेस या विषयांवर भटारखा-
न्यांन देखील वादाविवाद होत असे. यांवर लोक कविताही
रचीत असत. लॉफ्टीनें आपलें राजकीय ज्ञान दाखविण्याकरितां
या दोन तीन गोष्टींचा उहापोह केला आहे.

(पुढें चालू.)

‘स्टाम्पआक्ट’ किंवा ‘जहागीर’ यांसारख्या विष-
यांवर दोन दोन तास एकसारखी व्याख्याने झोडीन !

मिसेस् क्रोकर—महाराज, प्रत्येक गोष्टीत तुमचा
उपयोग व वजन किती आहे हे पाहिजे तो सांगू शकेल !

लॉफ्टी—बाईसाहेब, देवाशपथ मी सांगतो, तुम्ही ही
जी माझी स्तुति करतां तिची मला शरभ वाटते ! कां-
की, या पृथ्वीचे पाठीवर एकापेक्षां एक राजकार्य धुरंधर
पुरुष असतां त्यांच्या पुढे मी कोणा झाडाचा पाठा ?
कस्पटाची सुद्धां माझ्याने वरोवरी करवणार नाही !
मजसारख्या सांदीकोदोतल्या मनुष्याचे महत्व ते कसे ?
हल्लीचे प्रधानमंडळांतले एकदोन गृहस्थ ह्मणतात कीं,
लॉफ्टी हा मोठा वजनदार मनुष्य आहे ! मला तर खास
असे वाटते कीं, त्यांना आपल्या त्या पिटकुल्या दरबा-
रांत माझी निंदा करण्यांतच मोठा आनंद वाटतो ! पण
मला मोठे नवल हे वाटते कीं, येवढी निंदा करण्यासा-
खे मजमध्ये आहे तरी काय हे कांहीं मला कळत
नाहीं. माझे तर असे आहे : मंत्रीमंडळ ज्या गोष्टी
करण्याचे योजिते त्यावर माझा कटाक्ष अमतो. कांहीं

(मागील पृष्ठावरून पुढे चालू.)

‘ल्यांड क्यारेज फिशरी’—देशांतील शहरांत विकण्याकरितां
मासे पाठविण्याच्या संबंधाचा विषय.

‘स्टाम्प आक्ट’—गेल्या शतकांत अमेरिकेंत इंग्लंडचे व
अमेरिकेंतील इंग्लिश लोकांच्या वसाहतीचे जें मोठें दारुण
युद्ध झालें त्या युद्धाला कारण हाच आक्ट. या आवटांत असें
होतें कीं, अमेरिकेंत इंग्लंडाहून जे दस्तऐवजाचे वगैरे कागद
जातात त्यांवर कर बसवावा. यामुळे मोठें युद्ध होऊन अमेरिकें-
तल्या इंग्लिश वसाहती इंग्लंडापासून स्वतंत्र झाल्या.

त्यांच्या स्वतःवर असतो असे थोडेच ! ' वज्याचे तेल वांग्यावर ' काढण्याचा माझा कधीही प्रयत्न नसतो ! आणि बाईसाहेब, तुझाला शपथपूर्वक सांगतो की, मला जरी राग आला तरी त्या रागाचे भिरिरीत कोणाही व्यक्तीला स्वतः मजकडून कधीही त्रास झालेला नाही !

मिसेस क्रोकर—काय बाई चमत्कार तरी ! हातांत केवढी सत्ता, आणि इतके असून केवढा भिडस्त स्वभाव तरी !

लॉफ्टी—बाईसाहेब, भिडस्त स्वभावाविषयी जर तुम्ही माझी प्रशंसा करीत असाल, तर मी सांगतो, खरोखरच मी तिला पात्र आहे ! भिडस्तपणा हा माझ्यांत दुर्गुण आहे खरा. बेटफर्डचा उच्चक माझ्याविषयी असे ह्मणत असे की, "याच्या अंगी दुर्गुण ह्मटला ह्मणजे याचा भिडस्त स्वभाव; दुमरा कांहीएक नाही." आणखी तो असे ह्मणत असे: "मला लॉफ्टी फार आवडतो; कामाकाजाची चांगली माहिती लॉफ्टीशिवाय कोणास नाही. जिकडली तिकडली खबर आपली लॉफ्टीस दिवागवी ! एकदां लॉफ्टी भाषण करण्यास उभा राहिला ह्मणजे फार तर काय सांगूं, ते त्यांचे भाषण सर्व लोक कसे तटस्थ ऐकत बसतात; व आपल्या वक्तृत्वाचे जोरावर तो आपल्या शत्रूस देव्हीत भीतीने चळचळ कांपावयास लावीत असे. परंतु मनुष्याचे अंगी दुर्गुण ह्मणून कांही तरी असावयाचाच. याच नियमास अनुसरून पाहिले ह्मणजे लॉफ्टी फार भिडस्त स्वभावाचा असून हा त्याचा दुर्गुण होता असे ह्मटल्यावांचून राहवत नाही. "

मिसेस् क्रोकर—तें असो; पण मला असें वाटतें कीं, मित्राच्या कामाकरितां शब्द खर्च करायाचा असल्यास तेथें मात्र तुम्ही भीडभाड धरीत नसाल !

लॉफ्टी—वाः ! तेथें कसची भीडभाड ! तसल्या प्रकरणीं माझ्यासारखा धोट कोणीही नसेल ! झालें काय कीं, प्रसंगवशात् मी एका थोर संभावित गृहस्थाला मिस् रिचलंड हिची हकीकत सांगत होतो—पण कोणाचें नांव घेऊन आपण कशाला बोला ? बार्डिसाहेब, मी एकाद्यावर जर शब्द टाकला तर तो वांया जावयाचा नाही ही आपली खात्री असूं द्या. फार तर काय सांगूं ? माझे सर्व मित्र माझ्या केवळ मुठीतले आहेत असें समजा ! मी इतकें ह्मटलें पुरें, “महाराज सेक्रेटरी (चिटणीस) साहेब, ही फार चांगली मुलगी आहे. हिचें जर तुम्ही काम कराल, तर खरोखर तुम्हांला सत्यानें व न्यायानें वागल्याचें श्रय मिळेल. पार्लमेंटांत सभासद* निवडण्याचे वेळीं हिचा मोठा उपयोग होण्यासारखा आहे. तेव्हां येवढें काम झालेंच पाहिजे.” बार्ड, माझी तर अशी रीत आहे.

मिसेस क्रोकर—एकूण तुम्ही हें सर्व सेक्रेटरीला उद्देशून बोललां, नव्हे ?

* इंग्लंडांत राजकारणीं लोकांचे दोन पक्ष आहेत. एक राजपक्ष [कान्सर्व्हेटिव] व दुसरा प्रजापक्ष [लिबरल]. पार्लमेंटांत सभासद निवडण्याचे वेळीं मंत्रीमंडळ ज्या पक्षाचें असेल त्या पक्षाचा मोड झाला तर मुख्य प्रधानाला राजीनामा द्यावा लागतो; व त्या बरोबर त्या मंडळांतील बाकीच्या अधिकाऱ्यांनाही द्यावा लागतो. हें लॉफ्टीचें भाषण सेक्रेटरीला भय उत्पन्न व्हांवें झणून आहे.

लॉफ्टी—मी 'सेक्रेटरी' हटलें नाहीं. काय ? मी 'सेक्रेटरी' हटलें ? बरें तर, जळो तें ! ज्या अर्थी तुम्ही मला 'सेक्रेटरी' हणतांना ऐकिलें, त्या अर्थी मला नाकबूल जातां कामास नये. हो, मी सेक्रेटरीलाच हटलें.

मिसेस क्रोकर—पण, असें करणें हणजे, जसें हनीवुड यानें कनिष्ठ अंमलदाराची विनंति करून आपलें कार्य साधून घेतलें, त्याप्रमाणें न करितां, एकदम वरिष्ठ अधिकाऱ्याशीच गांठ घातल्याप्रमाणें झालें !

लॉफ्टी—हनीवुड ! (हंसतो) हनीवुडला तरी प्रतिष्ठितपणें भिक्षा मागण्याची हतोटी साधून गेली आहे खरी ! मला वाटतें, त्याच्या संबधानें कांहीं मजकूर तुमच्या कानावर आला असेल.

मिसेस क्रोकर—काय ? हनीवुडच्या संबधानें ? परमेश्वर त्याचें रक्षण करो ! त्याच्यावर कांहीं प्रसंग तर आला नाहीं ना ?

लॉफ्टी—बाईसाहेब काय सांगूं ? तो सर्वस्वी बुडाला हो बुडाला ! त्याच्या सावकारांनी त्याला पकडून पैशाकरितां तुरुंगांत घातलें आहे ! पहा काय चमत्कार आहे ! आपल्याच हातानें आपल्या पायावर धोंडा पाडून घ्यावयाचा ! केवढी दुःखाची गोष्ट आहे बरें ?

मिसेस क्रोकर—महाराज, तुम्ही म्हटलें, 'आपल्याच हातानें आपल्या पायावर धोंडा पाडून घ्यावयाचा' तें कसे ? इतक्यांत काय झालें ? महाराज, माझे मन फार अस्वस्थ झालें आहे ! लवकर काय असेल तें सांगा !

लॉफ्टी—बाईसाहेब, तुमचेंच मन अस्वस्थ झालें

आहे असे नाही, माझे सुद्धां तसे झाले आहे. खरोखर, हनीबुड हणजे सुखभावाचा केवळ पुतळा ! परंतु मला नव्हते माहित की, यांच्या अंगी एवढी देखील अकल नसेल !

मिसेस् क्रोकर—त्याची वागण्याची रीत इतकी चांगली होती की, तिगपासून कोणालाही कोणत्या प्रकारची इजा होत नव्हती. कित्येकांना ती पसंत पडत नव्हती हे खरेच. माझ्याविषयी जर पुसाल, तर मी आपले मत कधीही कोणापशी बोलून दाखविले नाही.

लॉफ्टी—बाईसाहेब, बोलून दाखविले नाही तरी ते छपले जाते कां ? त्याचे अंगी एवढे देखील पाणी नव्हते ! विद्यायाला व्यावहारिक ज्ञान कसे ते मुळीच माहित नव्हते ! हा मनुष्य कांही कामाला योग्य आहे की नाही हे समजण्याकरितां एकदोन वेळ मी अनुभव घेऊन पाहिला; परंतु व्यर्थ ! तो कुचकामाचा अशी माझी पक्की खात्री झाली ! एकाद्या बोज्याला खरारा करणाऱ्याला जी अकल असते तीही त्याला नाही ! आणखी तर काय ?

मिसेस् क्रोकर—असे अमतां मिस रिचलंड त्याची केवढी तारीफ करते ! इतके दुर्गुण त्याचे अंगी असतांही ती त्याच्यावर प्रीति करते हे कसे ?

लॉफ्टी—काय म्हणतां ? ती त्याच्यावर प्रीति करते ? खरेच का ? असे असेल तर अगोदर तुम्ही याचा बंदोबस्त होण्याला कांहीं तरी उपाय योजना—काय बरे उपाय योजना ? बरे, तिला आतांचे आतां जर त्याची अशी दुःखप्रद स्थिति पाहण्यास पाठविले तर ? हो, हे

अगदीं रामबाण औषध ! यापासून खचीत कांहीं तरी नोट परिणाम होईल. विपत्तीत स्त्रीजातीच्या प्रेमाची खरी परीक्षा होते. बरें, आपण शेजारच्या खोलीत मिस् रिचलंड बसली आहे तिकडे गेलों तर बरें पडेल, नव्हे ? मिस् रिचलंड ही फार सुत्वरूप मुलगी असून तिची जिनगीही बरीच आहे. तेव्हां तिच्या जन्माचे मातेरें करून टाकणें योग्य नाही. वाईसाहेब, शपथपूर्वक सांगतो, मिस् रिचलंड हिच्याविषयीं माझे फार चांगलें मत आहे. तेव्हां ती अशा भणंगभिकाऱ्याचे पदरीं न पडण्याकरितां तिच्याशीं मीच लग्न लाविलें तर त्यांत माझी कांहीं प्रतिष्ठा कमी होईल असें मला वाटत नाही !

[सर्व निवून जातात.]

(नंतर आलिबिह्या व लिओन्टार्डिन् प्रवेश करितात.)

लिओन्टार्डिन्—पण आलिबिहये, माझ्या वचनावर तुझा विश्वास असूं दे. ज्या अर्थी मिस् रिचलंड हिनें मला वरण्याविषयीं नकार द्यावा म्हणून मजकडून झालें तितकें मी केलें, त्या अर्थी तिच्याकडून हजार वांट्यांनीं नकार मिळण्याचा संभव आहे. तिची निर्भीड वर्तणूक पाहून मला फारच आश्चर्य वाटते !

आलिबिह्या—लिओन्टार्डिन्, तुझे गुण पाहूनच निर्भीड होणें हे स्वाभाविक आहे. त्यांत निर्भिडपणा तो कसचा ? तुझ्या म्हणण्याप्रमाणें म्हटलें म्हणजे, मला वाटते, मजसारखी चूक कोणाचेच हातून झाली नसेल !

लिओन्टार्डिन्—प्रिये, तुझा हा समज चुकीचा आहे पहा, तुझे माझ्याविषयीं चांगलें मत होण्यास मी जितकी काळजी घेतों, तितकीच, किंवाहुना, ज्यास्ती

काळजा तिचे माझ्याविषयी वाईट मत होण्याकरितां मी घेतली ! यापरतें मी आणखी तें काय करूं ?

आलिब्धिया—तें असो; आतां पुढें काय करावयाचें याचा विचार करावा हें बरें. आपण दोघें जणें बरेच दिवसपर्यंत लोकांस आंत एक व बाहेर एक असें दाखवीत आहों.—मला तर याची अगदीं खंत वाटूं लागली आहे, व त्रास आला आहे. लिओन्टार्डिन्, तुझ्याखेरीज कोणाकरितांही इतकें दुःख भोगण्यास मी कधीं तयार झालें नसतें !

लिओन्टार्डिन्—प्रिये, तूं जे मजवर एवढे उपकार केले आहेस, ते मी कधींही विस्मरणार नाहीं. मी तुझे उपकार स्मरून तुझ्या ऋणांतून मुक्त होईन ही खात्री असूं दे. आलिब्धिये, आपल्याला आपल्या इष्टमित्रांनीं सोडलें तरी धीर सोडूं नकोस. पैसा जरी गेला तरी हरकत नाहीं. आपण संतुष्ट राहूं, म्हणजे तोच संतोष आपणांस लावून रुपयांचे ठिकाणी होणार आहे !

आलिब्धिया—अशा प्रकारें समाधान करून रहावयाचें आपल्या हातचेंच आहे, तर मग त्याला उशीर कशाला ? कदाचित् मी तुझ्या बाबांच्या गळ्यांतील ताईत असेन; परंतु धडधडीत मुलीच्या मिषानें राहून आंतून प्रतारणा करणारी जी मी, त्या मजवर, माझे खरें नातें कळल्यावर, बाबा सदोदित प्रेम ठेवतील असें कशावरून ?

लिओन्टार्डिन्—हो, ठेवतील यांत संशय काय ? असें मानण्यास पुष्कळ सबळ कारणे आहेत. बाबांचें प्रेम

आधीं असतें थोड्यांवरच ; पण असतें तें अगदीं वज्रलेप असतें ! आपल्याप्रमाणेच त्यांचेही लग्न गुप्त-पणेच झालेले आहे ! शिवाय, पर्यायाने त्यांच्या मनांतील अभिप्राय मी काढून घेतला आहे. आपल्या इच्छे-प्रमाणे सर्वांशीं त्यांचे मत आहेसे दिसले. इतकेच नव्हे, तर त्यांच्या तोंडून एक दोन वेळ जे उद्गार बाहेर पडले त्यांवरून माझी खात्री झाली की, आपला हा सर्व प्रकार त्यांस माहित आहे !

आलिङ्गिया—अहाहा ! तूं ह्मणतोस खरे ; परंतु माझे येवढे भाग्य कोटचे !

लिओन्टार्डिन्—तें कांहीं असो ; पण माझी खात्री आहे की, तुझ्या अंगी येवढे सामर्थ्य आहे की, तूं जर आपली स्थिति त्यांच्या कानावर घालशील, तर ते तुला तुझ्या या अपराधाबद्दल खचित क्षमा करतील, असे माझी मनोदेवताच मला सांगते !

आलिङ्गिया—लिओन्टार्डिन्—परवां मिस्रिचलंड हिच्या कामांत यश येईल अशी उमेद तूं बाळगीत होतास. परंतु त्या कामांत तुला यश आले नाही हे तुला माहितच आहे !

लिओन्टार्डिन्—आणि दुसरा प्रयत्न करण्याचे मुख्य कारण हेंच ; समजलीस का ?

आलिङ्गिया—असे जर आहे, तर त्या गोष्टीस मीही कबूल आहे !

लिओन्टार्डिन्—आपल्या मनाप्रमाणे होण्यास विलंब लागणार नाही. कारण, हे पहा बाबा इकडेच येत आहेत. आतां प्रिये आलिङ्गिये, मनाचा धडा कर ;

धीर धर; मी येथून ऐकू येई अशा अंतरावर उभा राहीन; व तुझ्या संकटाचा अथवा यशाचा वांटेकरी होण्यास वेळेवर येईन ! [लिओनूटाईन् जातो.]

[क्रोकर प्रवेश करितो.]

क्रोकर—हो, तिला तिच्या अपराधाबद्दल क्षमा केलीच पाहिजे. परंतु क्षमा मागितल्याबरोबर करतां कामास नये. आपला अधिकार तिच्यावर आहे हे तिच्या मनांत भरविण्यापलीकडे जरी कांहीं आपल्या रागाने व्हावयासारखे नाही हे मला पक्के माहित आहे, तरी या प्रसंगी थोडासा रागाचा झटका हिला दाखविणे योग्य आहे !

आलिंढिया—याच्याजवळ जाण्यास माझे हातपाय कसे लटलट कांपताहेत ! बाबा, मी मध्येच बोलले तर तुह्यांला राग तर येणार नाही ना ?

क्रोकर—मुली, छिः छिः ! ज्यावर माझे प्रेम दृढ बसले आहे, त्याचे यःकश्चित् अपराधाने मला राग येणार नाही ! प्रेमाचे अंगीं असा कांहीं गुण आहे कीं, लहानसहान अपराध त्याच्या योगाने लक्षांतच येत नाही.

आलिंढिया—बाबा, तुह्यांसारखे दयार्द्रदृष्टि लोक फारच विरळा ! आपण जी ममता दाखवीत आहां त्या ममतेला मी पात्र नाही, अशी माझे मनच मला साक्ष देत आहे ! तथापि, ती ममता संपादन करण्यास मजककडून करवणार नाही असे कांहींच नाही !

क्रोकर—अग पोरी, तूं तर आपला बेत पूर्णपणे सिद्धीस नेला आहेस ! मी खरेच सांगतो, अपराध मोठा असल्यास मात्र सांगवत नाही—जर लहानसहान

असला तर त्याबद्दल क्षमा करण्यास तुझ्या ह्या मोहक भाषणाने मला कशी भुरळ प्राप्त होते !

आलिढ्हिया—पण, बाबा, माझा अपराध मोठाच आहे ! जेव्हां माझा अपराध तुम्हांला कळून येईल—हो खरेच, मला जरी उत्रडपणे सांगण्याला फार दुःख वाटते, तरी तो तुम्हांला कळल्याशिवाय राहणार नाही !

क्रोकर—बरे तर ! जर त्यापासून तुला दुःख होत असेल तर सांगण्याचे श्रम घेऊं नकोस. कारण, तूं सांगण्याचे पूर्वीच मला त्यासंबंधी खडान्खडा माहिती लागलेली आहे !

आलिढ्हिया—तर मग माझा घात झाला !

क्रोकर—(रागाची मुद्रा करून) ए, कारटे मला कळविल्याशिवाय गुप्तपणे लग्न करूं पाहतेस काय ? पण बरोबरच आहे ! माझ्या घरी लग्न, तेव्हां मला विचारण्याची कांही जरूर नाहीच ! मला विचारून करायचे काय ? मी कोणा झाडाचा पाला ? मी आपला सांदीकोंदीस पडलेल्या एकाद्या निरुपयोगी वस्तूची व माझी किंमत सारखीच !

आलिढ्हिया—बाबा, रागे भरूं नका. तुम्हांस कळविले असतां तुम्ही रागे भराल या भीतिस्तवच तुम्हांपाशी ही मोष्ट चोरली. दुसरे कांही नाही.

क्रोकर—छे, छे ! मी अगदी कवडीच्या किंमतीचा ! (एकीकडे) हिला त्रास दिला खरा, परंतु तेणेकरून माझ्या पोटांत तडतडा तोंडू लागले आहे !

आलिढ्हिया—बाबा, ज्या वेळी मी आपल्याला क्षमा करा ह्मणून म्हटले, तेव्हांच क्षमेविषयी निराश होत्साती

तुमच्या रागाचा तडाका सोसण्यास सिद्ध झाला. पण अपराधाबद्दल मला शिक्षा मिळणे हे अगत्याचकार्य आहे, हे मी जाणून आहे, तथापि तुम्ही निष्ठुर झालां, ह्मणून तुमच्यावरचें माझे प्रेम यत्किचित्ही कमी होणार नाही हे खर्चात समजा !

क्रोकर—मुली, तुला मजकडून क्षमा होणार नाही असे मनांत आणून निराश होऊं नकोस. तुला क्षमा मिळेल. मनुष्यानें नेहमीं सर्व गोष्टी यथास्थित घडून येतील अशी उमेद धरिली पाहिजे.

आलिढिया—बाबा, क्षमा मिळण्याची मीं आशा करावी काय? येवढे माझे सुदैव आहे काय? पण हे सर्व व्यर्थ आहे, कारण आशेनें फार वेळापासून मला ठकविलें आहे !

क्रोकर—अं., त्यांत काय? आतां तुला ती ठकविणार नाही, हे खात्रीनें समज ! जा, आतांच तुला मीं सर्व अपराधांची क्षमा करितों. जा, हीच तुला मीं तुझ्या सर्व अपराधांची क्षमा केली, समजलीस ? तूं आतां खरोखर माझी प्रिय* मुलगी आहेस.

आलिढिया—अहाहा ! आज माझ्या आनंदाला पारावार नाही ! तुमचा हा दयाळूपणा शब्दांनीं मला व्यक्त करून दाखवितां येत नाही !

*क्रोकर हा अद्यापि आलिढिया हिला आपली मुलगीच समजत आहे. त्याला वाटलें कीं, आपल्या मुलीनेंच हा अपराध केला आहे. ह्मणून त्यानें 'मुलगी' असें ह्मटलें आहे. इंग्रजींत ज्या शब्दाचा अर्थ 'मुलगी' आहे, त्याच शब्दाचा अर्थ 'नून' असाही आहे. हा शब्दचा अर्थ आलिढिया हिनें घेतला. ह्मणूनच ती आपली कृतज्ञता दर्शवीत आहे. याप्रमाणें एकंदर विलक्षण गैरसमज झाला आहे.

ऋकेर—मुली, मुलांवर राग तो कशाचा? आमच्या हातूनही लहानपणी अशाच गैरममजुतीमुळे चुका होत असत. तेव्हां तुमच्याही अंगी जोंपर्यंत पोक्तपणा आला नाही, तोंपर्यंत अशाच चुका व्हावयाच्या !

आलिढिया—केवढी तरी थोरवी ही ! पण, बाबा, आजपर्यंत मी पुष्कळ लबाड्या सांगितल्या, व तुमच्याशी कपट केलें, ह्या सर्व अपराधांची क्षमा तुम्ही कराल काय ?

ऋकेर—पेरी, येवढ्याकरितां तूं माझ्याशी कपटानें वागलीस, अं ! पण त्यांत काय आहे ? नवरा मिळण्याकरितां कोणची मुलगी असें करणार नाही ? अग ! आम्ही दोघांनीही लग्नापूर्वी हाच प्रकार केला नसता तर आमचेही लग्न कधी झालें नसतें !

आलिढिया—बरे तर, इतःपर तुमचे औदार्य कसोटीस लावण्याची पाळी मी आणणार नाही. परंतु जो माझ्या अपराधाचा व अविचारी कृत्यांचा वाटेकरी झाला, त्याच्या मनाचा थोरपणा, व आणले कर्तव्य बजावण्याविषयी त्याचा दृढ निश्चय, ही पाहून मी त्याच्या तर्फेनें इतकेच—

[इतक्यांत लिओन्टाईन् प्रवेश करितो.]

लिओन्टाईन्—(वांकून) हं हं, तूं त्याच्या तर्फेनें कशाला बोलतेस ? त्याचे त्यालाच बोलूं दे. बाबा, तुम्ही हें जें येवढें मनाचें थोरपण दाखविलें, तेणेंकरून मला जी कृतज्ञता वाटली, तिचेबद्दल दोन शब्द बोलण्याची मी परवानगी मागतों. खरोखर, आजपर्यंत तुम्ही नी मनवर ममता केली, ती यापुढें कांहींच नाही.

अहाहा ! तुम्हांसारख्या क्षमाशील पित्याचे केवढे मला भूषण आहे ! जन्म दिल्याचे उपकार ह्यापुढे अगदी झुळुकसे वाटतात !

क्रोकर—बरे पण, गाढवाच्या घसा, तुला येथे इतक्या दिमाखाने यायला कोणी सांगितले होते ? ह्या प्रकरणी तुझ्या कृतज्ञतेचा संबंध काय होता ?

लिओन्टार्डिन्—असे काय म्हणतां बाबा ? येवढे भजवर उपकार झाले असतां, मी त्याबद्दल एक चकार शब्द देखील तोंडावाटे काढूं नये काय ? मग काय, मी आपली कृतज्ञता दर्शवूं नये असे तुम्हांला वाटते ? आलिंघियेने जसे तुमचे आभार मानिले तसे मीही मानूं नयेत काय ? व येवढा अत्यानंदाचा मसंग आला असतां त्या आनंदाचा अनुभव मी घेऊं नये काय ?

क्रोकर—अहो रातश्री, तुमच्यावांचून लग्नघटका खोळंबली होती असे नाही ! आज सारा दिवस या पोराला काय झाले आहे हे कांहीं कळत नाही ! आज सकाळपासून हा फारच शेफारला आहे !

लिओन्टार्डिन्—पण बाबा, या सर्व प्रकरणांत माझा एवढा थोरला संबंध असतां मी आपला आनंद कसा प्रदर्शित करूं नये ! तुमचा अनुग्रह झाला, हा काय लहानसहान उपकार आहे ? आलिंघिया हिच्याशी लग्न केल्यापासून होणारा जो आनंद तो काय लहानसहान आहे ?

क्रोकर—काय म्हणतोस ! आलिंघियेशी लग्न लावल्यापासून आनंद ! आलिंघियेशी लग्न ! स्वतःचे बहिणीशी लग्न !! खरोखर, हा पोरगा भांगवीग तर

नाहीं ना प्याला ? स्वतःची बहीण, आणि तिच्याशी लग्न !! काय याला ह्मणावें ?

लिओन्टार्डिन्—काय, माझ्या बहिणीशी लग्न !

आलिव्हिया—(एकीकडे) काय हा ह्मणतो ! बहीण ! मला वाटते, मघाशी माझा उलटा समज झाला असावा !

लिओन्टार्डिन्—(एकीकडे) मला वाटते, यांत कांहीं तर्गे विलक्षण गैरसमज झालेला आहे !

क्रोकर—हा टोणप्या ह्मणतो तरी काय ? याचा अर्थ तरी काय समजावा ? अरे ए, मूर्खा, काय वात्रटा-मारखा भलभलतें बरळतो आहेस ?

लिओन्टार्डिन्—बाबा, मी 'आलिव्हियेशी लग्न' ह्मटले त्याचा अर्थ इतकाच की, 'आलिव्हियेशी दुसऱ्याचे लग्न स्वतः करून देईन,' ह्मणजे तिचे पाणिग्रहण कोणाकडून तरी करवीन. तिचे कन्यादान मी स्वतः करण्याचा निश्चय केला आहे !

क्रोकर—इतकेच का ? बरे तर, तुझ्या मनांत असल्यास तिचे पाणिग्रहण करीव. पण ज्याअर्थी मी आतांचे आतां तुझे आणि मिस रिचलंड हिचे लग्नासंबंधी कागदपत्र तयार करणार आहे, त्याअर्थी प्रथमतः आपले स्वतःचे लग्नाचा विचार करावास हें बरें. काय हा चमत्कार तरी ! कांहीं एक कारण नसतां झरकन् हिच्या तोंडावरचें पाणी उतरलें ! (आलिव्हियेला) का, इतक्यांत काय झालें ? मला वाटते, तुझ्या मनाप्रमाणें मी करीत आहे; नाही कां ?

आलिव्हिया—खरोखर बाबा, माझ्या मनाप्रमाणेंच झालें यांत संशय नाही.

क्रोकर—पुली, तुला कांहीं अनिष्ट दिसत आहे काय? तुझ्या चरित्राने मला वाटते, तुझ्या मनांत कांहीं तरी आले असे. कांहीं अनिष्ट दिसत असल्यास त्याविषयी खबरदारी ठेवणारा मी वस्ताद आहे। परंतु मला तर अनिष्टानेनिष्ट कांहींच दिसत नाही!

[क्रोकर जातो.]

आलिच्छिया—बाबा ह्मणाले याचा काय बरे अर्थ असावा?

लिओन्शार्डन्—त्यांना यांतले कांहींतरी कळले असावे. पण खरोखर, काय कळले हे माझ्याने सांगवत नाही.

आलिच्छिया—माझी खात्री आहे की, आपल्या दोषांच्या संव्याविषयी कांहीं ते नव्हे.

लिओन्शार्डन्—प्रियतमे, ते कांहीं का असेना! माझा तर निश्चय झाला आहे की, आपली वारंवार जी निराशा होत आहे, तिचा, आपला हेतु एकदां शेवटास नेऊन, एकदम अंत करून टाकावा. आजच्या आज संध्याकाळी स्काटलंडाला जाण्याच्या तयारीस मी लागतो. माझा मित्र हनीवुड याने मला आपली सल्लामसलत देण्याचे व यथाशक्ति मदत करण्याचे अजिवचन दिले आहे. याकरितां मी त्याच्याकडे जातो, व आपल्या सर्व संकटाची हकीकत त्याच्या कानावर घालतो. मला त्याचा प्रामाणिकपणा व पापभीरुत्व यांविषयी इतकी खात्री आहे की, जरी त्याच्याने आपल्या संकटाचा परिहार करवला नाही, तरी निदान त्या संकटाचा तो वाटेकरी होईल!

[सर्व निवून जातात.]

दुसरा अंक समाप्त.

अंक तिसरा.

स्थळः—हनीबुड याचें घर.

[बेलिफ, हनीबुड व बेलिफात्रोवरचा मनुष्य
प्रवेश करितात.]

बेलिफ—अहो, इकडे बघा, आजपर्यंत मी तुमच्या प्रमाणें कित्येक अब्रूदार मनुष्यांवर कोटाचें पकडसमान बजावून त्यांस पकडलें आहे. हें ह्मणजे मी तुमची अप्रतिष्ठा करण्याकरितां ह्मणतो असें समजूं नका. ते खरोखरच संभावित गृहस्थ होते. केवढे पैसेवाले ते लोक ! जुगारित दोन दोनशें रुपये गेले तरी ते त्यांच्या खिजगणतीत देखील नसतात ! मला तर खास वाटतें, या सर्व शहरांत माझ्या धंद्यासारखा प्रतिष्ठित धंदा कोणताही नसेल !

हनीबुड—खरेंच; यांत काय संशय ? अहो पण महाराज, मी तुमचें नांव काय तें विसरलों !

बेलिफ—ह्मणजे ? जें तुहांला कधींच माहित नाहीं, तें तुम्ही विसरलों असें कसें ह्मणतां ? (हंसतो.)

हनीबुड—बरे पण, तुमचें नांव काय तें मेहेरवानी करून सांगतां काय ?

बेलिफ—हो, हो ! सांगायला काय झालें ?

हनीबुड—बरे तर मग तुमचें नांव तेवढें सांगा बरे.

बेलिफ—सांगेनच असें कांहीं तुहांला मी वचन दिलें होतें असें नाहीं ! (हंसतो.) ही आपली थट्टा आहे !

कायद्यांत तर असें आहे कीं, कोणाची थट्टा केली असतां ती 'इजा' होत नाही. हें तुम्हांला माहीत असेलच !

हनीबुड—कदाचित् नांव न सांगण्याला विशेष कारणें असतील !

बेलिफ—कायद्यांत तर कारणाशिवाय एक पाऊल देखिल पुढें पडायचें नाही. मला ह्मणजे माझे नांव सांगायला लाज वाटते असें समजूं नका. पण मी आपलें नांव तुम्हांला कां सांगारें यात्रद्वल कायदेशीर रीतीनें जर तुम्ही कारणें दाखवून द्याल तर—पण जाऊं द्या, माझे नांव टिमोथी ट्विच, समजलां ? बरें, आतां सांगितलें तुम्हांला माझे नांव, व तुम्हीही ऐकिलें; आतां मला सांगा माझ्या नांवाशीं तुम्हांला काय करावयाचें आहे तें !

हनीबुड—खरोखर दुसरें कांहीं नाही. तुम्हांला कांहीं विनंति करावयाची आहे.

बेलिफ—कायद्यांत तर असें आहे बुवा, मेहेरबानी करा ह्मणून विचारण्यास फारसा वेळ लागत नाही, परंतु तिची सफलता होण्याला फार विलंब लागतो ! मी तर कोर्टापुढें शपथ घेतली आहे कीं, कोणत्याही बाबतींत कोणाचीही विनंति ऐकावयाची नाही ! तेव्हां तुम्ही मला खोऱ्या प्रतिज्ञेत आणूं पाहतां काय ?

हनीबुड—पण माझी विनंति नुसती कोरडी नाही ! स्पष्ट सांगितल्याबरोबर, मला वाटते, यत्किंचित्ही तुमच्या मनांत कितु येणार नाही ! (खिशांतून थैली काढतो.) हें पहा. येवढीच काय ती विनंति आहे. फार झालें तर दोन तीन दिवसांच्या आंतच मी या थोड्याशा

कर्जाची फेड करू शकत. परंतु ज्याअर्थी ही गोष्ट पट्कर्णी न व्हावी ही माझी मनागामून इच्छा आहे, त्याअर्थी कर्जाची फेड होईपर्यंत माझ्या मनांत तुझांला व तुमच्या या मनुष्याला आपल्यापार्शी राहून घ्यावें असें आहे. ही माझी विनंति मान्य करा, तर मी तुमचे उपकार जन्मोजन्मी विसरणार नाही !

बेलिफ—ओ ! हो ! ही गोष्ट तर अगदीच निराळी; ही मला मुळीच खोच्या प्रतिज्ञेत आणीत नाही ! खरोखर जर प्रामाणिक मनुष्याला मोत्रदल्यांत कांहीं मिळत असेल तर त्याचा निमूटपणें स्वीकार करावा; त्याला काय हरकत आहे ?

हनीवुड—अहो सरेंच. सर्व धंदे असाच प्रकारानें चालले पाहिजेत ; व तुमच्या धंद्यांत तर अलवत नेहमी असाच प्रकार असला पाहिजे ! (असें म्हणून त्याची मूठ दाबतो.)

बेलिफ—वाहवा महाराज ! किती म्हणून आपली तारीफ करावी ! पण मला वाटते, ज्याअर्थी, मी जें हें करित आहे तें माझे कर्तव्यकर्म आहे, त्याअर्थी, त्याबद्दल तुमच्या मनांत माझ्या वर्तणुकीच्या संबंधानें कांहीं विकल्प येणार नाहीच ! कोणीही सांगेल की, एकादा अब्रूदार व संभावित गृहस्थ माझ्या हातांत सांपडला, तर मी त्यास वाईट रीतीनें वागवीत नसतो. अमुक मनुष्य खरोखरी सभ्य चालीचा आहे असें मला वाटले, तर त्याच्याजवळून दक्षिणा घेऊन दोन दोन महिने त्याच्यावर कधी कधीचें समानच बजावीत नाही ! व कोणी विचारलें तर भेटला नाही म्हणून चापून सांगतो !

हनीबुड—टिचसाहेब, क्य़ा हा तरी एक अलौकिक गुण आहे !

बेलिफ—वः, हें काय सांगी ! दया हें एक प्रकारचें द्रव्यच होय ! मला की नाही, दयाशील मनुष्य फार आवडतो ! मी बोलून दाखवावें असें नाही, पण माझे अंतःकरण देखील फार कोमल आहे ! आजपर्यंत माझ्या दयाळू स्वभावामुळे मी जितकें गमाविलें तितकें जर एके ठिकाणी केलें असतें तर—पण जाऊं द्या, गेलें तें गेलें ! त्याचें आतां हवें कशाला ?

हनीबुड—टिचसाहेब, तें ह्मणजे व्यर्थ गेलें असें समजूं नका ! लोकांनीं जरी आपले उपकार स्मरले नाहीत, तरी पण परोपकार केल्याचा आपल्या मनाला होणारा जो आनंद तो तर आपला कोणी नेत नाही ना ? आलें तर मग !

बेलिफ—खरेंच. भूतदया हें तरी एके प्रकारचें भूषणच होय ! सर्व रत्ने तिच्यापुढें अगदीं रद्द आहेत ! खरोखर, मला भूतदया फार आवडते. लोक कदाचित् ह्मणत असतील की, आह्मां लोकांना भूतदया कसची ! परंतु त्याची प्रतीति पहावयाची असली तर आतांचे आतांच तुह्मांला मी येथें दाखवितों ! हा पहा माझा मनुष्य फल्यानिगन्ः याच्यामार्गे याची एक बायको, चार मुलें, येवढा प्रपंच लागला आहे. दुसऱ्याला एक गिनी दिला तरी त्याची तृप्ति पहावयाची नाही; पण या विचाऱ्याला अर्धा जरी दिला, तरी तेवढ्यांतच त्याला मोठा संतोष होणार आहे ! आतां ज्याअर्थी त्याला कांहीं देण्यास मला स्वतःला सामर्थ्य नाही, त्याअर्थी

एवढें काम माझ्याबद्दल तुम्हींच करावें अशी माझी वि-
नंति आहे.

हनीबुड—ट्रिचसाहेब, तुम्हीं सांगितल्यावर मी काय
नाही ह्मणणार आहे ? (असे बोलून बेलिफाच्या मनु-
प्याला कांहीं पैसे देतो.)

बेलिफ—शाश्वत ! तुम्ही खरोखर थोर गृहस्थ
आहां ! आपल्या पैशाचा सद्व्यय कसा करावा हें तुम्ही
चांगले जाणतां अशी माझी खात्री झाली.—हें असो, पण
या बोलण्यांत मुख्य काम तसेच राहिलें. बरे, हनीबुड-
साहेब, आम्ही आतां तुमचे मित्र ह्मणून येथे असावयाचे
नव्हे ? पण कल्पना करा, येथे कोणी मंडळी आली,
मग !—असो ; हा माझा सोबती फल्यानिगन् दिसण्यांत
आहे बरा ; पण नेहमी गलिच्छ रहातो त्यामुळे मला
याचा तिरस्कार वाटतो. बिचान्याला अठरा विस्वे दा-
रिद्र्य ! ह्या पहा कपड्याच्या लगतच्या ! खिशाला
सवराशें भोंकें ! !

हनीबुड—अं : ! त्यांची फारशी फिकीर नको !
आतां त्याची तजवीज करून टाकूं !

[चाकर येतो.]

चाकर—महाराज, खालीं मिस् रिचलंड उभ्या आहेत.

हनीबुड—केवढें माझे दुर्भाग्य तरी ! असो ; (चाक-
राकडे वळून) अरे, एक क्षणभर त्यांना थांबवून घे.
प्रथम या आमच्या मित्राच्या 'सोबत्याच्या कपड्याची
तजवीज केली पाहिजे. 'अरे, इकडे ये. या फल्यानि-
गन्ला कपड्यांचा एक जोड पाहिजे आहे. जा लवकर
थांबत, तो खुंटविर टांगून ठेवलेला उदी रंगाचा, व ज्या-

च्यावर रुपेरी वेलबुट्टी काढलेली आहे, तो आणून त्याला दे बरें.

चाकर—परवांच नाही का आपण तो एका मनुष्याला, त्याने कांहीं कविता रचून आणिल्याबद्दल बक्षीस ह्मणून देऊन टाकिला ?

हनीबुड—तर मग पांढऱ्या रंगाचा व सोनेरी वेलबुट्टीचा आहे तो आण जा.

चाकर—महाराज, तो अगदी कामांतून गेला होता, ह्मणून मी तो विकून टाकिला.

हनीबुड—बरें तर, जा, जो सांपडेल तो आण. निळ्या रंगाचा व सोनेरी वेलबुट्टीचा एक आपल्या घरांत आहे नव्हे ? तोच आण ह्मणजे झाले ! मला बघते, तो याला फार चांगला दिसेल !

[फल्यानिगन् व चाकर जातात.]

बेलिफ—त्याला कोणता का घाना, तरी चांगलाच दिसतो ! मला त्याची माहिती आहे तितकी जर तुम्हांला असेल, तर तुम्हांला देखील तो खरोखर मनापासून आवडेल ! या शहरासभोवती चाऱ्ही परगण्यांत जे लोक पकडसमानाला भिऊन लपून राहतात, त्यांचा छडा काढणारा पटाईत त्याच्यासारखा दुसरा कोणी नाही ! शिकारी कुत्र्याप्रमाणे यार्चे घाणेंद्रिय फार तीक्ष्ण आहे ! घोरपडीप्रमाणे एकदा एकाद्याला चिकटला की सुटायचा ह्मणून नाही ! याला मोरोक्कोच्या शिद्दी राणांने आल्यागेल्याचा सत्कार करण्याचे कामावर नेमिले होते. पण पुढे माझी व याची गांठ पडली तेव्हां मी याला आपले बरोबर घेतले. (फल्यानिगन् पुनः येतो.)

यंवरें ऐट ! पाहिल्लेंत का हनीबुडसाहेब, राजश्री कसे फांकडे दिसताहेत ते ! मला वाटतें, एकादा जोड मलाही तेथूनच मिळाला अमता तर बरें होतें !

हनीबुड—बरें, इकडे काय एकू येत आहे ? मला वाटतें, मिस रिचलंड येत असेल. आतां क्षणभर तुम्ही या मनुष्याला गप्प बसण्याला सांगाल तर बरें होईल ! तुमच्याविषयी माझी खात्री आहे की, सांगितल्याशिवाय तुम्ही बोलणारच नाही !

बेलिफ—माझ्याविषयी तुम्ही काळजी करूं नका, तिला मी असे दर्शवीन की, माझ्या स्वतःकरितां व दुसऱ्याच्याही तर्फेनें मला कांहीं बोलायार्चें आहे. कोणाची बोलण्याची रीत कशी असते, कोणाची कशी असते !

[मिस रिचलंड व तिची दासी ह्या येतात.]

मिस रिचलंड—हनीबुड, आम्ही इतक्या लगबगीनें कां आलों, यार्चें कदाचित् तुला आश्चर्य वाटत असेल ! परंतु तुला ठाऊक असूं दे की, माझ्या छोटेखानी लायब्ररीकरितां तूं जीं पुस्तकें निवडलीं आहेस तीं फार चांगलीं निवडलीं आहेस; याबद्दल तुझे आभार मानायाचे राहिले आहेत.

हनीबुड—अग, माझे आभारविभार कसचे ? मलाच तें काम तूं सांगितलेंस, याबद्दल मीच तुझे उलटें आभार मानले पाहिजेत ! हे माझे परम मित्र ट्विच् आणि फल्यानिगन्. गृहस्थहो, हें आपलें घर आहे. येथें परकी कोणी नाही. मनांत कोणत्याही प्रकारचा संकोच न धरितां खुशाल या खुर्च्यावर बसावें अशी माझी विनंती आहे.

मिस रिचलंड—(एकीकडे) कोण बाई हे विचि-

त्रं मनुष्य असावे तरी ? मला वाटते, हे बहुतकरून मवांच्या प्रकरणांतले असावे; खचित तेच असावे !

बेलिफ—(कांहीं वेळ थांबून) बाईसाहेब, कसे काय ? बरे आहे ना! सध्यां हवापाणी फार चांगले आहे!

बेलिफाचा मनुष्य—गांवोगांव, हिंडायास हल्लींची हवा फार चांगली आहे !

हनीवुड—मला वाटते, तुहांसारख्या कामगारांची स्त्रीसमूहांत मोठी चहा असेल ! [मिस रिचलंडकडे वळून] तुला काय सांगू ? माझ्या ह्या मित्रांची नोकरी फार त्रासाची आहे ! मला वाटते, स्त्रियांनी, कांहीं अंशी तरी, शूरांच्या श्रमांचा परिहार करावा हे त्यांस उचित आहे !

मिस रिचलंड—हनीवुड, तू ह्याटल्याप्रमाणें गौरव करण्यास खरोखर हे आपले गृहस्थ पात्र आहेत ! हे बहुतकरून तारवांवरील कामगार असावेत असे वाटते.

हनीवुड—बाई, खरोखरच ते गौरवास पात्र आहेत, यांत कांहीं संशय नाही. ते *फ्लिटमध्ये नेहमी काम करितात. मोठी जिवावरची नोकरी खरी ती !

मिस रिचलंड—मी देखील असे एकते खरे, पण समुद्रावर शौर्य गाजविणारे इतके लोक असतां,

* हनीवुड यानें हा शब्द बुद्ध्या द्वयर्थी योजिला आहे. याचा एक अर्थ 'आरम्भार'; व दुसरा 'फ्लिट नांवाचा तुरुंग.' हे लोक बेलिफ असून आपल्याला पकडायला आले आहेत असें तर मिस रिचलंड हिला समजं नये, व कोठें वोलण्याचा दोष तर येऊं नये, अशा खुबीनें त्यानें हा शब्द योजिला आहे.

देशांत त्यांच्या शौर्याचें वर्णन करणाऱ्या ग्रंथकारांची येवढी वाण असावी, हें पाहून मला आश्चर्य वाटतें !

हनीबुड—बाई, योद्धे लोकांनीं लढून जो पराक्रम गाजविला, त्याचें हुबेहुब चित्र आपल्या देशांतील कवींनीं वठवून दिलें नाहीं, हें मी कबूल करितों; पण हें लक्षांत आण कीं, *हॉके आणि †आमहर्स्ट यांनीं जशी आपल्या शौर्याची कमाल करून सोडिली, तशीच कवींनींही आपल्या कविताशक्तीची पराकाष्ठा करून सोडली आहे !

मिस् रिचलंड—पण, एखाद्या मंदबुद्धि ग्रंथकारानें असा उत्तम व नाजूक विषय हातीं घेऊन त्याची घाण करून टाकिलेली पाहिली ह्मणजे माझ्या कपाळाला तिडीक भरते !

हनीबुड—बाई, तें सारें खरें; परंतु मंदबुद्धि कवींचर येवढा कटाक्ष ठेवून उपयोग नाहीं. कारण, आपण षहातीं कीं, फ्रेंच लोक इकडच्या ग्रंथकाराचा कसाही ग्रंथ असो, त्याच्यावर खरमरीत टीका करून त्याची फटफाजिती करून टाकतात ! व तीमुळें त्याला आपलें डोकें वर काढतांच येत नाहीं !

वेलिफाचा मनुष्य—आग लागो त्या फ्रेंच लोकांना, त्यांच्या ग्रंथांना, व त्यांच्या भाषेला !!

मिस् रिचलंड—हें काय बाई !

* हॉके हा इंग्लिश आरमारावरचा मुख्य होता यानें सन १७२२-२३ अमेरिकेतील फ्रेंच लोकांचा क्विबेरान येथें पराभव केला.

† आमहर्स्ट हा मोठा इंग्लिश सरदार होऊन गेला. हा सन १७५९ फ्रेंच लोकांशीं क्विबेक येथें जी लढाई झाली तीत होता.

हनीबुड—(हंसतो) वाई, हा कामगार आपल्या इंग्लिश राष्ट्राचा अभिमानी आहे. तसाच हा सरळमार्गी आहे. त्यांची खोड जिरवूनच याची तृप्ति होत नाही; यथास्थित पूजा करणेही त्याला फार आवडते !

मिस् रिचलंड—हनीबुड, तू सांगतोस खरे; पण येवढ्याने ह्यणजे टीकाकारांनी ग्रंथावर खरंमरीत टीका करून नये, अशी कांही माझी खात्री झाली. असे समजू नकोस. तूच पहा की, फ्रेंच लोकांच्या गुणदोषांची आम्ही पहिल्याने टीका करून लागलो, तेव्हां अर्थातच त्यांना ती चव* लागून त्यांनी आपणांवर शस्त्र उचललेले दिसते!

बेलिफ—काय! त्यांना आपली चव लागली? अरे देवा! काय, वाई साहेब, ते आपणांस खाऊन टाकतात, आं! त्या रांडलेकांना आमची चव लागली म्हणूनच ते असे सवकले !

मिस् रिचलंड—काय वाई, हा विलक्षणच चमत्कार झटला पाहिजे !

बेलिफाचा मनुष्य—खरेच. तरी झटले, हल्ली देशांत पावबिस्कुटांना जो एवढा दर आला आहे त्याचें काय कारण! हेच. हे फ्रेंच लोक ती बकाबक खाऊन टाकतात! दुसरे कांही नाही. तसेच हल्ली सागोती तरी किती महाग! एक रतलाला पांच पेन्स पडतात !

* मिस् रिचलंड हिने 'चव' हा शब्द कोणत्या अर्थाने योजिला हे बेलिफ अशिक्षित असल्यामुळे त्याला कळले नाही. ह्यणून तोच शब्द घेऊन त्यावर तो मूर्खमणाची कोटी लढवीत आहे. शिवाय फ्रेंचांवा व इंग्लिशांचा द्वेष होता म्हणूनच तो पुढे त्यांच्यावर हवे तसे तोंड टाकतो आहे.

याचें तरी कारण काय ? तेंच ! दारू देखील किती महाग झाली आहे ! कांहीं देखील शिनळीच्यांनी ठेविलें नाहीं ! !

हनीबुड--(एकीकडे) काय करावें या गुलामाला ! आतां सर्व बेंड खचीत बाहेर पडणार !--वाहवा ! गृहस्थहो, फार चांगलें व मुद्देशीर बोललां--वाई, हे काय बोलले तें कळलें कां ? *मानसिक चव व *शारीरिक चव यांमध्ये ते तुलना करताहेत ! ते ह्मणतात, फ्रेंच लोक आपल्या खरमरीत टीकांनी व आपल्या खादाडपणानें, अशा दोन्ही प्रकारांनी आमचें नुकसान करीत आहेत. असा त्यांच्या बोलण्याचा आशय.

मिस् रिचलंड--ते जी तुलना करिताहेत तिच्यांतलें मर्म जरी मला कळत नाहीं, तरी पण मी असें ह्मणतें कीं, आपण आपल्या मित्राच्या अपराधांवर ज्याप्रमाणें पांघरूण घालतो त्याप्रमाणेंच, पुस्तकांत मूर्खपणाच्या पण मजेदार अशा कांहीं गोष्टी असल्या, तर फक्त त्यांच्यांतल्या मूर्खपणाबद्दल त्यांची किंमत अगदी फुट-

* हनीबुड ह्याला असें वाटलें कीं, हे लोक आपल्या मूर्खपणानें हवें तसें बरळून आपली हल्लींची स्थिति हळू हळू बाहेर काढणार ! ह्मणून बेलिफानें 'चव' या शब्दावर जी मोठी शकल लढविली आहे, तिचा अर्थ कांहीं तरी सांगून तो बेलिफाचें व त्याच्या बरोबरच्या मनुष्याचें बोलणें सांवरून घेण्याचा प्रयत्न करीत आहे.

'मानसिक चव'—पुस्तकांवर खरमरीत टीका वगैरे करण्याच्या संबंधानें. आणि 'शारीरिक चव'—बेलिफ व त्याचा मनुष्य हे खाण्यापिण्याविषयीं जें बोलले त्या संबंधानें.

क्या कवडीचीच न करिता त्याच्या कृत्यांला क्षमा करावी हे योग्य आहे !

बेलिफ—छिट् ! कायद्यांत तर असं आहे की, राजाशिवाय क्षमा करण्याचा अधिकार कोणालाही नाही ! कारण कल्पना करा,—

हनीबुड—हो; माझे मत तुमच्या मताला कसे ठाम जुळते ! तुमच्या बोलण्याचा मला सर्व झोक कळला. खरो-खर, एकाद्या ग्रंथाच्या दोषांकडे डोळेझांक करण्याचा आव घालणे ह्मणजे, वास्तविक तो दुसऱ्याची सत्ता असतां आपणाकडे ओढून घेण्याची नसती आढ्यता आणण्याप्रमाणे होय ! सर्वांचेच अंगी टीका करण्याचे जर सामर्थ्य असते तर कोणता ग्रंथकार दोषांपासून सुटता ?

बेलिफ—हेबस्* कार्पस् आकटाप्रमाणे सुटेल ! त्या आकटाप्रमाणे तो सुटलाच पाहिजे ! कारण कल्पना करा,—

हनीबुड—महाराज, तुम्ही बरेच सुचविले. त्या-बद्दल मी तुमचा फार आभारी आहे ! बाई, या माझ्या स्नेहाच्या सांगण्यावरून असं दिसते की, आपले कायदे मनुष्याचे शरीररक्षणाविषयी अतिशय काळजी घेतात ;

* 'हेबियस् कार्पस्' हा आकट इंग्लंडचा दुसरा चार्ल्स राजा याच्या कारकीर्दीत झाला. बेलिफ आपले कायद्याचे पोकळ ज्ञान दाखविण्याकरिता आपल्या बोलण्यांत 'कायदा' 'आकट' वगैरे कायद्याची परिभाषा घालण्याचा प्रयत्न करितो आहे. 'हेबियस्' चे जागी 'हेब्स' हा शब्द बेलिफाने योजिला आहे यावरून त्याचे कायद्याचे लटपटित ज्ञान दाखविण्याचा उद्देश आहे हे सांगायला नकोच !

तर मग, खरोखरच, त्याला जास्त प्रिय जी कीर्ति, तिचे रक्षण होण्याविषयी आपण फार जपले पाहिजे !

वे० मनुष्य—अरे, ए, पण एकाद्याला पकडसमान लावून धरून नेले, तर तुला माहीतच आहे की,—

हनीबुड—फल्यानिगन्, तुम्ही आतां किती जरी बोललां, तरी मघां जें चटकदार भाषण केले, त्याची सर येणार नाही ! मला तर असे वाटते की, मागील भाषणांत सर्व कांहीं आले.

बेलिफ—त्याविषयी जर ह्मणाल तर कदाचित्—

हनीबुड—अहो, त्याची आतां वाटाघाट करण्याचे कारणच राहिले नाही. कां की, जे ग्रंथ अशिक्षित व मूर्ख लोकांनी केलेले असतात, ते थोड्या अवधीत आपोआपच रसातळी जातात, हे जर आपल्याला माहीत आहे, तर त्यांच्यावर खरमरीत टीका करण्यांत हंशील काय ? असे करणे ह्मणजे कायद्यानेच जो मनुष्य मरत आहे, त्याच्यावर आणखी विनाकारण शस्त्रप्रहार करणे यासारखे होय ! नव्हे का ?

बेलिफ—काय ? कायद्याविषयी काय झटले तुम्ही ? कायद्याविषयी बोलाल, तर तें काम अगदीं आपल्या वरचे ! कारण कायद्यांत तर असे आहे की,—

हनीबुड—अहो, तुम्ही काय ह्मणतां तें माझ्या पक्के लक्षांत आले ! व मला असे वाटते की, या बाईला देखील या बोलण्यांतील खुबी कळली असावी. बाई, ह्या माझ्या मित्राने कायद्याचा संबंध कशाकरितां आणिला तें तुला कळले काय ?

मिस् रिचलंड—तुझ्या गळ्याशपथ, मला त्यांतले

कांहींएक कळलें नाहीं ! मला इतकें मात्र समजतें कीं, एकाचें बोलणें संपलें नाहीं तोंच, व दुसऱ्यानें बोलण्यास पुरता आरंभ केला नाहीं तोंच त्यांना तूं उत्तर करितोस ! यापरतें माझ्या लक्षांत कांहींएक येत नाहीं !!

बेलिफ—बाईसाहेब, तुम्ही फार सुशील दिसतां; तेव्हां मीच तुम्हांला इत्थंभूत सांगतो. येथें मघांपासून कोठें 'खरमरीत टीका,' कोठें 'कायदा,' कोठें 'क्षमाकरणे' अशावर वायफळ बोलणीं चाललीं आहेत ! आतां तुम्हांला स्पष्ट सांगतो एका.—

हनीबुड—(एकीकडे) आग लाव तुझ्या स्पष्टीकरणाला ! !

[चाकर येतो.]

चाकर—महाराज, खाली लिओन्टाईन्साहेब आले आहेत. त्यांना आपल्याशीं कांहीं महत्वाच्या गोष्टीविषयी बोलायाचें आहे.

हनीबुड—(एकीकडे) अहाहा ! माझे सुदैवच समजावयाचें ! बाई, मी व हे माझे मित्र थोडा वेळ येथून जातो त्याबद्दल तूं मनांत कांहीं आणूं नकोस. तोंपर्यंत, हीं येथें पुस्तकें पडलीं आहेत, त्यांतलें एकादें घेऊन वाचत बस.—मित्रहो, चला मजबरोबर. तुम्हांला माहितच आहे कीं, मी आपल्या मित्रांशीं कोणत्याही प्रकारचा संकोच धरित नाहीं ! चलावें महाराज आपण; मी मार्गें आहेच. तसदीबद्दल माफी करावी. [ते मार्गें पुढें करितात असें पाहून] बरे, तुम्हांला वाटेल तसें करा. तुमच्या सौजन्याविषयी माझी पुरी खात्री आहे !

बेलिफ—आम्हांपैकी कोणी तरी तुमच्यापुढे चालेल व दुसरा तुमच्या मागून चालेल !

बेलिफाचा मनुष्य—(बेलिफालां) हं हं, तुम्ही व्हावे पुढे, मी राहतो मार्गे ! (हनीवुड याला) चल चल, तुझ्या मार्गे पुढे पहारा असला पाहिजे !

[हनीवुड, बेलिफ आणि बे० मनुष्य हे जातात.]

मिस् रिचलंड—गार्नेट, ही भानगड आहे तरी काय ? तुम्ही कांहीं अकल चालते काय ?

गार्नेट—वाईसाहेब, ह्मणजे ? हे काय विचारतां ! आपणांस लॉफटीने ने कांहीं पाहण्याकरितां पाठविले, तेच हे. दुसरे काय ? त्याने या लोकांस कामगार ह्मटले ते बरोबरच आहे. नाझराच्या हाताखालचे कामगार ह्मणजे बेलिफ ! समजलां नाही काय ?

मिस् रिचलंड—खरेंच ग खरेंच ! बरे, ही त्याची निकृष्ट स्थिति पाहून जरी मला वाईट वाटते तरी त्याची वर्तणूक हास्यास्पद आहे, त्यांत संशय नाही ! तसेच, हनीवुड हा गुप्त प्रकार मला न कळू देण्याविषयी प्रयत्न करित होता, त्याबद्दल त्याला योग्य बक्षीस मिळाले !

गार्नेट—खरोखरच, योग्य बक्षीस ! यांत कांहीं संशय नाही. पण वाईसाहेब, त्याचे कर्ज देऊन टाकून त्याची सुटका करण्याविषयी तुम्ही ज्या वकिलाला सांगितले होते, त्याने अजून हे काम कसे केले नाही, याचे मला मोठे नवल वाटते ! निदान येवढा वेळपर्यंत त्याने येथे यावयाचे तरी होते ! मला वाटते, हे वकील की नाही, स्वार्थसाधु असतात. दुसऱ्याचे तिकडे काही

का होईना? त्याची त्यांना परवाच नसते ! प्रसंग आल्यास उलटें संकटांत वालण्याला देखील मार्गेपुढें पहाणारे हे वकील लोक नसतात !

[सर बुइल्यम् हनीबुड प्रवेश करितो.]

सर बुइल्यम् हनीबुड—खरोखर, मिस् रिचलंड ह्मणजे त्याला या संकटांतून सोडविण्याचें काम अंगावर घेईल असें माझ्या स्वप्नां देखील नव्हतें ! त्याला ताळ्यावर आणण्यासाठीं मी ज्या युक्ति क ढिल्या त्या सर्व आतां निष्फळ झाल्यासारख्या झाल्या आहेत ! तथापि, मला आनंद वाटण्यासारखी एक गोष्ट दिसून आली ती ही की, आजपर्यंत त्यानें जे जे ह्मणून मित्र जोडिले त्यांपैकीं बहुतकरून सर्व कवडीच्या मोलाचे होते ! तथापि एक मित्र खरोखर लाखाच्या किंमतीचा जोडिला, यांत तिळमात्र संशय नाही ! कारण, याच्याविषयीं तिच्या अंतःकरणांत निर्मल प्रीति असल्याशिवाय तिच्या मनांत हें औदार्याचें कृत्य करायाचें कधींही आलें नसावें ! अहाहा ! ही माझ्यापुढेंच येऊन उभी राहिली आहे ! तेव्हां, आतां तिची प्रीति कसोटीस लावण्याची ही उत्तम संधि आहे.—मुली, या वराच्या मालकाकडे माझे कर्ज येणें आहे. तेव्हां त्याला कर्जांतून मुक्त करण्याचे अगोदर माझे मनांत तुझ्याशीं कांहीं बोलायाचें आहे, त्याकरितां मी तुझी परवानगी मागतों.

मिस् रिचलंड—महाराज, परवानगी मागण्याची कांहीं जरूर होती असें नाही. तुमच्या मनांतिल इच्छा माझ्या कोणी अडत्यानें देखील तृप्त केली असती ! मजपर्यंत येण्याचें कांहीं कारण नव्हतें !

सर बुइल्यम हनीबुड—तें खरें; परंतु सर्वांशीं त्याच्याकडून काम होण्यासारखें नव्हतें. बरें, तें असो; ज्या मनुष्याला आपलें तनमनधन अर्पण करण्याचा तुझा दृढ निश्चय झाला आहे, त्याच्या वर्तणुकीच्या संबंधानें दोन शब्द तुझ्या कानों पडावे, ही माझी मनापासून इच्छा आहे; ह्मणून मी आलों आहे.

मिस् रिचलंड—महाराज, त्याच्या वर्तणुकीच्या संबंधानें मला सुत्रविण्यास तुम्ही जाल खरे, परंतु तें केलून आपल्या नांवाला कलंक मात्र लावून ध्याल! जें कांहा करावयाचें तें करून चुकल्यावर आतां त्याची निंदा केलीत, तर त्याची व तुमची कांहीं पूर्वीची चुरस होती हें उबड दिसेल! व ज्याला तुम्ही संकटांत पाडिलें, त्याची स्तुति जरी केलीत, तरी पण तुमच्या नांवाला वट्टा लागल्यावांचून राहिल असें तुम्ही समजूं नका! तर याचा नीट विचार करा आणि मग काय बोलायाचें तें बोला. खरोखर सांगतें, त्याचें तें कोमल दयार्द्र अतःकरण, त्याची ती भूतदया, व सर्व लोकांशीं त्याचा तो स्नेह, हे अलौकिक गुण लक्षांत आणिले ह्मणजे त्याचे अंगीं जरी खंडीभर दोष असले, तरी ते सगळे नाहींतसे होऊन जातील!

सर बुइल्यम हनीबुड—मुली, तुला सांगतों ऐक. ज्या मैत्रीला मर्यादा नाहीं ती या जगांत कांहीं उपयोगाची नाहीं. इतक्याशा पाण्याचे बारीक बारीक शितोडे पुष्कळ जमिनीवर टाकिले असतां, ते केव्हांच नाहींतसे होतात; आणि तेवढेंच पाणी थोड्या जागेवर टाकिलें सर पहिल्याइतकें लवकर नाहींसें होत नाहीं. तद्वत्

आपलें औदार्य अपरिमित नसतां परिमित असलें, तरच त्याचें चीज होणारें आहे ! जो आपणाला जगांतील यच्चयावत् मनुष्यांचा कल्याणकर्ता ह्मणून घेण्याची व्यर्थ आव्यता आणतो, तो लोकांना फसविणारा किंवा स्वतः फसलेला असतो ! असले लोक सर्वांशीं स्नेह पाडून आपल्या अंगचा दुष्ट स्वभाव झांकण्याला प्रयत्न करित असतात; अथवा लोकांचें दुःख पाहून आपल्या मनाला फार वाईट वाटतें, असें ढोंग मात्र करितात. खरोखर जे सद्गुण असतात ते अंगीं आणण्याचा प्रयत्न न करितां, बाहेरून दिसण्यांत मात्र सद्गुण, पण वास्तविक दुर्गुण, ते जडवून घेण्याचे नाहीं लागलेले हे लोक असतात !

मिस् रिचलंड—महाराज, दुसऱ्याच्या मूर्खपणाची सवड साधून आपलें हित करून घेणाऱ्या मनुष्यानें तरी निदान त्या मनुष्याची निंदा करणें प्रशस्त नव्हे असें मला वाटतें !

सर वुड्ल्यम् हनीबुड—दुसऱ्याच्या मूर्खपणाची सवड साधून मीं जरी आपलें हित करून घेतलें असलें तरी त्याच्या योगानें तुझा तरी तोटा होऊं नसे ही माझी मनापासून इच्छा आहे !

मिस् रिचलंड—तुहीं माझी इतकी काळजी न घेतली तरी चालेल ! प्रसंग पडला असतां जो मनुष्य मदत करित नाहीं, व प्रसंग नसतां पुढें पुढें करून ती करण्याविषयीं झटतो; त्या मनुष्याच्या शब्दावर माझा महसा विश्वास नसतो ! महाराज, तुमच्या मदतीची कांहीं जरूरी नाहीं. ज्याला मला आपलें काम करण्यास सांगायलाचें होतें त्यास मीं तें सांगितलें आहे, व

त्यानेही माझ्या ह्मणण्यास रुकार दिला आहे !

सर बुइल्यम् हनीबुड—हे सुशील प्रियकर मुली! अहाहा! तुझ्याविषयी मी किती कृतज्ञ आहे, व तुझ्या संबधाने मला किती आनंद झाला आहे हे मला बोलून दाखविल्यावांचून राहवत नाही ! हनीबुड याचाच मी चुलता, समजलीस ? त्याच्या कल्याणाविषयी तू जशी झटत आहेस, तसा मीही झटत आहे. आज कित्येक दिवसपर्यंत त्याची वेडेपणाची कृत्ये गुप्तगणे मी पहात आहे, व त्याला ताळ्यावर आणण्याच्या आशेने त्याला शासनही करीत आहे !

मिस् रिचलंड—काय ? आपण सर बुइल्यम् हनीबुड ? मला बाई मोठेच नवल वाटते ! आतां, खरोखरच मी अगदी गोंधळून गेले आहे ! महाराज, मला वाटते, माझ्या निर्भिड बोलण्याने तुम्हांला राग आला असेल. तर त्याबद्दल मी तुमची क्षमा मागत. महाराज, मी उघड बो—

सर बुइल्यम् हनीबुड—प्रिय मुली, तुला क्षमा करा ह्मणून ह्मणण्याचे कांही कारणच नाही ! मलाच मोठी पंचाईत येऊन पडली आहे; ती ही की, तुझे उपकार माझे हातून कसे फिटणार ! सांप्रत मी तुझ्या कल्याणाकरितां कांही उद्योग चालविला आहे. मुली, तुझे कांही पैसे सरकारांत येणे आहेत, असे मला कळले तेव्हां मीच होऊन तेथे जाऊन तुझ्या तर्फेने ते पैसे मागण्याकरितां सरकारांत अर्ज केला आहे.

मिस् रिचलंड—हे तुमचे मजवर अनंत उपकार आहेत! परंतु तिकडे माझ्या पालकानेही एक मनुष्य त्याच

कामाकरितां पाठविला आहे. त्याच्या सांगण्यावरून तें काम बहुतकरून होण्याच्या रंगांत आलें असावेसे वाटते!

सर बुइल्यम् हनीबुड—कोण? आपलें नसतें वजन मिरवीत येथें नेहमीं येतो तो कोण काय? मुली, तुझी खात्री असू दे कोण, त्याला अधिकारी लोक नसतें विचारीत देखील नाहींत! तो तुझे काम कसचें करतो? काय! वेड तर नव्हे ना? मी यंत्र करीन आणि त्यां करीन असें जें तो म्हणतो, त्या निवळ लोणकड्या थापा आहेत, हें ते पूर्णपणें जाणून आहेत; पण त्याला स्वतःला तें कांहींच समजत नाहीं!

मिस् रिचलंड—किती आह्मी खुळीं माणसें! आह्मी त्याच्यावर भरंवसा ठेवून उगीच फसलों पहा! ते राजश्री इकडेच येत आहेत असें वाटते.

सर बुइल्यम् हनीबुड—तो इकडेच येत आहे? बरे, मला इतक्यांत कोणाच्या दृष्टीस पडावयाचें नाहीं हें ध्यानांत ठेव. इतालियांतून इंग्लंडाला मी परत आलों हें अद्यापि मी प्रसिद्ध केलें नाहीं. किती बेशरमी तरी हा! पहा कसा उद्धटपणानें येत आहे तो!!

(लॉफ्टी प्रवेश करितो.)

लॉफ्टी—हं, गाडी लवकर चालू दे. तो तिकडे ड्यूक खुर्चीवर बसून, माझी वाट पाहत बसला असेल त्याला भेटायाचें आहे. ही इकडे कोण दिसत आहे? अरे, मिस् रिचलंड! वाहवा! केवढी हिची भूतदया! नेहमीप्रमाणें अमर्ती वेळचेवेळीं तयार! बरई, आपल्या फार परिचयांतला म्हणून बरोबर घेऊन ज्या मनुष्यास

बडे लोकांच्या मंडळींत नेले, त्याची अशी स्थिति
व्हावी याचें मला फार दुःख वाटतें !

मिस् रिचलंड—महाराज, यावरून लोकांचें दुःख
कमी करण्याकरितां तुम्ही आपल्या जिवास दुःख करून
घेतां हें उघड आहे ! केवढा थोरपणा हा !

लॉफ्टी—बार्डसाहेब, माझ्यासारखा साधारण मनुष्य
किती किती लक्षण करील ? एकाच मनुष्याचे हातून सग-
ळ्या गोष्टी होत नाहीत. तरी पण, मी प्रत्यही याप्रमाणे
लोकांची कामे करित असतो. बरें, याला काय तोड का-
ढावी बरें ? मला वाटतें, वर्गणी जमवून त्याच्याकरितां कांहीं
तरी करितां येईल. हो, मी जर यादी फिरविली तर हट-
कून काम होईल ! त्या यादीवर एक दोन ड्युक, वीस पं-
चवीस लॉर्ड, तसेंच कामन्समधले अर्धे लोक, इतक्यांचीं
नावें सहज मी आपल्या स्वतःच्या जबाबदारीवर घालीन !

सर बुइल्यम् हनीवुड—बरें, इतकें करूनही त्या
मनुष्याने ही येवढी मोठी मदत नाकारली, मग ?

लॉफ्टी—बार्डसाहेब, तर मग दुसरें आपल्या हातीं
काय आहे ? तुम्हांला माहीतच आहे की, मी कोणाला
वचन देऊन ठेवीत नाहीं. खरोखर मी एक दोन वेळां
त्याला नोकरी लावून देण्याचा प्रयत्न केला, परंतु हा
मनुष्य व्यवहारांत कुचकामाचा हें मी तेव्हांच ताडले,
व ते त्याचा चुलता सर बुइल्यम् हनीवुड याला मी कि-
त्येकदां सांगितले आहे.

सर बुइल्यम् हनीवुड—कोणाला सांगितले हटले ?
त्याच्या चुलत्याला ? तर मग, त्या मनुष्याचा व तुमचा
चांगला स्नेह असावासे वाटतें !

लॉफ्टी—(सर बुइल्यम्कडे वळून) कोणाला विचारतां तुम्ही ?—बाईसाहेब, मी त्या सर बुइल्यम्ला नेहमी ह्मणत असतो, तुझ्या कुटुंबाचें कल्याण माझेकडून होईल तितकें करण्यास मी चुकणार नाही ही तुम्ही खात्री आहे. परंतु काय करावें ? जागा आहेत त्या सर्व मोठमोठ्या अधिकाराच्या आहेत. याला रेटण्यासारख्या मुळाच नाहीत. त्यामुळे अंमळ पंचाईत !

मिस् रिचलंड—तो सर बुइल्यम् हनीवुड मला ऐकून माहीत आहे. तो कोठे दूरदेशांतरीं नोकरीवर आहे, नव्हे ? मला वाटते, तो तुमच्याच अनुसंधानाने चालत असेल !

लॉफ्टी—हो, यांत काय संशय ? उगीच नाही माझ्या अनुसंधानाने चालत ! त्यांत कांहीं थोडे इंगित आहे !

मिस् रिचलंड—काय तें सांगाल तर मजवर फार उपकार होतील !

लॉफ्टी—येवढें नको, बाईसाहेब ! सांगायला ह्मणजे हरकत आहे असें नाहीं.—पण ही गोष्ट षट्कर्णीं होतां कामास नये हो !—त्याला जागा मीच देवविली.

सर बुइल्यम् हनीवुड—महाराज, तुम्ही देवविली !

लॉफ्टी—मी नाहीं तर काय तुम्ही देवविली ?

मिस् रिचलंड—लॉफ्टीसाहेब, केवढी आपली परोपकारबुद्धि ही ! केवळ दयासागर !

लॉफ्टी—तो मला फार आवडत असे. त्याचे अंगीं कांहीं गुण मोठ्या मजेचे होते. तो व्यसनी असून त्याचें डोकें तर फार चांगलें होतें !

मिस् रिचलंड—काय ? त्याचें डोकें फार चांगलें होतें ?

लॉफ्टी—हो, हो ! ह्मणजे बाटल्या झोकण्यांत !

एरवीं जर पुसाल तर त्याच्यासारखा मैद कोणीच नसेल ! पण तो कोणाचे उपकार कधी विसरला नाही, हा एक गुण त्याचे अंगी मोठा होता ! आणि हा गुण अंगी असला ह्मणजे मनुष्याचे अंगचे सर्व दोष लोपून जातात !

सर बुइल्यम् हनीबुड—उपकार स्मरण्याला कांहीं तरी कारण असलें पाहिजे ! मी असें ऐकतो की, त्याला जागा बऱ्याच मोठ्या पगाराची मिळाली आहे.

लॉफ्टी—अंः, त्यांत काय? आमच्या येथे आमची मोजदाद देखील नाही ! खरें जर पुसाल तर सांगतो, त्याच्या अंगी मोठी जागा करण्याइतका भारदस्तपणा आलेला नाही !

सर बुइल्यम् हनीबुड—महाराज, भारदस्तपणा कसला? शरीराचा? मी तर असें ऐकतो की, तो माझ्या इतकाच उंच असून दिसण्यांत वगैरे मजप्रमाणेंच आहे !

लॉफ्टी—उंचीला काय करावयाचें आहे? ताडमाडा-इतका उंच असून लष्करी कामाला उपयोगी पडाय-सारखा आहे ! पण काय उपयोग ? त्याच्या अंगा बांधेसूदपणा असता ह्मणजे झालें अमर्ते ! त्याचाच मुळीं अभाव ! [मिस रिचलंडकडे वळून] बार्डसाहेब, मी काय बोललों याचा अर्थ तुहांला कळलाच असेल !

मिस रिचलंड—हो, हो ! तुम्ही दरबारी लोक सुकाणूं वाटेल तिकडे फिरवूं शकतां हे मी पक्कें जाणते !

लॉफ्टी—बार्डसाहेब, यांत काय आहे? हा व्यापार नेहमीचाच आहे. प्रत्यहीं आम्ही एकमेकांकरितां मोठ-मोठी कामें करितों. घटकाभर कल्पना करूं की, तुम्ही मुख्य प्रधान. आतां, एखादी जागा मला पाहिजे

असली तर ती तुम्ही मला द्यावी; तसेच, तुम्हांला जे लागेल ते मी द्यावे. माझ्या मित्राचे काम करून तुम्ही माझ्यावर उपकार करावे; तसेच तुमच्या मित्राचे काम करून मी तुमचे उपकार फेडावे. एवंच दोहों पक्षांचे यांत कल्याण आहे ! याप्रमाणे थोडे भाषण करून एकमेकांत ठरवायाचे; व दोहों पक्षांकडून अनुमोदन पडल्यावर हातावर हात पडला की ठरलेच !

सर बुइल्यम् हनीबुड—(एकीकडे) हे याचे बोलणे ऐकून मला मोठा चमत्कार वाटतो !—बाई, तू आतां सर बुइल्यम् हनीबुडचे नांव घेतलेस, नव्हे?—महाराज, ज्या-अर्थी तो तुमच्या ओळखीचा आहे, त्याअर्थी, तो इटाली-हून इंग्लंडांत परत आला आहे, हे मी कळविले असतां तुम्हांला आनंद झाल्यावांचून राहणार नाही ! मला माझ्या एका मित्राकडून हे कळले. तो मित्र मला जसा चांगला ओळखतो, तसा त्यालाही पण ओळखतो. मी सांगतो याविषयी तुमची खात्री असू द्या !

लॉफटी—(एकीकडे) काळें का झाले नाही याचे मला हे माहित असते तर या मनुष्यांजवळ सर बुइल्यम् हनीबुडचा व माझा इतका स्नेह आहे, हे बोललो तरी नसतो !

सर बुइल्यम् हनीबुड—(लॉफटीला) महाराज, तो खरोखरच परत आला आहे, आतां, ज्याअर्थी त्याचा व तुमचा इतका स्नेह आहे, त्याअर्थी तुम्ही माझी व त्याची जानपछान करून दिली, तर त्याचा आम्हांला फार उपयोग होईल. (मिस् रिचलंड हिलां) तुझ्या कामाकाजाचे संबंधाचे कांहीं कागदपत्र आहेत, ते ताबडतोब पाठविले पाहिजेत; त्याच्या नजरेखालून ते अवश्य गेले पाहिजेत.

मिस रिचलंड—लॉफ्टीसाहेब, माझे काम या गृहस्था-
कडे सोंपविले आहे; याकरितां तुम्ही आमचे येवढे ओळख
करून देण्याचे काम करून द्याल अशी माझी खात्री आहे.

लॉफ्टी—बार्डसाहेब, हा तुमचा नम्र दास आहे.
या दासाला वाटेल ते काम सांगा. करायला तयार
आहे. तुमच्या मनांत असल्यास, फार तर काय, पण
सर वुइल्यम् याला यांचे जोडे देखील उचलायला ला-
वीन ! आणखी काय पाहिजे ?

सर वुइल्यम् हनीबुड—महाराज, येवढी तसदी
कशाला पाहिजे ?

लॉफ्टी—बरे तर मग, तुमची ओळख करून घ्याची
ती आम्हांला तेवढी करून दिली पाहिजे ! दोन दिवसांनी
—(कानोसा घेऊन) थांबा आं, तिकडे कोण हाका मारीत
आहे?—बरे, समजलेत का ? दोन दिवसांनी मला भेटा.

सर वुइल्यम् हनीबुड—छे ! दोन दिवसांनी नको !
आतांच काम झाले पाहिजे ! अशी सोन्यासारखी संधि
दवडली तर मग कांहीं उपयोग नाही !

लॉफ्टी—बरे, आतांच झाले पाहिजे असे तुमच्या मनांत
असले, तर तसे कां होईना ? पण काय करावे ? इलाज
नाही ! *पेनसाकोल्याच्या संबंधाचे काम आतांच करायाचे
आहे, व मीही ते करितो ह्मणून वचन देऊन चुकलो आहे.
दृसच्या कोणत्या तरी वेळी तुमचे काम केले तर ?

* 'पेनसाकोला' हें अमेरिकेंत पश्चिम फ्लोरिडाच्या नैऋत्येस
एक बंदर आहे. गोल्डस्मिथ याच्या वेळी इंग्लिश लोकांची व
अमेरिकेंतल स्यानिश लोकांची सात वर्षे लढाई चालली होती.
तेव्हां हें शहर महत्त्वास चढले. त्या वेळी 'पेनसाकोलाचे काम'
हा विषय ज्याचे त्याचे तोंडीं असे.

सर बुइल्यम् हनीबुड — सर बुइल्यम् याला दोन ओळी खरडून द्या हणजे झालें !

लॉफटी—वरें तर, तुह्यांला पत्र देतो. पण माझ्या मते पत्रानें काम करणें ही फार वाईट रीति ! समक्षास-मक्ष झालेलें वरें ! माझी तर अशी रीति आहे.

सर बुइल्यम् हनीबुड—महाराज, चिटोच्याने सुद्धां होणारें आहे !

लॉफटी—काय त्रास तरी ? तुमच्या मनांत मला हपीसचें काम समजतें किंवा नाही हें पाहण्याची घमंड आहे वाटतें ? तुह्मी मला ओळखतां ? मी कोण आहे हें तुह्यांला माहित नाही वाटतें ?

मिस् रिचलंड—लॉफटीसाहेब, ही विनंति यांची आहे असें तुह्मी समजूं नका. ती माझी आहे. माझी आज्ञा जर तुह्यांस-पण आपल्याला तरी कशाला येवढा अभिमान पाहिजे ? पण तुह्मी माझे कसचें ऐकतां ? व्यर्थ शब्द मात्र खर्च व्हावयाचा !

लॉफटी—हे सुंदरि, तुझी आज्ञा मला शिरसाबंध आहे ! फार तर काय, पण *पार्लमेंटांतलें ऐन मध्यरात्री-चें काम देखील बंद राहिल ! जनरीतीस अनुसरून मी तुझा अतिनम्र दास आहे, व तूं जें सांगशील त्याच्यावर मी यत्किंचित्ही आक्षेप घेणार नाही. त्यानें जें पत्र मागितलें तें मी देतो. माझा सेक्रेटरी कोठें आहे तो ? अरे ए, डुबाडो—पण खचीत अशा प्रकारें काम करणें मला आवडत नाही. मला वाटतें, प्रथम सर बुइल्यम् याला या

* इंग्लंडांत पार्लमेंट सभा रात्री भरत असते. त्याच वेळीं राज्याचीं सर्व कामें चालतात.

संबंधानें समक्षासमक्ष कळविलें तर-पण जाऊं द्या, तुम-
च्याच मनाप्रमाणें कां होईना ! त्याला पत्र मिळेल.

[लॉफ्टी व मिस रिचलंड निघून जातात.]

सर बुइल्यम् हनीबुड—(आपल्याशीच) ओ! हो!
हो! हो! माझ्या पुतण्यानें विपत्तीचे प्रसंगी उपयोगी प-
डणारे जे मित्र जोडून ठेविले आहेत, ते असेच ना? हे
मानवी प्राण्यांस फसविणाऱ्या मिथ्याभिमाना! मनुष्याला
योग्यतेस चढविण्यासाठीं ह्मणून जे तुझे प्रथम असतात,
त्यांचा कांहींएक उपयोग न होतां, ते त्यांच्या आशेचा
समूळ नाश करण्याला मात्र साधनीभूत होतात! सौंदर्य
अधिक मनोहर दिसण्याकरितां ह्मणून जे रंग लावतात,
त्या रंगाप्रमाणें तुझे खोटे खोटे रंग वरकांतीं स्वरूपाला
जास्ती शोभा देतात हें खरें! पण वास्तविक पाहिलें असतां
तेणेंकरून खऱ्या स्वरूपाची बरीच हानि होते, हें लक्षांत
येत नाही! हाय हाय! या लॉफ्टीची व माझी भेट झाली
तीमुळें मला कांहीं वाईट वाटत नाही! या मूर्ख मनुष्याला
त्याच्या उद्धट वर्तणुकीस अनुरूप असें प्रायश्चित्त दिलें
असतां आपल्या कामास केदाचित् उपयोग घडण्याचा सं-
भव आहे! निदान त्याच्या स्वतःच्या हृदयांत तरी प्रकाश
पडला तर त्याचा त्याला तरी कांहीं उपयोग होईल !

[जार्जिहस् येतो.]

सर बुइल्यम् हनीबुड—जार्जिहस्, तूं इकडे को-
णकिडे ? तुझा धनी हनीबुड कोठें आहे ?

जार्जिहस्—मला वाटतें, खरोखर, त्याची मति
अगदीं गुंग झाल्या सारखी झाली आहे ! एका संकटां-
तून पार पडला नाही तोंच दुसरें संकट त्याला आसा-

याला अगदी उभेच आहे !

सर बुइल्यम् हनीबुड—कसे रे बोवा ?

जार्डिहम्—बेलिफ एकदांचे घरांतून जाण्याची जेमतेम तजवीज केली न केली, तों राजश्री कंबर बांधून वृद्ध क्रोकर याचा मुलगा लिओन्टाईन, व त्याच्या बरी त्याची बहीण ह्यून राहणारी जी मुलगी आहे, त्या दावांचे लग्न जुळविण्याचे खटपटीत पडले !

सर बुइल्यम् हनीबुड—काय करावे? पहावे तेव्हां आपला लोकांच्या खटपटीत चूर !

जार्डिहम्—पण त्याला आपली स्वतःची काळजी मुळीच नाही ! लोकांकरितां मात्र रात्रंदिवस खटपट करील ! तें जोडपें आतांच स्काटलंडाला जाण्याकरितां निघण्याची तयारी करित आहेसें दिसते ! त्यांना वाट-खर्चाकरितां लागणारा पैसा हनीबुड पुरविणार !

सर बुइल्यम् हनीबुड—काय, हनीबुड त्यांना पैसा पुरविणार ! स्वतः अगदी कफळुक ! आणि लोकांस पैसा देणार कोठून ?

जार्डिहम्—असें कां ह्यणतां ? तेथेंच तर काय ती खुबी ! त्याच्याजवळ एक कवडी देखील नाही हें खरें, पण ज्याअर्थी जन्मांत त्यानें कोणाला ' नाही ' असें तोंडानें आजपर्यंत ह्मटलें नाही, त्याअर्थी त्यानें आपल्या मित्राकडून ह्या शहराच्या एका व्यापाऱ्याचे पे-ट्टीवर हुंडी देवविली आहे. ती पटवून पैसा आणण्याचें काम मजकडे सोंपविलें आहे; आणि स्वतःच मला त्यांच्याबरोबर स्काटलंडाला जावयाचें आहे.

सर बुइल्यम् हनीबुड—कां बरे ?

जार्डिहम्—परत आल्यावर उतरण्याकरितां जा-

गेची तयारी पाहिजे, याकरितां रस्त्यावरच लिओन्-
टाईन्च्या चुलत्याचें घर आहे, तेथें जाऊन त्याला
त्यास भेटावयाचें आहे. ह्मणून त्या स्त्रीला एका मार्गा-
नें पाठवून आपण दुसऱ्याच मार्गानें जाणें हें त्याला
भाग पडलें आहेसें दिसतें. याकरितां त्यानें त्या स्त्रीवरो-
वर जाण्यास मीच योग्य व विश्वासू मनुष्य, असें सम-
जून माझ्या धन्याकडून मला मागून घेतलें आहे.

सर बुइल्यम् हनीबुड—एकूण आपण वऱ्हाडी ब-
नलां तर ! वः, जार्विहस्, तुझी तर काय मोठी चन
उडाली ! तुला हें प्रवासाला जायाला लागत आहे, हे
एके प्रकारचे उत्तम ग्रहच तुला आले आहेत !

जार्विहस्—अहो, कस्चे उत्तम ग्रह आणि कस्चे काय
घेऊन बसलेत ! मला काय ? माझ्या कपाळीं सगळे श्रम !

सर बुइल्यम् हनीबुड—जार्विहस्, तुला वाटतात
तेवढे श्रम कांहीं तुला पडणार नाहींत, व तेही फार
दिवस पडतील असें नाहीं ! या तरुण स्त्रीच्या घरा-
दाराची इत्थंभूत माहिती मला आहे. दूरदेशीं अस-
तांना मी तिला पाहिलेलें आहे. दुसरें, माझी खात्री
झाली आहे कीं, मिस् रिचलंड ही माझा पुतण्या हनी-
बुड ह्याच्याशीं बेपरवाईनें वागत नाहीं; व ती आपला
एकमेकांचा संबंध जुळवून आणण्याचा प्रयत्न करील
असें मला खास वाटतें ! परंतु तें सध्यां राहूं दे. चल
माझ्यावरोबर. ज्या पत्राची मी वाट पहात आहे, तें
बहुतकरून लिहून झालें असेल. शेजारच्या खोलींत
गेल्यावर मी सर्व मजकूर तुला सांगेन. चल आतां

[असें ह्मणून ते निवून जातात.]

तिसरा अंक समाप्त

अंक चवथा.

स्थळः—क्रोकर याचें घर.

लॉफ्टी—कायहो, दैव कसे हात धुऊन माझ्या पाठीमागे लागले आहे ! किती तरी माझ्या पाठीमागे त्रास ! मीच आहे ह्मणून बरे झाले ! दुसरा एकादा असता, तर त्याची हाडार्शी पाठ लागून गेली असती!! पूर्वा कोणाला जागा, कोणाला पेनशन वगैरे द्यावयाचें, तें कांहीं तरी मी विचार करून देत असें, पण आलीकडे काय झाले आहे की, हं हं ह्मणतां सर्व कोर्टे *रजिस्टरच्या जागा ज्याला त्याला मी देऊन टाकिल्या. पण तें जळो ! आतां खुपसूरत बायको पटकविण्याकरितां आपल्याला एकाददुसरी लबाडी सांगायची वेळ आली ह्मणून काय झाले ? दररोज क्षल्लुक कामांत देखील मी शेंकडों वेळ खोटे बोलत असेन—अहाहा ! काय ? हा हनीवुड दिसत आहे ! मिस् रिचलंड हिने त्याला तुरुंगांतून सोडविले वाटते !

[हनीवुड येतो.]

यावे हनीवुड साहेब ! तुमची सुटका झाली हें ऐकून मला फारच आनंद झाला आहे ! तुम्हावर आलेल्या दुःखकारक प्रसंगां माझ्या साहाय्याची कांहीं गरज नव्हतीं असें मला वाटते. तथापि, तुमच्या कामाविषयी मी जिकडे तिकडे बंदोबस्त करून ठेविला होता ! पण आपल्याच तोंडानें आपली बढाई कशाला सांगा ?

* लोकांच्या नेमणुका प्रसिद्ध होण्याचें ग्याझिट.

हनीबुड—महाराज, माझी किती दुर्दशा झाली ह्मणून सांगू ? परंतु त्या दुःखांत आणखी दुसरें दुःख हें कीं, माझ्या संकटाची वार्ता तुह्यांस माहित असतां, माझा हितकर्ता कोण हें मला माहित नाही ! !

लॉफ्टी—कां वरें ? तुह्यांला साहाय्य करणारा मित्र कोण, तें तुह्यांला माहित नाही काय ?

हनीबुड—खरोखर, कांहींच लक्षांत येत नाही !

लॉफ्टी—नीट मनांत विचार करून पहा.

हनीबुड—महाराज, विचार केला, परंतु त्यांचें नांव माझ्या लक्षांत अद्यापि येत नाही. त्या मनुष्यानें आपलें नांव न कळूं देण्याविषयीं निर्धार केला आहेसें वाटतें ! तेव्हां चौकशी करून तरी उपयोग काय ?

लॉफ्टी—काय, उपयोग काय ?

हनीबुड—मुळांच उपयोग नाही !

लॉफ्टी—तुमची अशी पक्की खात्री आहे ? विचार करा हो नीट !

हनीबुड—हो अगदीं पक्की खात्री.

लॉफ्टी—तर मग, मी होऊन तुह्यांला कांहीं सांगायचा नाही !

हनीबुड—महाराज, असें काय ह्मणतां ?

लॉफ्टी—हनीबुडनाहेच, मला वाटतें, माझी प्राप्ति पुष्कळ असून हवा तमा पाण्यामारवा पैसा उधळण्यास मजबूत गठडी आहे असें तुमचें मत आहे ! हो. तुह्यांला असेंच वाटत असेल ! खरोखर जिकडे तिकडे हाच बोभाट कीं, लॉफ्टीजवळ लोकांना देण्यास पैसा लागवोगणती आहे !

हनीबुड—महाराज, मला जें माहीत आहे त्यावरून मी सांगतो, जगाला कांही तुमच्या औदार्याची पारख नाही असें नाही ! बरे, याचा अर्थ तरी काय समजावा बोवा !

लॉफ्टी—कांही नाही ! कांही देखील नाही ! ! माझ्या कानावर असें आले आहे की, 'लोक मनविषयी बोलायला लागले ह्मणजे ह्मणतात की, या लॉफ्टीने कोणत्याही गुणीजनाला उदार आश्रय दिला नाही !

हनीबुड—पण मी प्रत्यक्ष तुमच्या तोंडून देखील याच्या अगदी उलटप्रकारची पुष्कळ उदाहरणे ऐकिली आहेत !

लॉफ्टी—हो, हनीबुडसाहेब, ऐकिली असतील. आणि तरीही कांही उदाहरणे आहेत; नाहीत असें नाही. पण तीं माझ्याकडून तुझाला कळणार नाहीत !

हनीबुड—महाराज, केवढा आपला उदार स्वभाव ! माझ्या मनांत एक प्रश्न विचारायाचा आहे. आपला हुकूम होईल तर विचारतो.

लॉफ्टी—छे ! मला कांही एक विचारूं नका. तुझाला मी फिरून सांगतो की, मला कांही देखील विचारूं नका. तुझाला उत्तर देईन तर तुमचीच मला शपथ !

हनीबुड—महाराज, तर मग मी कांही एक विचारीत नाही. मित्रराज, कल्याणकर्ते महाराज, अहाहा ! संकटांतून मुक्त करून व माझी अबू राखून माझ्यावर उपकार करणारे बहुतकरून तुझीच असाल यांत तिळमात्र संशय नाही ! सज्जनशिरोमणे ! पूर्वीच माझ्या मनांत कल्पना आली होती, परंतु मनाची पक्की खात्री नव्हती, यामुळे अभार प्रदर्शित करण्याला मला धीर

झाला नाही. कांकी, कारणावांचून आभार मानले असते, तर व्याजस्तुति केल्यासारखे झाले असते !

लॉफटी—हनीबुडसाहेब, तुम्ही काय बोलतां हे मला कांही कळत नाही ! तुमचे मनांत माझी रिकामी स्तुति करून मला हरभज्याचे झाडावर चढवायाचें आहेस वाटते ! मी तुम्हांला एकवार सांगतो की, हे मला अगदी ज्ञपायाचें नाही ! उगीच आपले तुम्ही असे, तुम्ही तसे, असे ह्मणून, एकाद्याला मनांतल्या मनांत आनंद होत असला तर तो मात्र नाहीसा करायाचा वाटते !

हनीबुड—महाराज, जित तुमची कीर्ति वृद्धिगत होणार, ती गोष्ट तुम्हीं गुप्त ठेवू इच्छितां हे ठीक नव्हे ! तुमची मुद्रा, तुमची बोलण्याचालण्याची ढब, तुमची वागण्याची रीत, हीच मी ह्मणतो या गोष्टीला सबळ प्रमाणें आहेत !

लॉफटी—काय, हीं सबळ प्रमाणें आहेत ? माझा कोणी जीव जरी घेतला तरी देखील मी हे कधी कबूल करणार नाही ! अहो, मी फक्त तुम्हाला मित्र मानलें आहे. तेव्हां एकमेकांनीं वर्दळीस यावे हे बरोबर नाही ! ही चर्पटपंजरी आतां पुरे झाली. हिचें पुनः नांव नको ! माझा मनोरथ तेवढा पूर्ण करा, ह्मणजे त्यांत सर्व कांही आले ! तुम्हांला माहित आहे की, मला रिकामा डोल अगदी आवडत नाही. कां, खरे की नाही ? तसेच, मला लोकांनीं आपला पुरस्कर्ता ह्मणण्यापेक्षां, मित्र ह्मटल्यांत त्यांत मला फार आनंद आहे ! असे मी ह्मटलें ह्मणून तुम्हांला राग येऊं देऊं नका. आजपासून तुमची भावची अगदी गद्दी ! समजलांत ना ?

हनीबुड—अहाहा ! देवा, मजसारखा या जगांत कोणी तरी असेल काय ? या स्नेहाच्या उपकाराची फेड मजकडून कशी होईल ? याला कांहीं तरी मार्ग आहे काय ? हे सज्जनश्रेष्ठा ! तुझे उपकार या जन्मांत माझ्या हातून फिटतील काय ?

लॉफटी—यांत कसचे उपकार ? खरोखर, आपली कृतज्ञता कशी दाखवावी या विचारांत निमग्न तुमचे अंतःकरण दिसते ! बरे तर, तशी संधि मी आणितो ह्मणजे झाले. तुमची तरी निराशा कां करावी ?

हनीबुड—महाराज, मी तुमचा उतराई कसा होईन ते सांगाल तर बरे होईल ! तुह्मांला कांहीं मार्ग दिसत असेल तर सांगा तेवढा.

लॉफटी—या घटकेपासून तुह्मी माझे मित्र आहां असे समजा ! बरे, तुह्मांला आतां सांगूच का ? बरे तर, सांगतो एका. माझे एका स्त्रीवर दृढ प्रेम बमलें आहे !

हनीबुड—त्यांस मजकडून कांहीं साहाय्य होण्यासारखें आहे काय ?

लॉफटी—हो ! तुमच्याशिवाय इतरांचे ते कायच नाही !

हनीबुड—ते कोणते ! ते कसा करून लवकर सांगा. मी फार उतावीळ झालों आहे !

लॉफटी—माझ्याकरितां तुह्मी खटपट केल्यास ते काम होणार आहे.

हनीबुड—मी कोणापार्शीं तुमच्यावतीनें गोष्ट काढूं ?

लॉफटी—तुह्मी जिच्यासाठीं इतके झटत असतां ; त्याच स्त्रीपार्शीं—आपली मिस रिचलंड !

हनीबुड—काय, मिस रिचलंड हिच्यापार्शी !

लॉफ्टी—हो! तिच्याचपार्शी. तुम्हांला काय सांगू! तुमच्या गळ्याशपथ, तिला पाहिल्यापासून मी मदन-बाणाने अगदी विव्हळ होऊन गेलो आहे !

हनीबुड—हाय! हाय! केवढी दुर्भाग्याची गोष्टही! हे क्षणभर देखील कोणाच्याने सहन करवणार नाही !

लॉफ्टी—खरोखरच, दुर्भाग्याची गोष्ट ! पण तुम्ही मजकरितां तिच्याजवळ येवढी गोष्ट काढीपर्यंत कसे तरी करून मी ते सहन करितो ! कोठे बोलू नका. तिचे माझ्यावर प्रेम बसले आहेसे वाटते. त्यांत मी आपली बढाई सांगतो असे नाही, पण मजवर तिचे प्रेम आहे ही माझी खात्री आहे !

हनीबुड—हाय ! हाय ! परमेश्वरा ! काय करावे ! पण अहो, तुम्ही ही गोष्ट कोणापार्शी काढीत आहां हे तुम्हांला माहीत आहे काय ?

लॉफ्टी—हो ! मला माहीत आहे ! तुम्ही तिचे जसे स्नेही आहां, तसे माझेही स्नेही आहां—आणखी काय पाहिजे ! आतां माझे मनोरथ पूर्ण होणे हे सर्वथा मजच्यावर अवलंबून आहे. यापरतें मी आणखी काय सांगू ? तुमची माझी मैत्री आहे ती लक्षांत आणून कार्यभाग काय उरकावयाचा तो उरकून टाका ही माझी विनंति आहे ! दुसरे थोडे मला सांगायाचें आहे. एकादे वेळीं माझे कोणत्याही कामांत साहाय्य लागेल तर—पण तें हवें कशाला ? वचन देऊन ठेवण्यांत कांहीं अर्थ नाही. तुम्हांला माहीतच आहे कीं, माझे हित तें तुमचें हित. अहो, कांहीं सबब चालायाची

नाहीं ! तुझालाच तें केलें पाहिजे ! माझा दंड निश्चय झाला आहे, तो ढळायचा नाही !

[निघून जातो.]

हनीबुड—केवढें या मनुष्याचें औदार्य ! विचारा अगदीं निष्कपट मनाचा ! माझ्याविषयी त्यांचे मनांत कल्पना देखील नाही ! त्या स्त्रियेवर माझे देखील किती उच्छृंखल प्रेम जडलें आहे हें बापज्याच्या स्वप्नांही नाही ! पण काय करावें ! त्या मनोरथाची सिद्धी होण्याची आतां कसची आशा आणि कसचें काय ! व्यर्थ भ्रमांत मी आहे ! आतां मी दुःखार्णवांत अगदीं बुडून गेलों आहे ! माझे अंतःकरण द्विधा भिन्न होत आहे !! पण मी काय करूं ? इकडे तिजवर माझे अतिशय प्रेम, इकडे त्याचा अकृत्रिम स्नेह ! इकडे तिच्याविषयी अगदीं निराशा, इकडे तो माझा सामान्य मित्र ह्मणून जिवास लागणारी दुरदुर !—तिच्यावर माझे इतकें प्रेम जडलें आहे कीं, त्यामुळे आतां मला सदां मनोव्यथेनें विव्हल होऊन पडून रहावें लागणार ! हा माझा इतका जिवलग मित्र आहे कीं, आपल्या स्वतःला त्रास करून घेऊन याने मला विपत्तींत साहाय्य केलें व संकटांतून सोडविलें !—याप्रमाणें 'इकडे आड व इकडे विहीर' असें मला झालें आहे ! कांहीं असो; स्नेहाला मला जास्त मान दिला पाहिजे ! होईल तें होवो, हाच निश्चय कीं, माझ्या अंतःकरणांत तिच्याविषयीची जी आशा वास करून राहिली आहे, तिचा धिक्कार करून टाकीन ! व होईल तितकें करून त्याच्याकरितां मी आपलें सर्व वजन खर्च करीन !—तरी पण, दुसऱ्याला ती प्राप्त झालेली या

नेत्रांनीं पहावयाचें? हाय! हाय! किती असह्य दुःख तरी हें! असो.—पण उदार व विश्वासु मित्राचा घात करून त्याला फसवायाचें? छिः छिः! असें दुष्कर्म ममजकडून कधीही व्हावयाचें नाही! हो, हाच, हाच माझा दृढ निश्चय! त्या उभयतांचें सौख्य वृद्धिगत होण्यास साहाय्य करून, ज्या देशांत आपल्याला सौख्य ह्मणून मुळांच मिळण्याची आशा नाही, असा हा देशच अजीबात सोडावा व कोठें तरी जाऊन आयुष्याचे दिवस कंठावे हें बरें! [हनीवुड निवून जातो.]

[नंतर आलिंविह्या व वस्त्रप्रावर्णांची पेटी घेऊन गार्नेट ह्या प्रवेश करितात.]

आलिंविह्या—मला बार्ड अगदीच त्रास येऊन गेला आहे! हा प्रवास केव्हां संपतो असें मला झालें आहे. अग, जार्जिहस याचें कांहींच वर्तमान कळत नाही! मला वाटते. तो मेला किरकिऱ्या बुद्ध्याच मला चिडविण्याकरितां उशीर करितो!

गार्नेट—हो. बार्डसाहेब, मी त्या मेल्याला असें क्षणतांना ऐकिलें आहे कीं, लग्नापूर्वीं टक्केटोणपे खाल्ले, तर पुढें ते सोसतांना फारसें दुःख होत नाही!

आलिंविह्या—एक तास झाला, तरी तो अजून शहरांत हुंडी पटवितो आहे! आतां या मेल्याचा राग कसा नाही बरें येणार?

गार्नेट—खरेंच सांगतें, बार्डसाहेब, लिओन्टार्डन् याला या मेल्याच्या दुष्पट काम आहे, पण तो तें उरकून आतां त्या भटारखान्यांतून निघाला अमेल; आणि तुम्ही अजून इतक्या पाठीमागे आहां!

आलिढिया—बरे, असो तें आतां. तो येईपर्यंत तिष्ठत बसणें भाग आहे! गार्नेट, पण सगळें बरोबर घेतलें ना? कांहीं घेण्याचें विसरलीस नाहींना?

गार्नेट—बाईसाहेब, सुतळीचा तोडा देखील विसरलें नाहीं! सर्व कांहीं येथें आहे. पण मला वाटते, लग्नाला जायाचें आहे, तेव्हां तो रुपेरी वेलबुट्टीचा पांढरा झगा बरोबर घेतला तर बरें पडेल! लग्नासारख्या मंगलकार्यांत पांढरा पेहेराव असावा असें शास्त्र आहे. माझ्या आठवणींत आपल्याच शहरांत बेट् स्ट्रुम्स या नांवाची एक बाई होती; तिनें लग्नाच्या वेळीं तांबडा पोषाख केला होता. पण बाईसाहेब, तुमच्याच गळ्याची शपथ, तुझाला काय सांगूं, दुसरे दिवशीं उजाडलें नाहीं तोंच नवरांवायकोचें भांडण! अशी स्थिति झाली!

आलिढिया—त्याची तूं काळजी करूं नकोस. यरांतून बाहेर पडेपर्यंत माझ्या जिवांत जीव नाहीं!

गार्नेट—आतां काय करूं बाई? बाईसाहेब, लग्नाचे वेळीं घालण्याची अंगठी बरोबर घेण्यास मी अगदीं विसरत होतें. पण बरें झालें, आठवण झाली! काय छानदार ती अंगठी! या माझ्या करांगळींत तरी जाईल किंवा नाहीं याची मला शंकाच वाटते! बरे, बाईसाहेब, गरज पडली तर या आपल्या बोचक्यांत आपल्या यजमानांची कानटोपी ठेविली, तर कांहीं हरकत नाहीं; नाहीं बरें? अगबाई, हे इकडे जाविहससाहेब दिसत आहेत!

[जाविहस प्रवेश करितो.]

आलिढिया—जाविहस, आलास एकदांचा. बरे

झालें. आह्मी अर्धा तास झाला, तुम्ही एकसारखी वाट
पहांत आहों ! मला तर मग आतां, जलदी करून या,
उशीर कां? होईल तितकें करून लवकर गेलें पाहिजे.

जार्जिह्स्—जा, जा. वाटेल तिकडे जा. कारण या
खेपेस आपल्याला नाही बुवा स्काटलंडास यायला
सांपडणार !

आलिन्हिया—कां बरें? काय रे बोवा, कारण काय?

जार्जिह्स्—कारण काय म्हणजे ? पैसा कारण !
दुसरें काय ? मी गेलों होतो, परंतु पैशाचें काम झालें
नाहीं. मला विनाकारण असला बाष्कळ निरोप घेऊन
कशाला पाठविलें ? माझ्या धन्याने शहरांतल्या एका
व्यापाऱ्यावर हुंडी मजजवळ पटविण्याकरितां दिली
खरी, पण तिचा काय उपयोग? तिच्याकडे कोणी नु-
सतें हुंकून देखील पाहीना ! ही घे गार्नेट, ठेव आपल्या
वेणीत खोवून !

आलिन्हिया—घात झाला ! हेंच का हनीबुड आ-
ह्माला साहाय्य करणार होता? आतां आह्मी काय बरें
करावें ? बरें, पैशाशिवाय आपणांला जातां येणार
नाहीं काय ?

जार्जिह्स्—कोठें ? स्काटलंडाला, आणि पैशाशि-
वाय? हात हालवीत ! वाहवा ! कित्येक लोकांस भूगो-
लाचें फार छानदार ज्ञान असतें म्हणावयाचें ! तूं तरी
बरीच दिसतेस ! उद्यां तूं मला विचारशील, सांगडीवर
बसून पाटागोनियाला नाही का जातां येणार ? वाहवा !
वाहवा ! अशा असंभाव्य गोष्टी काढिल्या म्हणजे मग
काय म्हणावयाचें ?

आलिन्धिया—अगदीच निराशा झाली झणायाची! नार्निहस, तुझा धनी फार नीच स्वभावाचा व लबाड दिसतो ! आत्मांला तो असेच साहाय्य करणार, आं ! तो फार सुशील आहे झणून ऐकत होतें, तो हाच का त्याचा सुशीलपणा ?

जार्निहस्—बाई, माझ्या धन्याविरुद्ध बसुद्धां तोंडावाटे काढूं नका. त्याची कोणाही निंदा केलेली मला खपावयाची नाही ! मी मात्र पाहिजे तर करीन !

गार्नेट—बाईसाहेब, झालें तें झालें. आतां पश्चात्ताप करून उपयोगी नाही. लिओन्टार्डिन्याला घराच्या बाहेर निवण्याच्या पूर्वी क्रोकरसाहेबांपासून चाळीस गिनी घेतांना मी स्वतः पाहिलें. तो अद्याप भटारखान्यांतून बाहेर पडला नसेल. एक लहानशी चिष्टी लिहून घाल तर त्याला ती तेथे पोचती करतां येईल.

आलिन्धिया—गार्नेट, बरी आठवण दिलीस. आतांचे आतां चिष्टी लिहून देतें. हें काय बरें ! माझा हात लिहितांना असा कांपतो कां बरें ! एक टांक देखील पुढें चालत नाही ! गार्नेट, तूच लिही बघूं ! मला वाटतें, तूच ती चांगली लिहिशील !

गार्नेट—बाईसाहेब, तें खरें ; मी पत्र लिहीन, पण रचना चांगली करितां येणार नाही. मी कधी चांगली शिकलें आहे तर मला चांगलें लिहितां येईल ! पण तुमच्याकरितां मी आपल्याकडून होईल तितका प्रयत्न करून पाहतें. बघूं या तर खरें, कसे काय होतें तें ! बाईसाहेब, मीच का काय तें सर्व लिहूं !

आलिन्धिया—हं, तुला वाटेल तसे लिही.

गानैट—[पत्र लिहिते.] “छोटे कोंकरसाहेब यांसी”

—हं, बाईसाहेब, वीस गिनी पुरेत ना ?

आलिढ्हिया—हं, पुरेत वीस गिनी.

गानैट—[पत्र पुढें लिहिते] “पत्र देखतांच टाल-

बाट भयारखान्यांत वीस गिनी ठेव-कोणी मागायाला

येईल त्याला मिळणेंस. नहीं तर तु आगि तुजी सवा-

रीला सरवत्ती लागेल पैशाची कंमती पडली आहे,

आणि आह्मांस त्याची फार जरूरी आहे. काय तो

विचार लवकर कर, नाही तर एकदां का वारा वाहा-

याला लागला ह्मणजे सर्व घराचा एकदम डोंबाळा हो-

उन जाईल. जलदी कर. झालें. सध्या आणखी कांहीं

नाहीं. परंतु जेथे जेथे तूं जाशील तेथे तेथे तुजवरोवर तुजें

साहाय्य करण्यास मन्मथ येवो.” बाईसाहेब, पत्राचा शेवट

मन्मथवाक्यानें केला आहे. हा मन्मथलेखाचा शेवट कविते-

प्रमाणें व्हावा अशी माझी पूर्ण इच्छा, ह्मणून तसें केलें आहे.

आलिढ्हिया—बरें, तुला वाटेल तसें कर. मजकडून

कांहीं आडकाठी नाहीं. सर्व झालें खरें, पण आतां हें

पत्र त्याला पोचतें करण्याची तजवीज करशी करावी ?

आपल्या घरच्या चाकरीपैकी कोणावरही माझ्यानें हें

काम सोंपवत नाहीं.

गानैट—बाईसाहेब, हनीवुड याचा कोठवळा शेजा-

रच्या खोलींत बसला आहे. तो चांगला विश्वासु मनुष्य

आहे तो वाटेल तें काम मजकरितां करील.

जाळिहस्—वाहवा ! वाहवा ! खाशी सोय ! काय

माणूस पण माणूस शोधून काढला ! खरोखर, अहो

बाई, त्याच्यानें हें काम नोट तडीस जाणार नाहीं.

शिनळीचा दाखत इतका गर्क अगतो कीं, दिवसांतून सतरा वेळ गटारांत पडतो, व सतरा वेळ नीट शुद्धीवर येतो!!

आलिढ्हिया—कांहीं चिंता नाही. हं, गर्नेट, धांव धांव. आतां कोणीही असो. जा लवकर दे त्याजपार्शी. (गर्नेट जाते.) बरें, जांढ्हिस, आतां येथें आपणांस कोणाची भीति नाही. सर्व सामानसुधान वे, आणि भटारखान्यांत जा. अरे जांढ्हिस, ऊठ ऊठ. कां, तुला हात नाहीत का ? कां, हालत कां नाहीस ?

जांढ्हिस—बाई, इतक्या उतावीळ होऊं नका ! अंमळ दमादमानें व्या. ज्यांचें लग्न व्हावयाचें अग्तें, अशा तुमच्यासारख्यांना असें वाटत असतें कीं, सर्व गोष्टी तोंडांतून निघाल्याबरोबर झाल्या पाहिजेत ! पण आत्मांसारखे जे वयोवृद्ध व अनुभवी असतात, व ज्यांना मंकट आल्यास पदें कसें करावें हें पूर्णपणें माहित असते, त्यांस कीं नाही, अंमळ सोयीसोयीनें घ्यावें लागतें!

आलिढ्हिया—बरें तर, आतां क्षमा कर. पुनः मी असा उतावीळपणा करणार नाही !

जांढ्हिस—तें कशाळा सांगतां ? मी पैजेनिशीं सांगतो, पुनः पन्नास वेळां तसेंच कराल !

आलिढ्हिया—जांढ्हिस, असें काय बोलतोस ? तुझी बोलणी माझ्या हृदयाला कसे घे पाडताहेत हें तुला सांगितलें तर---

जांढ्हिस—पाडीत असतील; नाही कोण झणतो ? माझेंही असेंच लग्न व्हावयाचें होतें, तेव्हां मला सुद्धां असाच त्रास आला होता ! याविषयी मी तुझाला एक गोष्ट सांगतो ती ऐका.

आलिढ्हिया--काय ! गोष्ट सांगणार ! ही वेळ काय गोष्ट सांगण्याची? मला असे झाले आहे की, मी बाहेर केव्हां पडते ! इतका चेंगट मनुष्य मी कधीही बघितला नव्हता !

जार्डिहस्--बरे. तुम्ही इतक्या कष्टी होऊं नका. आपल्याला काय, निवून जायचेंच ना ! जाऊं अणजे झाले. दुसरे काय ! सर्व तयारी झाली खरी, पण एक वस्तु ध्यावयची राहिली. आणि तिच्यावांचून तर अडायचें ! धोगटी आणि *रंगाची पुडी आणिली असती तर बरे होते! असो; नाही तर नाही. मला वाटते, वाटतेच आपली चांगली साफी होऊन खोडकी जिरेल.

[जार्डिहस् जाऊं लागतो.]

[गार्नेट येते.]

गार्नेट--बाईसाहेब, सर्वस्वी घात झाला!घात झाला! अरे, ए, जार्डिहस्, तू भाकित केलेस, तें अगदी बरोबर केलेस! तुम्हाला काय सांगूं, बाईसाहेब, तो हनीवुडचा रांडलेक कोठवळा आहे की नाही, त्याच्या हातून दारूच्या गुंगीत, दरवाज्यापासून आठ दहा पावले देखील गेला नाही तोंच, तें पत्र पडले. तेथे क्रोकरसाहेब उभे होते. त्यांच्या दृष्टीस तें पडतांच त्यांनी पटकन् तें उचलून घेतले. आणि आतां दिवाणखान्यांत आपल्या-शीच ते वाचीत आहेत !

आलिढ्हिया--एकंदरीत आपले नशीब फुटके यांत संशय नाही ! आतां आपला सर्व वेत खास फुटणार !

* हल्लीप्रमाणें त्या वेळीं सावण नव्हते. यामुळे रंगाच्या पुडीचा मावणाचे ऐवजीं उपयोग करीत असत.

गार्नेट—बाईसाहेब, तुम्ही धीर सोडू नका. त्या पत्राचा त्यांना मुळीच अर्थ समजणार नाही ! खरोखर, त्यांच्या चर्येवरून ते जणू काय वेड्याच्या इस्पितळांतून नुकतेच मोकळे होऊन आले आहेत असे दिसतात ! पत्राचा गूढार्थ न कळल्यामुळे ते इतके कावरेबावरे दिसतात ! बाईसाहेब, आतां काय बरे करू ? ते इकडेच हो येत आहेत ! त्यांची मुद्रा फार रागीट दिसत आहे ! संभाळा बाईसाहेब आतां !

आलिढिया—चला तर मग, येथून आपण आतां जाऊंच ह्मणजे झाले ! आपण येथे असलो, तर कदाचित् ते कांहीं विचारायाला लागतील ! गार्नेट, इतक्यांत असेच दुसरे पत्र लिहून कोणाबरोबर तरी पाठविण्याची तजवीज कर. [निघून जातात.]

[पत्राचे मनन करित क्रोकर प्रवेश करितो.]

क्रोकर—परमेश्वरा ! हाय ! हाय ! खरोखर, आज आमचा निःपात होणार ! केवढा तरी अनर्थ हा ! पृथ्वी, आप, तेज, वायु आणि आकाश या पंचमहाभूतांचा फक्त मजवरच रोष व्हावा ना ! सुरंग, आगीचा डोंब, सनकाज्या वगैरे जितक्या ज्वालाग्राही ह्मणून वस्तु या भूतलावर आहेत, त्या सर्वांच्या तावडीस मीच सांपडलो ना ! देवा, आतां आमचे रक्षण करणारा तूच आहेस ! हे पहा दरवाज्याजवळ पडलेले पत्र मला सांपडले. (लखोच्यावरचा पत्ता वाचतो.) “छोटे क्रोकर साहेबांसी” “जरूर जरूर.” काय पण वर्णरचना व लिहिण्याची शैली ! अहाहा ! इकडे एक अक्षर तर तिकडे दुसरे ! अक्षर तरी काय ? उंदरामांजराचे पाय ! यावरून या आ-

गळाव्यांची वाई तर स्पष्ट दिसून येते. पुनः तेंच वाचतो. “जरूर जरूर” हं हं, समजलों ! जळो तुझी ती जरूरी! दम धर, तुझी जरूरी काढतो !—पण मला आणखी एकदां तें पत्र वाचून पाहूं दे. (पत्र वाचतो.) “छोटे क्रीकरसाहेब यांसी. पत्र देखतांच टालबाट भटारखान्यांत धीस गिनी ठेव—कोणी मागायास येईल त्यास मिळणेंस. नहिं तर तु आणि तुजी सवारीला सरबत्ती लागेल.” आहा! आतां तर यांचा बेत स्पष्ट दिसत आहे! प्रत्येक ओळींत आगीशिवाय दुसरी गोष्टच नाही ! काय हा रांडलेक आगलाव्या ह्मणतो? ‘सरबत्ती लागेल! अरे हरामखोरा, काय ह्मणतोस, ‘सरबत्ती लागेल!’ हाय ! हाय ! परमेश्वरा, जगन्नियंत्या ! मी व माझ्या कुटुंबाच्या माणसांनीं तुझा असा कोणता महदपराध केला आहे, कीं त्यानबद्दल तूं आह्मां सर्वांच्या अग्नीला आहुती द्याव्या ? (पुढें वाचतो.) “पैशाची कमती पडली आहे, आणि आह्मांस त्याची फार जरूरी आहे.” हं हं, पाहिलें ? हें कारण सांपडलें ! आह्मांला हें सर्व यमसदन दाखविणार तें कशाकरितां, तर यांच्याजवळ पैशाची कमती पडली आहे ह्मणून ! (पुढें वाचतो.) “ काय तो विचार लवकर कर ; नाही तर एकदां का वारा वाहायाला लागला ह्मणजे सर्व घराचा एकदम डोंबाळा होईल.”—खरोखर, हे मनुष्यरूपी राक्षसच ह्मणावयाचे ! आमच्या घराला सरबत्ती लावून आह्मांला जाळणार आं ! लिम्बन्चा धरणीकंप याच्यापुढे कांहींच नाही ह्मटलें नाही तरी चालेल ! (पुढें वाचतो.) “जल्दी कर. झालें. मध्यां आणखी कांहीं नाही. प-

रंतु जेथें जेथें तूं जाशील तेथें तेथें तुजबरोबर तुजें साहाय्य करण्यास मन्मथ येवो !” अरे, कोण मन्मथ? अरे कोणहा मन्मथ? काय ह्मणतो हा? ‘जेथें जेथें जाशील’—जा. मसणांत का जाईनास? ‘सहाय्य करण्यास मन्मथ येवो’—तूं आणि तुझा तो मन्मथ, दोघे कां जानात! भीतीनें माझी मति इतकी गुंग होऊन गेली आहे कीं, बसोवें कोठें, उभें रहावें कोठें, किंवा जावें कोठें, कांहींच कळत नाही! न जाणो, आतांच बसलों आहे याच्या खालीच आगीच्या काज्या, सनकाज्या, बंदुकीची दारू वगैरे पेटवून आग लाविली नसेल असें कशावरून? त्यांनीं आह्मांस जाळून आमचे ठिणगीठिणगीयेवढे बा-रीक तुकडे करून वर आकाशांत झुगारून देण्याचा विचार केला आहे काय? हाय! हाय! सर्वस्वी घात! घात! घात झाला! विछान्यावरच्या विछान्यावरच आमची सर्वांची राखरांगोळी होणार ना! आहा!

[मिस् रिचलंड येते.]

मिस् रिचलंड—बाबा, तुम्ही इतके लगबगीतसे दिसतां! काय, गडबड काय आहे?

क्रोकर—मुली, गडबड काय ह्मणून काय विचारतेस? आपल्याला ठार मारण्याचा उद्योग चालला आहे! समजलीस? उद्यां उजाडायचे पूर्वांच अंधरुणाचे अंधरुणावरच आपली राखरांगोळी होणार!

मिस् रिचलंड—बाबा, तुम्ही काय बोलतां हे? परमेश्वर करो आणि तसें न घडो!

क्रोकर—कसचा परमेश्वर घेऊन बसलीस? आतां परमेश्वर काय करणार? मी ह्मणतो याचा हा पाहिलास माझ्या हातांत दाखला? अजून माझ्या कुटुंबांतल्या

माणसांचे डोळे उघडत नाहीत काय ? सकाळपासून रात्रीपर्यंत यांना उद्योग ह्मटला ह्मणजे, खायाचें, नि, जायाचें ! याशिवाय दुसरा धंदाच नाहीसा झाला आहे ! ही माझ्या घरांतली माणसे इतकी सुस्त आहेत की-यांच्या खालची जमीन जरी धरणीकंपाने हालली, तरी देखील गाढ झोंपेंतून ती कधी उठणार नाहीत ! किंवा घराला आग लागली, तरी देखील त्याच्या ज्वाळांवरच खुशाल विडी पेटवून पीत वसतील !

मिस् रिचलंड—पण बाबा, ही पहिलीच वेळ नव्हे. अशा प्रकारे आजपर्यंत शेकडो वेळां त्यांना तुम्ही भीति धातली आहे ! सगळ्या वर्षांत कोठे धरणीकंप, कोठे दुष्काळ, कोठे रोगाची सांत, कोठे पिसाळलेली कुत्री, यांशिवाय तुमचे दुसरे कांहीं नाही ! तुम्हांला नाही का आठवत, सुमारे एक महिन्यांमार्गे आम्हांला तुम्ही सांगितले की, कोठवळ्यांनी भाकरांत विष घालून आपणांला मारण्याचा कट चालविला आहे ? म्हणून एक आठवडाभर आम्हां सर्व माणसांस तुम्ही बटाटे फांकायाला लाविले !

क्रोकर—येवढे तरी भाग्य समज ! माझ्या तर मनांत त्यांना उपाशी ठेवण्याचें होतें ! पण मी वेडा तर नव्हे ना ? बाहेर चालले आहे काय, त्याविषयी तजवीज न करितां काय या मूर्ख मुलीशीं मी व्यर्थ बोलण्यांत वेळ घालवीत आहे ? अरे, ए, जॉन, निकोलस, इकडे या बघू ? जा, आणि सगळे घर धुंडा. तळघरांत जाऊन कोठे सनकाड्या, चकमक, दारू वगैरे पदार्थ टाकले असतील तर पहा ! तसेच, वरच्या खोलींत जाऊन कोणी खिडक्याच्या आंत आगकाड्या वगैरे टाकल्या असतील तर नीट शोधून बघा ! कोठे विस्तव असल्यास तो विज्ञ-

वून टाका ! व प्रसंग आल्यास घराची आग शमविण्या-
साठी पाण्याचे बंत्र आणून तयार करून ठेवा !!

[निघून जातो.]

मिस् रिचलंड—(आपल्याशी) बाबा ह्या वेळ-
पर्यंत बोलत होते, त्याचा काय बरें अर्थ ? पण बाबांचें
हें काय नवीनचें आहे ? दररोजचेंच रडगाणें आहे !
तेव्हां त्याची चौकशी तरी कशाला पाहिजे ? बरें, हनी-
बुड यानें माझी एकांती गांठ घेण्यासाठी निरोप पाठ-
विला आहे; त्याच्या मनांत काय बरें असावें ?—हें काय
बाई, तो येणार ह्मणून माझा ऊर कसा धडधड धडधड
उडत आहे ! खरोखर, त्याच्या वर्तणुकीत विशेष दिस-
ला अशी ही पहिलीच वेळ ! त्याच्या मनांत तर—पण
हा इकडेच येत आहे.

[हनीबुड प्रवेश करितो.]

हनीबुड—बाई, येथून जाण्याचे पूर्वी तुझी गांठ ध्या-
वी, असें वाटल्यावरून मी आलों आहे. याची माफी कर.

मिस् रिचलंड—हनीबुड, हें काय ? तूं येथून
जाणार ?

हनीबुड—हो, कदाचित् ह्या राज्याची शीव देखील
ओलांडून जाईन ! आज तुझी एकांती गांठ घेण्याचें
कारण, मला कांहीं विचारायाचें आहे.—उघडपणें कां
हेईना—जी गोष्ट, आपला दोषांचा फारा दिवसांचा
स्नेह असल्यामुळें तूं करशील असें वाटलें, तीच गोष्ट
उघडपणें बोलून दाखविण्याकरितां मी आलों आहे !
पण मला मोठी भीति वाटते कीं,—

मिस् रिचलंड—(एकीकडे) काय, ' मला भीति

वाटते' असें हा ह्मणतो? मला जी भीति आहे, तिच्या मानानें याची भीति कितीशी असेल ! [उघडपणें] हनीबुड, तुझी व माझी आज बरेच दिवसांची चांगली ओळख आहे. अगदी लहानपणापासून आहे ह्मटलें तरी चालेल! मला पकें स्मरतें कीं, तुझी व माझी पहिली भेट फ्रान्स देशाच्या वकिलाचे घरीं झाली. तेथें तूं माझ्या तोंडाच्या वर्णाच्या संबंधानें कसकशी थट्टा चालविली होतीस, त्यांतलें तुला कांहीं देखील आठवत नाहीं ?

हनीबुड—हो ! सर्व कांहीं आठवतें ! तूं आपल्या तोंडाला रंग लाविला असशील अशी माझी समजूत होऊन मां तुझी निर्भत्सना केली. परंतु त्यामुळें तुला जो राग आला, त्या रागावरसें तुझ्या वर्णाचा पूर्वापेक्षां आरक्ततर रंग पाहून, तेथें जमलेल्या मंडळीची खात्री झाली कीं, लावलेला रंग ह्मणून जो वाटत होता, तो तसा नसतां, तुझ्या नैसर्गिक कांतीचा होता !

मिस् रिचलंड—हनीबुड, माझ्याच तोंडानें माझी प्रशंसा होण्यासाठीं तूं असें ह्मणतोस, यांत संशय नाहीं! कारण, हा तुझा नेहमींचाच तारीफ करण्यासारखा स्वभाव आहे ! याचप्रमाणें परवां रात्री मंडळीसमोर, एका ठेवच्या बाईला कोणी नाचायाला घेईना, ह्मणून तूं तिला बरोबर घेऊन नाचत होतास !

हनीबुड—हो ! पण त्याचें उट्टें दुसरे दिवशीं रात्री काढलें कीं नाहीं बोल ! त्या स्त्रियांचें शिरोरत्न जो तूं त्या तुलाच बरोबर घेऊन यथेष्ट नाचलों कीं नाहीं ? आणखी काय पाहिजे ?

मिस् रिचलंड—त्या वेळीं तुला असें वाटलें खरें, पण

मला वाटते कीं, तो आपला ग्रह चुकीचा आहे, अशी तुझी मग खात्री होऊन हल्लीं निराळ्या प्रकारचे तुझे मत होऊन गेले आहेसे दिसते ! आह्मी स्त्रिया एकाद्यास प्रथम अगदीं भुरळ पाडतो. आमचा व तुटपुंज्या दुकानदाराचा धंदा सारखाच ह्मटला तरी चालेल ! कारण, तो दुकानदार ज्याप्रमाणे दुकानापुढे थोडथोडा शेलका व उत्तम माल गिऱ्हाइकांना मासला दाखविण्याकरितां ठेवितो, व आंत अगदीं कुचका माल ठेवितो, तद्वत् आह्मी स्त्रिया प्रथम चांगला नट्यापट्टा करून लोकांस भुरळ पाडतो ! पण मागाहून अधिकाधिक संघट्टनाने आमची किंमत त्यांस कळून येते !

हनीबुड—खरोखरच, प्रथम तुझ्याविषयीं जो माझा ग्रह झाला होता, तो अगदींच चुकीचा होता ! मला वाटले होते कीं, लोकांच्या वरकांती मधुर भाषणाला, व हांजी-हांजीला भुलणे, हा जो कित्येक स्त्रियांचे अंगीं दुर्गुण असतो, त्याप्रमाणेंच तुझेही अंगीं असेल ! तसेंच तूं कुचकामाची व बेपरवा असशील, असेही मला वाटले होते ! पण सुंदरि, तुला काय सांगूं ? तेव्हांपासून तुझा माझा जो समागम झाला, त्यावरून मला असे दिसून आले कीं, शहाणपण असून गर्व नसणे, व स्वाभाविक सौंदर्य असून त्याचा दिमाख न मिरविणे, ह्या दोन गोष्टी एकाद्याच्या अंगीं असूं शकतील !

मिस रिचलंड—हनीबुड, आजच्या तुझ्या भाषणाची शैली व श्लोक कांहीं निराळाच दिसत आहे ! पोकळ अभिमानाचा धिःकार करून टाकण्यास मला तुझा उपदेश असतां, तोच अभिमान माझे ठार्यो उत्पन्न करण्यास

तू प्रयत्न करीत आहेस, याचें कारण काय तें मला समजावें अशी माझी फार इच्छा आहे !

हनीबुड—वाई, माफ कर. पण तुझा व माझा फारा दिवसांचा स्नेह असल्यामुळे माझा असा ग्रह झाला की, माझ्या मनांत कांहीं विचारायाचें आलें आहे, तें विचारण्यास मला पूर्ण मुभा असून त्याबद्दल तुला राग येणार नाही. आतां ती गोष्ट तला नाकारायाची असली, तरी कांहीं हरकत नाही, पण त्यापासून माझ्या मनाला वाईट वाटेल असें करूं नकोस.

मिस रिचलंड—हें काय हनीबुड ! पुनः एकदां मनाशीं नीट विचार करून बोल. कारण, मला माहीत आहे की, तुझी विनंति मला मान्य करावी लागेल, इतकें तुझे वजन मजवर आहे ! तथापि, करणें तें अविचारानें करूं नकोस. घाईचा परिणाम पुढें पश्चात्तापास कारण होतो ! मीं काय हल्लें हें कळलें ना ! याचा नीट विचार कर.

हनीबुड—मी उतावीळपणा करीत आहे, हें मी कबूल करितों; परंतु ज्या अर्थी एका मित्राच्या तर्फेनें—तूं कांहीं भयचकित होऊं नकोस!—तुझ्याविषयीं ज्याची मनोवासना अनावर झाली आहे, ज्याचें सर्व सुख परमेश्वरानें तुझ्याच हातीं ठेविलें आहे, त्याच्या तर्फेनें स्नेहाखातर मी बोलत आहे, त्या अर्थी—

मिस रिचलंड—हनीबुड, अशा प्रकारचें बोलणें तूं कोणाच्या संबधानें बोलत आहेस; हें कांहीं माझ्या लक्षांत येत नाही !

हनीबुड—अग, या बोलण्यावरून तर तो मनुष्य तेव्हांच लक्षांत येण्यासारखा आहे ! तो कदाचित्

आपण होऊन ही गोष्ट तुजपार्शी काढण्यास फार लाजत असेल, किंवा तुला कळलें असून न कळल्याचें मिष मिडस्त स्वभावामुळें करीत असशील !

मिस् रिचलंड—बरें, आतां अज्ञानाचें मिष करणें हें वेडेपण होय ! हनीबुड, मी तुला सांगतें कीं, तो पुष्कळ दिवसांपासून माझ्या मनांत भरून गेला आहे ! मलाच त्याचें मन आपणाकडे ओढून घेण्याची इच्छा झाली, हें साहजिक आहे ! आतां, हें खरें कीं, त्यानें होऊन ती गोष्ट काढावी ; पण तो मुळाच आपण तसें करण्यास योग्य नाही, असें समजतो !

हनीबुड—(एकीकडे) हिची त्याच्यावर प्रीति होती एकूण ! (तिला) यावरून मला असें दिसतें कीं, तुला त्याची योग्यता, व त्याची तुजविषयी उत्कटेच्छा, ह्या पूर्वीच माहित असाव्या. असें गुणांची पारख करणारें अमोलिक रत्न, व त्या गुणांना शोभविणारें अप्रतिम सौंदर्याचें आगर प्राप्त झाल्यावर माझ्या मित्राच्या सुखाला पारावर तरी आहे काय !

मिस् रिचलंड—कोण ? तुझा मित्र ? कोणता तो ?

हनीबुड—माझा परम मित्र लॉफटी ! दुसरा कोण ?

मिस् रिचलंड—तो-तो !

हनीबुड—होय, तोच तोच बरें ? खरोखर, तोच तुझ्या उत्कटेच्छेचा विषय होय ! तो सर्वगुणसंपन्न आहे खरा, परंतु त्यांत एक विशेष गोष्ट ही कीं, तो तुला केवळ आपल्या पंचप्राणांपेक्षांही अधिक मानतो !

मिस् रिचलंड—काय आश्चर्य हें ? हें ऐकिल्या-बरोबर माझे काळीज कसें चरें झालें ! हनीबुड, असली

गोष्ट तोंडावाटे काढूं देखील नकोस !

हनीबुड — तूं अशी जी चपापलीस, त्याचा अर्थ मी समजलों ! बरें, ज्या अर्थी तुझ्या चर्येवरून तुझ्या अंतःकरणातील हेतु मला स्पष्ट दिसत आहे, त्या अर्थी ही गोष्ट त्यास कळवून त्याचे मन संतुष्ट करूं का ?

मिस् रिचलंड — नको नको ! मुळीच नको ! !

हनीबुड — बोलण्याची क्षमा कर. नाही नाही, मला तसें केलेंच पाहिजे ! तुझ्या मनांतून तें आहे, हें मी पक्कें समजलों आहे !

मिस् रिचलंड — हनीबुड, मी एकवार तुला सांगते, नीट लक्ष दे. तूं या आपल्या भाषणानें माझ्या निर्मळ अंतःकरणाला व आपल्या स्वतःला दुखवितो आहेस ! आतां तूं आपल्याच हातानें आपल्या सुखाची माती करून घेत आहेस, हें लक्षांत आण. तुझा व माझा स्नेह जडला, तेव्हां तुझ्यापासून मला संसाराचे कामांत उपयोगी पडणारा उद्देश व साहाय्य मिळेल, अशी उमेद होती; परंतु आतां तुला खचीत सांगते, ज्याला आपलें स्वतःचें सुख मुळीच समजत नाही, त्याच्याकडून मला सुख मिळेल अशी मी आशा करावी, हें अगदीं निरर्थक होय ! तसेंच जो आपल्या हिताला जपत नाही, त्याच्या स्नेहाचा त्याग करावा हेंच मला उचित वाटते.

[निवून जाते.]

हनीबुड — हें काय लचांड झालें बरें ! मवांशीं तिनें स्वतः त्याच्यावर आपलें प्रेम आहे, असें कबूल केलें, आणि आतां रागानें लाल होऊन येथून झटक्या-मरशी निवून गेली ! हें काय गौडबंगाल असावें ? माझ्या वर्तणुकीला दोष लागण्यासारखें मी कांहीं केलें

काय! छे ! मला तर तसे कांहीं वाटत नाही. असो. कांहीं झाले तरी ही गोष्ट तिसऱ्याचे हातून होतां कामास नये ! तिला इतके वाईट वाटेले असे मला कळले असते, तर मी तसे बोललो तरी नसतो ! लॉफटीकरितां माझे काळीज तिळतिळ तुटते, इतक्यामुळेच हा येवढा अनर्थ झाला !

[हातांत पत्र घेऊन क्रोकर वत्याची बायको प्रवेश करितात.]

मिसेस् क्रोकर— हा! हा! हा! तर मग, अशा प्रसंगी मी एकसारखे दुःख करित असावे अशी तुमची फार इच्छा दिसते !

क्रोकर—(वेडावून) हा! हा! हा! आणि प्रिये, तू तरी या संकटाचे प्रसंगी माझे असेच समाधान करणार आं!

मिसेस् क्रोकर—हां, असेच ; यांत काय संशय? हे भलभलतेच कोठे आग, कोठे कांहीं मसणेंजवरे, कांहीं तरी काढीत असतां ! त्याच्याशी मला काय करायाचें आहे ! ज्या घरांत मला सुख ह्मणून कसले तें मुळीच नाही, तें घर एकदम नाहीसे का होईना ? मला त्याचें काडीमात्र वाईट वाटायाचें नाही !

क्रोकर—परमेश्वरकृपेकरून ह्या घराचा एकदम तुरुंग* झाला तर फार बरे होईल! ह्मणजे तू तरी कांहीं ताळ्यावर येशील ! हळीं चालले आहे काय, याची तुला कांहींच भीति वाटत नाही ! कदाचित् एव्हांच घराला आग लागली नसल ह्मणून कशावरून ?

* तुरुंग ह्मणण्याचें कारण, गोल्डस्मिथ याच्या मतें तुरुंगांत कैद्यांना उगीच न छळतां, ताळ्यावर आणण्यासाठीं चांगला उपदेश मिळावा. हेंच मत त्याच्या इतर ग्रंथांतही आढळते.

मिसेस् क्रोकर—असें असेल तर आगलावे जो कांहीं पैसा मागत असतील, तो त्यांस द्या ह्मणजे आटपलें ! येवढी पंचाईत ती कसली ?

क्रोकर—काय, पैसा देण्यास तूं मला सांगतेस ? त्यांना काय ह्मणून मी पैसा देईन ? त्यांचे मी काय तीन चव्वल लागतो आहे !

मिसेस् क्रोकर—तर मग, तुमचें समाधान करण्याविषयीं तुमचा तरी मजवर काय हक्क आहे ?

क्रोकर—हं हं, एकूण तूं वरीच दिसतेस ? तुझी अशी मर्जी आहे कीं, मी आपली पिशवी मोकळी सोडावी ! तर मग, माझ्याही मनाला वाटतें कीं, तूंच मला सोडून गेलीस तर बरें ! असो, हा येथें हनीवुड आहे. त्यालाच विचारूं म्हणजे झालें. हनीवुड, हें पत्र पहा. माझ्या दरवाज्याजवळ पडलेलें हें मला दिसलें, तें मी उचललें. खरोखर, पत्रदर्शनीच तूं देखील जागच्या जागीं भीतीनें गर्भगळित होऊन जाशील ! परंतु ह्या माझ्या अवदसेला त्याचें कांहींच वाटत नाही. ती तें खुशाल वाचते आणि खडखदां हंसते !!

मिसेस् क्रोकर—हनीवुड देखील तसाच हंसेल ही माझी खात्री आहे !

क्रोकर—तझ्यासारखा तो मूर्ख नाही. तो हंसला तर तुला सांगतो, मी आपली मिशी येथें उतरून ठेवीन !

मिसेस् क्रोकर—हनीवुड, बोल आतां. सध्यांचे प्रसंगीं आमचे यजमानांनीं उगीच भीति मनांत धरावी, यापरतें दुसरें वेड तें कोणतें ?

हनीवुड—बाईसाहेब, भीति धरावी किंवा न धरावी याचा न्याय करणें मला शोभत नाही; परंतु इतकें खचित

कीं, जों जों आपण जास्ती जास्ती भीति धरावी, तों तों बदमाष लोकांना आणखी केव्हां तरी आपल्या हराम-खोरीचा ढाव साधण्यास ज्यास्त ज्यास्त उत्तेजन दिल्या-प्रमाणें होतें !

मिसेस् क्रोकर—मी नाही तुम्हांस मवांच सांगितलें कीं, तो माझ्या मताचा आहे !

क्रोकर—हनीबुड, तूं ह्मणतोस हें कसें ? मी जें दुःख भोगित आहे त्याच दुःखभराखालीं सदा राहून मरावें, व आपल्या अश्रुधारांनीं किंवा लोकांपाशीं आपल्या रडकथा गाऊन आपल्या अंगांत मनुष्याचें कांहीं पाणी आहे असें दाखवूं नये, असें तुझें ह्मणणें काय ?

हनीबुड—छे छे ! महाराज असें माझें ह्मणणें नाही. दुःखाचें परिमार्जन होण्याकरितां आपण पाहिजे तितक्या लोकांपाशीं रडकथा गाव्या ! खरोखर, याला उत्तम उपाय ह्मटला ह्मणजे सावध राहून त्याचा शोध काढायाला लावावें, हाच होय !

क्रोकर—अग, आतां बोल पाहूं त्यानें कोणाचा पक्ष उचलला नो ?

मिसेस् क्रोकर—पण हनीबुड, आपणांवर जरी मोठें संकट आलें, तरी त्या संकटाच्या योगानें न डगमगतं त्याच्या निवारणाची तजवीज ठेवणें, हा नाही का उत्तम उपाय ?

हनीबुड—बाईसाहेब, उत्तम उपाय कोणता हें कोणाच्यानेंही निश्चित सांगणार नाही. मी येवढें कबूल करितों कीं, हा फार शहापणाचा उपाय आहे खरा !

क्रोकर—पण आपण उत्तम कोणता, याविषयी बोलत आहो! खगेवर उत्तम उपाय ह्याटला ह्यणजे नमरांगणांत जाऊन शत्रूला तोंड देणे; विछान्यावरच्या विछान्यावर आपणांला लुटून नेईपर्यंत असावध राहणे हा कांहीं उत्तम उपाय नाही !

हनीबुड—महाराज, उत्तम उपाय जर पुसाल तर—पण तुम्हीं सांगितला हा देखील राहाणपणाचाच आहे !

मिसेस् क्रोकर—पण भी विचारते, हनीबुड, सद्बोधित मनांत भीति बाळगून आपले दुःख दुष्पट करून देणे, व ज्या रांडलेकांना पुरते दोन शब्द शुद्ध लिहिण्याची देखील मारामार पडते, त्यांना आपल्याला संताप आणण्याला सुवड सांपडू देणे ह्यापरता असमंजसपणा तो आणतो कोणता ?

हनीबुड—खरेच बाईसाहेब, यापरता असमंजसपणा कोणताही नाही !

क्रोकर—कसे कसे ? तहान लागली ह्यणजे विहीर खणावी असे हिचे ह्यणणे ! परंतु, हा नव्हे का असमंजसपणा ?

हनीबुड—यांत कांहीं संशय नाही. हे तर अगदीच असमंजसपणाचे काम !

क्रोकर—तर मग, माझ्या मताशी तुझे मत जमले !

हनीबुड—हो हो ! अगदी जमले !

मिसेस् क्रोकर—आणि माझ्याशी नाहा का तर मग ?

हनीबुड—बाईसाहेब, सच्च्याशी नाहा असं कसे होईल ? तुमचे ह्यणणे गैरवाजवी ठरविणे ह्यणजे सूर्य अश्रमेस उगवतो ह्याप्रत्यासारखेच होय ! आपली व

दुसऱ्याची कांहीं चुरस असली, आणि त्या मनुष्याला मोहून काढण्याइतकें आपल्या अंगां सामर्थ्य नसलें, तर ती आपण मनांत आणतां कामास नये ! दरवडेखोराच्या पिस्तुलाची चिंता करीत बसणें हेंही वाईट, तसेच आग-लाव्याच्या चिंठीवरून चिंता करीत बसणें हेंही वाईट ! तिकडे मुळांच दुर्लक्ष्य करावें, व मनाची स्वस्थता मोडूं देऊं नये हें चांगलें !

मिसेम् क्रोकर—अहाहा ! तर मग, तुझ्या मते मी ह्मटलें तें अगदीं बरोबर ना ?

हनीबुड—हो—अगदीं बरोबर !

क्रोकर—काय याला ह्मणावें ? अरे, आह्मी दोघेही कशीं बरोबर असूं ? अरे पहा, मी दुःखी असलों तर सुखी नसेन; किंवा सुखी असलों तर दुःखी नसेन ! तसेच ही माझी टोपी माझ्या डोक्यावर असली, तर दुसरीकडे नसेल; आणि दुसरीकडे असली, तर डोक्यावर नसेल ! परस्परांस विरुद्ध अशा दोन गोष्टी एकदम होणें कसें संभवेल ?

मिसेम् क्रोकर—जेव्हां दोघांचीं मते एकमेकांच्या अगदीं विरुद्ध असतात, तेव्हां एकाचें मत जर सयुक्तिक असलें, तर दुसऱ्याचें बरोबर असेल असें कसें होईल ?

हनीबुड—आणि वाईसाहेब, तुमचीं दोघांचींही मते बरोबर नाहींत असें कशावरून ? क्रोकरसाहेब संकट टाळण्याविषयीं यत्न करिताहेत ; व तुह्मांला त्याचें कांहींच न वाटून तुह्मी खुशाल मजेनें हंसतां ! बरे, मला तें पत्र आणली एक वेळ बघूं द्या. खरे, तें मजजवळच आहे, नव्हे ? (पत्र पाहतो.) या पत्राचा आशय, 'वीस गिता

टालबट भटारखान्यांत ठेवाव्या ' असा दिसतो. खरोखर, या पत्रांत आगीचा संबंध आहेसं मला वाटत नाही ! पण तुझाला जर तसे वाटत असेल, तर तुझी व मी तेथे जाऊन, हें पत्र लिहिणारा पैसे घ्यायला संकेतस्थळी आला की त्यास पकडूं ह्मणजे झाले !

क्रोकर-मित्रा, माझेही ह्मणणे हेंच-समजलास का-हेंच होतें ! मी दरबाज्यामबळ इकडे तिकडे टेहळीत बसतो, आणि तूं त्या भटारखान्यामबळ कोठें तरी दबा धरून बस. तो दुष्ट अधम आला की त्याच्यावर एकदम तोफेच्या गोळ्यासारखा जाऊन पड ! त्याच्याकडून झालेली गोष्ट कबूल करीव; मग त्याला एकदम फांशी देऊं ह्मणजे आटपले !

हनीबुड-तें खरें; पण माझ्या हातून इतका निष्ठुरपणा होणार नाही ! महाराज, माझे एक ठरीव मत होऊन गेलें आहे की, मनुष्याला त्याच्या पापाचें शासन आपोआपच होतें !

क्रोकर-तर मग, तुझ्या मनांत काय त्याला दोन उपदेशपर सामोपचाराच्या गोष्टी सांगून सोडून द्यायचें आहे वाटतें !

हनीबुड-तसें जरी नाही, तरी पण इतकी कडक शिक्षा त्याला करणे आपणास योग्य नाही !

क्रोकर-बरें बरें; तें काम तूं आपलें मजकडे सोपव, ह्मणजे मग तो आहे आणि मी आहे ! आह्मी पाहून घेऊं !

हनीबुड-बरें तर, माझे त्यांत काय जातें ? पण हें लक्षांत वागवा की, सर्व प्राणिमात्रावर भूतदया ठेवणे हा मृष्टीचा मुख्य धर्म आहे !

[हनीवुड आणि मिसेस् क्रोकर निघून जातात.]

क्रोकर—आणि माझी भूतदया त्या दुष्टाला फांशीच देणार ! पाहून घेतो आतां त्या दुष्टाला ! माझ्या तावडीस सांपडण्याचा अवकाश—कीं मग तो जरी मूर्तिमंत राक्षस असला, तरी त्या गुलामाची राखरांगोळी करून टाकितो !!

चवथा अंक समाप्त.

टालवट भटारखान्यांत ठेवाव्या ' असा दिसतो. खरोखर, या पत्रांत आगीचा संबंध आहेसं मला वाटत नाही ! पण तुझाला जर तसे वाटत असेल, तर तुम्ही व मी तेथे जाऊन, हे पत्र लिहिणारा पैसे घ्यायला संकेतस्थळी आला की त्यास पकडू ह्मणजे झाले !

क्रोकर-मित्रा, माझेही ह्मणणे हेच-समजलास का-हेच होते ! मी दरवाज्याजवळ इकडे तिकडे टेहळीत बसतो, आणि तू त्या भटारखान्याजवळ कोठे तरी दबा धरून बस. तो दुष्ट अधम आला की त्याच्यावर एकदम तोफेच्या गोळ्यासारखा जाऊन पड ! त्याच्याकडून झालेली गोष्ट कबूल करीव; मग त्याला एकदम फांशी देऊं ह्मणजे आटपले !

हनीबुड-ते खरे; पण माझ्या हातून इतका निष्ठुरपणा होणार नाही ! महाराज, माझे एक ठरीव मत होऊन गेले आहे की, मनुष्याला त्याच्या पापाचे शासन आपोआपच होते !

क्रोकर-तर मग, तुझ्या मनांत काय त्याला दोन उपदेशपर साक्षोपचाराच्या गोष्टी सांगून सोडून द्यायाचे आहे वाटते !

हनीबुड-तसें जरी नाही, तरी पण इतकी कडक शिक्षा त्याला करणे आपणास योग्य नाही !

क्रोकर-बरे बरे; ते काम तू आपले मजकडे सोपवि, ह्मणजे मग तो आहे आणि मी आहे ! आह्मी पाहून घेऊं !

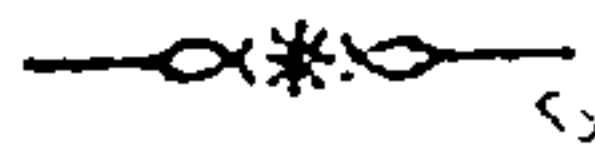
हनीबुड-बरे तर, माझे त्यांत काय जाते ! पण हे लक्षांत वागवा की, सर्व प्राणिमात्रावर मृतदया ठेवणे हा सृष्टीचा मुख्य धर्म आहे !

[हनीवुड आणि मिसेस् क्रोकर निघून जातात.]

क्रोकर—आणि माझी भूतदया त्या दुष्टाला फांशीच देणार ! पाहून घेतो आतां त्या दुष्टाला ! माझ्या तावडीस सांपडण्याचा अवकाश—को मग तो जरी मूर्तिमंत राक्षस असला, तरी त्या गुलामाची राखरांगोळी करून टाकितो ! !

चवथा अंक समाप्त.

अंक पांचवा.

स्थळः—भटारखाना.

[आलिबिह्या आणि जार्व्हिहस् प्रवेश करतात.]

आलिबिह्या—आपणाला पुष्कळ हाल व कष्ट सोसावे लागले खरे; पण शेवटीं या भटारखान्यांत तर सुरक्षित येऊन पोचलों ! बरे, आतां लवकर तांगा तयार करतील तर पहा !

जार्व्हिहस्—वाईसाहेब, घोड्यांनीं अद्यापि पुरता दाणा देखील खाछा नाही ! आणि तुम्ही ह्मणतां, तांगा तयार कर ! तुमची लग्नाची घाई खरी ! पण त्यांचे कांहीं लग्न लागायचे नाही ! ते दाणा सावकाश खावाहेत तो त्यांना खाऊं द्या ! समजलांत कां ? दमादमानें सर्व कांहीं होईल !

आलिबिह्या—जार्व्हिहस्, केव्हां न केव्हां मी पाहतें, मला जी उत्कंठा लागली आहे, त्या संबधानें तूं भरून घ्याच अर्थ घेऊन माझे मन दुखवितोस !

जार्व्हिहस्—तुम्ही किती उत्कंठित झालां, आणि किती घाई केली ह्मणून काय झालें ? घोड्यांना दाणा घाण्यास ओ वेळ लागणार तो लागणारच ! शिवाय, लिओन्टार्डिन् याच्याकडून अद्यापि कांहीं उत्तर आलें नाही याचा तुम्ही कांहींच विचार करीत नाही ! लिओन्टार्डिन् याच्याकडचे जर कांहींच वर्तमान कळत नाही, तर आतां मला एक उपाय दिसत आहे—

आलिढ्हिया-तो कोणता ?

जार्विहम्-घरीं मात्रारें चला ह्यणजे आटपलें !

आलिढ्हिया-छे, छे ! ती गोष्ट सुद्धां काडूं नकोस !
माझा तर दड निश्चय झाला आहे कीं, घरचें तोंड ह्य-
णून पहायाचें नाहीं ! तो निश्चय आतां कांहीं केल्यानें
दळावयाचा नाहीं !

जार्विहम्-हं हं, ते समजलें ! परंतु असें आहे कीं,
चांगल्या गोष्टीचा संबंध ज्यांत असेल तो निश्चय न व-
दलणें, ह्यालाच चांगलें ह्यणतात ! असो; मला काय ? मी
जाऊन अंमळ घाई करितों, व भटारखान्याच्या दरवा-
ज्यावर जाऊन आपणांकरितां तेथें कोणी कांहीं ठेविलें
आहे किंवा नाहीं याचा शोध घेऊन येतो. बाईसाहेब,
अशी घाई करूं नका ! आपण होईल तितकी जल्दी
करून जाऊं हें ध्यानांत ठेवा !

[निवून जातो.]

(भटारखान्याची मालकीण येते.)

भ० मालकीण-अरे, ए, सालोमन, ऊठ ऊठ; ति-
कडे ल्यांव् चौकांत तंबाखू व गुडगुडी घेऊन धांव. कां,
कोणी नाहीं कां तेथें ? डालफिन् चौकाकडे जा. एंजल
चौकांत तर मघांपासून केव्हांची हाकाटी पडली आहे!-
कां, बाईसाहेब, आपण हांक मारिली का ?

आलिढ्हिया-नाहीं, नाहीं.

भ० मालकीण-ज्या अर्थीं तुम्ही स्काटलंडाला नि-
घालां आहा, त्या अर्थीं मला दाटतें-पण जाऊं द्या !
रिकामी उठावेव आपणाला हवी कशाला ? लग्न झालें
आहे किंवा नाहीं, या गोष्टी मला कशाला पाहिजेत ?

येथून दोन दिवसांमार्गे एक अक्कडबाज नोडपे स्काटलंडाला निघून गेले. तो गृहस्थ शिंपी होता, परंतु खरोखर, तो फार उत्तम स्वभावाचा व बोलून चालून फार चांगला असा होता ! त्याच्याबरोबर एक तरुण स्त्री होती, ती इतकी भिडस्त होती की, प्रवासाचे श्रम न वाटावे म्हणून एका लहामशा ग्लासभर तिला रासबेरी दारू पिण्यास दिली, परंतु ती कांहीं केव्हा घेईना ! तेव्हां अर्धा तासपर्यंत आह्मांस तिची समजूत घालावी लागली, तेव्हां तिने ती घेतली !

आलिन्धिया—पण बाई, माझे व या गृहस्थाचे कांहीं लग्न व्हावयाचे नाही !

भ० मालकीण—नसेल कदाचित् व्हावयाचे ! त्याचे मला हवे कशाला ? स्काटलंडांतलीं लग्ने प्रायः परिणामी सुखावह होत नाहीत; म्हणून मी आपले सहज सुचविले ! एका मिस् म्याग्फ्याग् नांवाच्या बाईने आपल्या बापाच्या शिंपुरज्याबरोबर स्काटलंडाला जाऊन लग्न लाविले ! परंतु तुह्याला काय सांगूं बाईसाहेब, जळो तें लग्न ! ती नवराबायको लागलीच भांडून वेगळीं निघाली ! व हल्ली हेजलेन नांवाच्या गळीत दोषजणे निरनिराळीं बिच्छाडे करून राहिली आहेत !

आलिन्धिया—(एकीकडे) आह्मांला हे शकून तर खासे होताहेत ! असो; काय होईल तें होवो ! परमेश्वरावर हवाला ठेवूं म्हणजे झाले !

[लिओन्टार्डिन् प्रवेश करितो.]

लिओन्टार्डिन्—प्रियतमे आलिन्धिये, तूं संकटांतून पार पडेपर्यंत माझ्या निवास चैन म्हणून पडले नाही !

आतां तूं निवालीस, तेव्हां तुला भेटल्यावांचून माझ्याने राहवेना! आतां आपला वेत उघडकीस आला तर आला!

आलिबिह्या—परमेश्वर तुझे कल्याण करो व तुला यश देवो! लिओन्टाईन्, खरोखर, आमची की नाही, अनर्दीच निराशा झाली! हनीवुड याने आपल्या मित्रा-कडून शहरच्या एका व्यापाऱ्यावर जी हुंडी दिली होती, ती पटली नाही असे वाटते, व आह्मांला आतां पुढे कसे करावे हे काहीच सूचेना!

लिओन्टाईन्—काय ह्मणालीस? तो स्वतः कांहीं मदत करणार होता, ती त्याने केली नाही? एकून त्याचे मनांत आह्मांला फर्शी पाडायार्चे तर नसेल ना?

आलिबिह्या—लिओन्टाईन्, त्याच्या शब्दावर भरं-वसा ठेव! आपणांस मदत करण्याची त्याची मनापासून इच्छा खरी, पण बापडा करितो काय? हातो पैसा नसेल ह्मणून असे झाले असेल! त्याविषयी मनांत आणून उपयोग नाही! मला वाटते, तिकडे गाडी अगदी तयार असेल—चल चल.

म० मालकीण—बाईसाहेब, अजून तयार झाली नाही! पण मला वाटते, आपली तरी निघण्याची तयारी कोठे आहे? उत्तरेच्या रस्त्याने थंडी फार असते. आपण जन्मांत कधी घाखून बघितली नसेल अशी थोडीशी रासबेरी मजजवळ आहे. एक चमचाभर जर प्याल, तर तिच्यापासून थंडीबिंडी कांहीं लागाव-याची नाही! मघां ज्या जोडप्याविषयी मी ह्मटले, त्याला देखील मी तिच्यांतली थोडीशी दिली; तेव्हां ती ह्मणाली की, ही फार सुवासिक व मधुर आहे. ती

दोघेजणे फार सुखभाव होती यांत संशय नाही ! त्यांनी गाडीच्या खिडक्या लावून घेतल्या आणि गाडीवांनाला गाडी हांक ह्मणून मांगितले, आणि चालती झाली !

[क्रोकर प्रवेश करितो]

क्रोकर—तिकडे धटारखान्याजवळ हनीबुड याला पाळथीवर बसण्याला सांगितलेच आहे. मलाही येथे चांहीकडे नजर ठेविली पाहिजे ! मला वाटते, त्या दुष्ट आगलाव्याचा चेहरा मी तेव्हांच ओळखीन, कारण जेथे जेथे तो जाईल तेथची कांही तरी खूण त्याच्या मुखचर्चेवरून दिसेल !—अरे ही इकडे कोण दिसत आहेत ? माझी मुलगा लिओन्टार्डिन् व मुलगी आलिबिहिया ! ही येथे काय बरे करित असतील ?

भ० मालकीण—बाईसाहेब, मी तुम्हांला खात्रीने सांगते, एक चमत्कार जर ती घ्याल, तर तुमचे फार हित होईल ! सध्या उत्तरेकडच्या रस्त्याला जावयाचे आहे. तेव्हां त्या रस्त्याने जातांना मनुष्याला कोणत्या गोष्टीची आवश्यकता आहे, व काय गुणावह होईल हे मला माहित आहे. बाईसाहेब, आतां ही रात्रीची वेळ ! आणि थंडी तर कडक पडली आहे ! महाराज,—

लिओन्टार्डिन्—बाई, हं हं, तें राहूं द्या आतां ! आतां जर तेवढी आमची गाडी लवकर तयार करून घ्याल, तर आम्हांवर तुमचे फार उपकार होतील ! कारण मला कदाचित् कोणी पाहील ही मोठी भीति पडली आहे !

भ० मालकीण—ते काम माझे ! ए सालोमन, ए सालोमन, ए सालोमन ! अरे मगळे मेलां करे ?

[अर्से ओरडत निवून जाते.]

आलिढ्हिया-बरे लिओन्टार्ईन्, माझ्या पोटांत मोठी धारती पडली आहे की, दवून दवून एवढे जे साहस करण्यास आपण प्रवृत्त झालो, त्याचा परिणाम एकादा भक्ताच होऊन पश्चात्तापास मात्र कारण व्हावयाचा ! आतां एक पळभर जर येथे आपण थांबलो, तर आपला सर्वस्वी वात होणार आहे ! माझी तर पांचावर धारण बसून गेली आहे ! पहा, माझ्या हातापायांस कसे कांपरे सुटले आहे !

लिओन्टार्ईन्-प्रियतमे, तूं धीर सोडूं नकोस ! तूं वेडी तर नव्हस ना ? त्यांत भीति कसची ? हनीवुड याने शहाण्णाने व प्राभाणिकणाने वागून आपल्या वचनाप्रमाणे, आपण संकटांतून पार पडेपर्यंत, जर बावांना कोठे गुंतवून ठेविले असेल, तर मग आपल्या जाण्याला कांहीं एक अडथळा येणार नाही हे खास समज !

आलिढ्हिया-हनीवुड आपले वचन कधीही मोडणार नाही ! व आपणांस शक्त्यनुसार साहाय्य करण्यास तो कदापि मार्गे घेणार नाही ही माझी पक्की खात्री आहे ! मला दुसरी कशाची भीति वाटत नाही ! तुझ्या बावांची मात्र मोठी भीति वाटते ! अरे पहा, भीति बाळगण्याचे कांहीं एक कारण नसतां मुंगीचा हत्ती ज्याने केला, तो खरोखरच कारण असल्यावर तर सूड घेण्यास कधी मार्गे पुढे पाहणार नाही !

लिओन्टार्ईन्-अंः, त्यांत काय ? एकदां आपण त्यांच्या कवज्यांतून सुटलो, मग त्यांचे काय चालते ? पण आलिढ्हिये, त्यांच्या रागाची इतकी भीति बाळगण्याचे कांही कारण नाही ! त्यांच्या ह्या त्रासिक स्वभावामुळे त्यांना स्वतः जर कांहीं अपाय वडत नाही, तर दुसऱ्याला

कधीच अपाय घडणार नाही ! त्यांना कांहीं काम नसतं तेव्हां ते असेच कांहीं तरी काढून त्रास करून घेतात ! आणि कर्मणूक व्हावी ह्मणून उगोच हवे तसे तोंड सोडतात ! हा आपला त्यांचा देहस्वभाव बनून गेला आहे !

आलिन्धिया—मला तें कांहीं माहित नाही, पण कित्येक प्रसंगी त्यांच्या मुद्रेकडे बघवत देखील नाही ! याचा मला अनुभव आहे !

क्रोकर—(पुढे येऊन) आतां कसा दिसतो ! सांग सांग, पाहू आतां कशी मुद्रा दिसते ती !

आलिन्धिया—आतां काय करू बाई ! अग बाई ! घात झाला !

लिओन्टार्डिन्—खरेच, अगदी घात झाला !

क्रोकर—कां, आतां कसा दिसतो ! कशी काय मुद्रा दिसते ? महाराज, मी आपला नम्र दास आहे; अहो बाईसाहेब, आपलाही मी नम्र दास आहे ! काय, तुम्ही पळून जाण्याचे विचारांत आहां काय ? तर मग तुम्हांला वाटेल तर जा ! पण जाण्याचे अगोदर मजपाहून बोधाचे दोन शब्द घ्या, आणि नंतर जायाचें असलें तर जा. पण प्रथम मला सांगा, तुम्ही जात आहां कोठे ? सांगितलें ह्मणून काय झाले ! कांहीं तरी बात झोकून घ्या ह्मणजे झाले ! खरे तर कांहीं तुम्ही सांगणार नाहीच !

लिओन्टार्डिन्—बाबा, असे जर तुम्हांस वाटतें, तर मग आम्ही सांगितल्यानें तुम्हांस अधिक कांहीं एक न कळतां तुमची उलट आमच्या वर इतराजी मात्र होईल !

क्रोकर—पोरच्या, तुझ्यापासून अधिक कांहीं एक ऐकून घेण्याची माझी इच्छा नाही ! अग, मुली, तुला

कांहीं सांगायार्चे आहे काय? (वान देऊन) काय ऐकू-
येत आहे बरे?—('त्याला धरा,' 'त्याला धरा !')—
अरे, ए, मला कांहीं ऐकू आलेत वाटते! हनीवुड बाहेर
आहे, त्याने त्या आंगलाव्याला धरिले काय? छे!
नव्हे; कारण आतां कांहींच ऐकू येत नाही !

लिओन्टार्डिन्—हनीवुड बाहेर आहे? तर मग एकू-
ण हनीवुड याने तुह्यांस इकडे पाठविले !

क्रोकर—पाठविले नाही! मला त्याने ही वाट
झाखविली ! समजलास का ?

लिओन्टार्डिन्—हे खरेच काय ?

क्रोकर—खरेच ह्मणजे? तो घरांत आहे. जा पाहिजे
तर बघून ये ! तुझ्यासारखे कुपुत्र असून काय करायाचे
आहेत? तुझ्यापेक्षां त्याला माझी अधिक काळजी आहे!

लिओन्टार्डिन्—असे काय ? तर मग तो मोठा
काफर मनुष्य समजला पाहिजे !

क्रोकर—कारे गाढवा? तो काफर कां? तो तुझ्या
बापाची जास्ती काळजी घेतो ह्मणून की काय ? हे
मला सहन होणार नाही बरे ! लक्षांत ठेव, पुनः असे
बोललास तर मला मुळीच खपायार्चे नाही हो! हनीवुड
कुटुंबांतल्या सर्व माणसांचा मित्र, ह्मणून मीही त्याला
मित्रत्वमाणेच वागवीन !

लिओन्टार्डिन्—त्याच्या मित्रत्वाबद्दल त्याला योग्य
शासन मिळाले पाहिजे !

क्रोकर—अरे गाढवा ! त्याने माझी दुःखे किती आ-
स्थेने समजून घेतली, व त्या आंगलाव्यांचा थांग लावण्या-

करितां त्यानें आपली सल्लामसलत किती चांगल्या प्रकारें दिली, हें जर तुला कळलें, तर माझ्याप्रमाणेंच तूंही त्याला चाहशील!—('त्याला पकडा!' त्याला पकडा!')—अहाहा! बरें झालें; लागला तो लुच्चा गुलाम हातीं! पळून जात होता काय? सोडूं नका गुलामाला! आग लावायला पाहतोस आं! 'पकडा, मारा! मारा हरामखोराला!

[क्रोकर निवून जातो.]

आलिढिया—अग बाई, काय करूं आतां? हें आहे तरी काय? येवढी ही गडबड कसची कोण जाणें! माझ्या उरांत धडकी बसली आहे!

लिओन्टाईन्—मला वाटतें, हनीकुड यानें आणखी कांहीं आपल्या प्रामाणिकपणाचे दिवे पाजळले असतील! बरें, बघून घेतों त्याला! तो काय समजतो आहे? त्याची खोड मोडून टाकतो!

आलिढिया—लिओन्टाईन्, माझी जर तुला काळजी असेल, तर असें करणें तुला उचित नाही! आपलें कांहीं का होईना? पण आपल्या दुर्दैवाकरितां त्या बापच्याचा जीव घेणें हें योग्य नव्हे! थोड्या वेळानें आपल्या मदतीस आपल्या निरपराधीपणाशिवाय कोणीही उभें रहावयाचें नाही! याचा नीट विचार कर. याकरितां त्याला क्षमा करणें हेंच तुझ्यासारख्यास योग्य होय!

लिओन्टाईन्—त्याला! आणि क्षमा! क्षमेचें नांव देण्णिल काहूं नकोस! त्यानें सर्वस्वी आपला विश्वासवात नाही का केला? मला पैसा उसना देतो ह्मणून सांगितलें, ही तर आपणांस उशीर करण्याकरितां त्याची निव्वळ लबाडी दिमते! दुमरें, संकटांतून पार पडेपर्यंत बाचांस

कोठे-तरी गुंतवून ठेवितों ह्मणून त्याने वचन दिलें, आणि त्या दुष्टाने आपण पळून जाण्याचे ऐनसंधीस आपला डाव साधून आह्मांस येथे आणिलें !

आलिच्छिया—लिओन्टाईन्, अंमळ शांत हो ! कोण-तेही काम अविचाराने व घाईने करूं नकोस ! कशाचित् हा सर्व प्रकार गफलतीने झाला नसेल ह्मणून कशावरून !

[जार्जिहस् यात्रा खेचीत डांकवाला येतो.]

डांकवाला—महाराज, आह्मी त्याला येथे कांहीं मा-रहाण न करितां जशाचा तसा आणिला आहे. हा पा-हिला लुच्चा आगलाव्या ! आतां मलाच वक्षीस मिळालें पाहिजे ! मी शपथपूर्वक सांगतो, याला मी स्वतः त्या भटारखान्याजवळ जाऊन पैसे मागतांना पाहिलें ! हा पळून जात होता, इतक्यांत मी त्यास धरिलें !

हनीबुड—आण त्याला इकडे; पाहूं दे कोण आहे तो ! त्याच्या अपराधाबद्दल त्याला त्याचीच लाज वाटूं दे ! (चूक झाली हें पाहून) अरे, हें काय ? हीं इकडे कोण दिसत आहेत ? जार्जिहस्, लिओन्टाईन्, आणि आलिच्छिया ! ह्याचा अर्थ तरी काय ?

जार्जिहस्—थांब, तुला मी याचा अर्थ सांगतो ! मी तुझा म्हणतारडा मूर्ख चाकर, व तूं माझा धनी ! दुसरे काय ?

हनीबुड—काय हा चमत्कार तरी ! मला तर हें कांहींच उमगत नाही !

लिओन्टाईन्—अहो एकवचनी सदृहस्थ, आपण मोठे साळसूड दिसतां ! असे निंद्य कर्म करून ज्या मनु-ष्यास ताप दिलास, त्यालाच पुनः आपलें काळें तोंड दाख-विण्यास आलास काय ! तुला लाज कशी वाटली नाही ?

हनीबुड-मित्रा लिओन्टाईन्, शपथपूर्वक सांगतों,—
 लिओन्टाईन्-पुरे, पुरे; आपली अकल समजून
 आली ! अरे निर्लज्ज मनुष्या! जास्ती कांहीं बोलूं न-
 कोस ! अज्ञून तरी ढोंग करून आपला नीचपणा ज्यास्ती
 दाखवूं नकोस ! आतां मी तुला पकें ओळखतो ! सम-
 जलास ? अगदीं, पकें ओळखतो !

हनीबुड-लिओन्टाईन्, मी ह्मणतो तें ऐकून घेत ना-
 हीस काय ? खरोखर सांगतो, त्यांतला कांहीं एक प्र-
 कार मला माहित नाही !

लिओन्टाईन्-आतां तुझे काय ऐकायाचें ? कशाक-
 रितां ऐकायाचें ? आतां तुझ्या सर्व लबाड्या मला पूर्णप-
 णे कळून आल्या ! ज्याच्या त्याच्या सारखे बोलायचें !
 'हं, रेडा दूध देतो-देतो !' कोणी कांहीं मागितलें तरी
 त्याला 'होय, देतो !' असें ह्मणायाचें, आणि हातून तर
 मुळांच कांहीं व्हावयाचें नाही ! यांतलें सर्व वर्म मला
 कळलें ! जसा कसबिणीचा वरवर स्नेह सर्वांबरोबर असतो,
 परंतु वास्तविक स्नेह कोणाबरोबरही नसतो, तसाच
 तुझा स्नेह ! हा सर्व प्रकार सगळ्या जगास अगदीं
 कंटाळवाणा झाला आहे ! व माझ्याही प्रत्ययास आतां
 तो पूर्णपणे आला !

हनीबुड-[एकीकडे] काय ? मी सर्व जगास कंटाळवाणा
 झालों ! ही मात्र गोष्ट माझ्या मनास फारच लागली !

लिओन्टाईन्-तुझी आणि बकाची वृत्ति सारखीच !
 तुजकडून लोकांचा नेहमीं घातच व्हावयाचा ! कोळी लोक
 मासे पकडण्याकरितां जो गळ नदींत टाकतात, त्या
 गळाला लाविलेल्या आमिषाला भुलून जसे मासे बळी

पडतात, तसेच लोक तुझ्या वरकांती निष्कपटवृत्तीला भुलून आपला नाश करून घेतात ! तसेच, तुझ्या अशा वर्तनापासून बडणारा जो परिणाम, त्याबद्दल दुःख ह्मणून जें प्रदर्शित करितोस, तें, तुझ्या अंगीं संकटाला तांड देण्याची कुवत नसल्यामुळे होतें ! चल, तरवार उपस !

[क्रोकर धापा टाकीत टाकीत येतो.]

क्रोकर—कोठें गेला तो हरामखोर ? गुलामाला धरून ! मारा ! (डाकवाल्याला धरून) घट धर, सोडूं नकोस ! पहा कसा खून चढल्यासारखा दिसत आहे ? अरे ए, मुकाद्याने कबूल करतोस किंवा नाही, बोल ! हो कबूल ! तो कसचा कबूल होतो ! त्याला फांशीच दिलें पाहिजे ! कोण आहे रे तिकडे ?

डांकवाला—धनीसाहेब, मी काय केले ? मी आपला गरीब ! आणि माझी उगीच मधल्यामध्ये पाठ कां मऊ करितां ? मी कांहीं केले नाही !

क्रोकर—(त्याला बडवतो.) लुच्चा, काय ह्मणतोस ? 'मी कांहीं केले नाही !'

डांकवाला—धनीसाहेब, तुम्ही ह्मणतां तो मी नव्हे ! तुम्हांस जो मनुष्य अपराधी ह्मणून वाटत होता, तो खरोखरी अपराधी नसतां आपल्याच मंडळीपैकी आहे असें दिसते !

क्रोकर—ह्मणजे ?

हनीबुड—क्रोकरसाहेब, एवढा वेळपर्यंत जो प्रकार झाला तो सर्व गैरसमजुतीमुळे झालेला आहे ! यांत कोणी अपराधी नाही असें दिसते ! सर्व प्रकार चुकीमुळे झाला ; व ती पुनः तुमचीच चूक आहे ! !

क्रोकर—छे ! माझी कांहीं देखील चूक नाही ! तूच भ्रमांत

आहेस! एक का अपराध आहे? जेसूट लोकांचा कट; कुलंगड्यांवर कुलंगडी रचलेली! तेव्हां सर्व प्रकार मला कळला पाहिजे. त्यावाचून मी उगीच बसणार नाही!

हनीबुड—अहो, पण माझे ऐकाल तर खरे—

क्रोकर—तुझ्या मनांत काय त्यांना सोडून द्यायचे आहे वाटते! मी त्या वाबतीत तुझे कांही एक ऐकणार नाही!

हनीबुड—बाईसाहेब, बरे, तुम्ही तरी, मी काय म्हणतो हे शांतपणे ऐकून घ्याल काय?

आलिबिह्या—महाराज, ऐकून घेण्याची माझी इच्छा नाही, याचदल क्षमा असावी.

हनीबुड—बरे, जाबिहस, तुला तरी मी ते सर्व सांगतो, तेवढे नीट ऐक!

जाबिहस—गोष्ट हातून गेल्यावर आतां मागून त्या संबंधानें बोलणें हवें कशाळा?

हनीबुड—एकूण माझे कोणीच का ऐकत नाही? रागानें सर्वांचेच माथें फिरून ते मजविरुद्ध झाले काय? (डांकवाल्याला) मित्रा, मला वाटते मी तुझी खात्री केली तर तुलाही आश्चर्य वाटेल—

डांकवाला—खात्री कसली? बुक्यांचीच की नाही! मला नका बोवा कांहीं एक सांगू!

क्रोकर—बरे मुली, तुला जर तुझ्या अपराधाचदल मी क्षमा करावी असे वाटत अमलें, तर एवढा वेळपर्यंत झालेला सर्व खरा मजकूर अगेल तसा मला भांग!

आलिबिह्या—बाबा, माझे नशीब फुटके यांत संशय नाही! तुमच्या संशयाचे कारण मीच आहे! तुमच्या कुटुंबांत आजपर्यंत कपटानें राहिलेला ही मी फुटक्या

नशीबाची तुमची मुलगी नव्हे,—

क्रोकर—काय हसतेस ? माझी मुलगी नव्हस ?

आलिच्छिया—वाचा, क्षमा करा ! तुमची मी मुलगी नव्हे—तुम्हांला फसवून घरांत राहिलेली मी—हाय ! हाय ! परमेश्वरा ! माझे रक्षण कर !—माझ्याने कांहीं बोलवत नाही ! (मूर्च्छित होऊन पडते.)

हनीबुड—अरेरे, ती मूर्च्छित होऊन पडत आहे ! तिला सांवरा, सांवरा ! वारा घाला !

क्रोकर—अरे, कोण आहेरे तिकडे ? हिला अंमळ वाऱ्यावर ने बवं ! ती कोणाचीही मुलगी असो, मी तिच्या केंसाम देखील धक्का लावणार नाही ! मी इतका मूर्ख नाही की,—

[क्रोकरशिवाय करून सर्व जातात.]

क्रोकर—आतां काय तें सर्व बाहेर पडलें ! सर्व गोष्ट आतां माझ्या पूर्णपणें लक्षांत आली ! माझ्या मुलांने हिच्याशी लग्न लाविलें असेल, अगर लावणार असेल; ह्मणूनच त्यानें हिला आजपर्यंत माझे घरांत आपली बहीण ह्मणून आणून ठेविलें होतें ! हेंच—हेंच खरें ! पण चमत्कार हा कीं, एकाद्याला वाटेल, तितकें माझ्या मनाला दुःख होत नाही ! आपल्यावर पुढें संकट गुदरणार, ह्मणून अगादरपासूनच आपल्या जिवास त्रास करून घेतल्याचा हा एक मोठा फायदा असतो कीं, तें येऊन ठेपल्यावर त्याचें फारसें दुःख वाटत नाही !

[मिस रिचलंड आणि सर बुइल्यम् हनीबुड प्रवेश करितात.]

सर बुइल्यम् हनीबुड—पण मुली, माझा पुतण्या येथून

जाण्याची तयारी करणार ह्यणून तुला कसे कळलें ?

मिस् रिचलंड—माझ्या दासीनें मला सांगितलें कीं, तो या भटारखान्यांत आला होता; व तो ह्या राज्याची शीव देखील ओलांडून जाणार हें मला पूर्वीच माहीत होतें, त्यावरून इतर गोष्टी मीं तांडल्या. पण हें काय ? माझा पालक येथें कां बरें असावा ? बाबा, आपण येथें कसे आलां ? कोणच्या कर्मधर्मसंयोगानें भेट झाली ह्यणून आनंद मानूं !

क्रोकर—कर्म कसलें आणि धर्म कसला ? ह्या हनीवुडकरितां !

मिस् रिचलंड—बरें, बाबा, काय ? उद्देश काय ?

क्रोकर—उद्देश कसला ? वेडेवेडे चार करायाला !

मिस् रिचलंड—कोणाबरोबर ?

क्रोकर—मजपेक्षां जे मूर्खपणांत कांहीं अंशानें ज्यास्त असतील त्यांच्याबरोबर !

मिस् रिचलंड—बाबा, आपण असें काय संदिग्ध बोलतां ? काय असेल तें नीट समजून सांगा !

क्रोकर—अग, हनीवुड यानें मला येथें कामाकरितां ह्यणून आणिलें. आल्यावर पाहतों तों कांहीं एक नाहीं ! वेड्याप्रमाणें माझी गत झाली ! दुसरें, ही येथें कोणशी आहे—कोणाची कोण हें मला माहीत नाहीं—तिच्या बरोबर माझ्या मुलाच्या मनांत लग्न लावायाचें आहे ! झालें तर मग—मला माहीत आहे, तितकेंच तुला सांगितलें !

मिस् रिचलंड—बाबा, तुमच्या मुलानें लग्न लावण्याचा बेत केला आहे ? कोणाबरोबर ?

क्रोकर—माझे वरांत माझी मुलगी ह्यणून आजप-

र्यंत जी रहात होती, तिच्याचरोचर ! पण ती आहे कोणाची मुलगी, कोणत्या कुळांत तिचा जन्म झाला, वगैरे कांहीं एक मला माहित नाही !

सर बुइल्यम् हनीबुड—तर मग, महाराज एकावे सांगतो तें. मी जरी परका दिसत आहे तरी मी तुमच्याच कुटुंबाचें बरें इच्छिणारा आहे अशी तुमची खात्री होईल ! सध्यां इतकेंच सांगतो कीं, कुलशील व संपत्ति यांच्याच संबंधानें ह्मणाल तर, ती मुलगी निदान तुमच्या मुलाच्या योग्यतेची आहे ! तिचा बाप सर जेम्स बुडव्हिली यानें तिला सोडून दिल्यावर,—

क्रोकर—हिचा बाप कोण ह्मटलेंत? सर जेम्स बुडव्हिली ! कोणता ? पश्चिमेकडील प्रांतांत राहणारा ?

सर बुइल्यम् हनीबुड—महाराज, एकावे. त्यानें तिला एका कपाळकराच्या मनुष्याचे ताठ्यांत दिलें. त्याची सर्व नजर तिच्या दौलतीवर होती. त्यानें तिला शिक्षण देण्याच्या मिषानें फ्रान्साला पाठविलें. तेथें, तिच्या मनांत नसतांही, त्यानें तिला गोसावीण करून आश्रमवृत्तीनें राहण्यास लाविलें ! हें फ्रान्साला आल्यावर मला कळलें तेव्हां माझा व तिच्या बापाचा परम म्नेह असल्यामुळे तिच्या पालकाच्या मनातील दुष्ट विचार निष्फळ करण्यासाठीं मजकडून झालें तितकें मी केलें. तिला त्याच्या कचाट्यांतून सोडवावें असा एकदां मी विचार केला होता; परंतु सुदैवानें तुमचा मुलगा तेथें आला, व बळजबरीनें तिला त्याच्या कचाट्यांतून सोडवून घरीं तुमची मुलगी ह्मणून त्यानें तिला आणून ठेविलें !

क्रोकर—पण मला माझ्या पसंतीची सून पाहिजे ! महाराज, एक तरुण सुंदर मुलगी आहे; तिची मालमत्ता माझ्या व माझ्या मित्राच्या साहाय्याने लियोन्-टाईनला वाटते तीपेक्षां दुप्पट होईल ! तुम्हाला लॉफ्टी ह्मणून एक सहगृहस्थ आहेत, ते माहीत आहेत काय ?

सर बुइल्यम् हनीबुड—हो, माहीत आहेत. पण हें पक्कें लक्षांत ठेवा की, त्याने तुम्हास अजीवात फसविले आहे ! फार लांब कशाला ? असे जरा मनबरोबर या; तुमची खात्री करितों ! (क्रोकर व सर बुइल्यम् बोलत बोलत इकडे तिकडे फिरतात.)

[हनीबुड प्रवेश करितो.]

हनीबुड—लियोन्टाईनला ह्मणावें तरी काय ? आपलाच हट्ट घेऊन बसला आहे ! व विनाकारण मजवर त्याने केव्हांपामून तोंड सोडले आहे ! इकडे त्याने माझा अगदी उपमर्द करून सोडला, इकडे सर्व लोक माझी छी थू करितात ! कोठें गेलें तरी माझ्या जिवाला शांति ह्मणून मुळीच नाही ! दिवसेंदिवस माझा पलाच हा जन्म नकोसा झाला आहे ! काय ही माझी इर्शा ! लोकांना संतुष्ट राखण्याकरितां मी कित्ती प्रयत्न केले ! परंतु त्यांपासून त्यांस संतोष न होतां उलटी मी आपली योग्यता मात्र कमी करून घेतली ! हाय ! हाय ! जगानें बरे ह्मणानें ह्मणून मी आपल्याला कित्ती तरी कमीपणा आणून घेतला ! पण या सर्व गोष्टींचा कांहीं एक उपयोग झाला नाही !—अब्रू गेली, संपत्ति गेली, मित्र गेले, आणि मी मात्र फुटक्या नशीबाचा आपलें कालें तोंड जगाला दाखविण्याकरितां

जिवंत राहिलों आहे ! आतां मला मागे एकांतवास व पश्चात्ताप यांशिवाय कांहीं एक उरलें नाहीं ! धिक्कार असो ह्या माझ्या जिण्याला ! !

मिस् रिचलंड—हनीबुड, तूं आपल्या मित्रांचा निरोप घेतल्यावाचून निवून जात आहेस हे खरें काय ? मी तर असें ऐकतें कीं, तूं इंग्लंड देशाच अजीवात सोडून जात आहेस ! हे खरेंच कां ?

हनीबुड—हो ! सर्वथैव खरें ! आणि जरी दुर्दैवानें मी तुझ्या मर्जातून उतरलों आहे, तरी परमेश्वर तुझे सदा कल्याण करी, व तुला सुखी ठेवो ! तसेच जो तुजवर प्रेम करित आहे, जो तुझ्या प्रेमास योग्य आहे, ज्याच्या हातीं तुला गर्भश्रमिंत करायचें सामर्थ्य आहे, व ऐश्वर्याचा यथेष्ट उपभोग वेळ देण्यासारखा ज्याचा उदार स्वभाव आहे, तो तुझ्या जन्माचें सार्थक करी म्हणजे झालें !

मिस् रिचलंड—हनीबुड, तूं ह्मणतोस तसा तो गृहस्थ आहे, अशी तुझी खात्री आहे काय ?

हनीबुड—माझ्याजवळ त्याबद्दलचे एक का दोन, असे शेंकडों उत्तम दाखले आहेत ! त्यानें मला फार मोठें साहाय्य केलें. खरोखर, तुझ्या अप्रतिम सुखाला तोच मनुष्य पात्र आहे ! आतां त्याला सुखी करणें तुझ्या हातांत आहे ! मजविषयीं जर विचारशील तर सांगतो, मी अगोदरच आपला दोन व चंचलवृत्ति असून सर्वांचा ऋगी ; तशांत कोणाच्याही उपयोगीं न पडण्यासारखा ! तेव्हां मला एकांतवासाशिवाय दुसरें कोणतें ठिकाण सुखावह होणार ? पृथ्वीच्या पाठीवर

धुद्र कीटक का थोड़े जन्मास येऊन मरताहेत? तद्वीतच
आम्ही जन्मास आलों तसे मरणार ! मी आतां कसची
आशा करावी !

मिस् रिचलंड—हनीबुड, असें कां ह्यणतोस ?
आशा नाही असें कां ह्यणतोस ? सर्व प्रकारें तुला
आशा आहे ! पैहा, तुझ्या गुणांची चहा करणारे,
व तुला मान देणारे मित्र थोडे कां आहेत ? तुझ्यावर
उपकार करण्याला परवानगी मिळावी, यांतच ज्यांना
आनंद वाटतो, असे तुझे हजारों मित्र आहेत !

हनीबुड—छिः छिः ! माझा दृढ निश्चय झाला
आहे. अवरिचित लोकांत हीनता आली तरी ती पुरवेल,
परंतु ज्यांच्याशीं आपण बरोबरीच्या नात्यानें वागलों,
त्यांच्यांत अपमानाने राहणें अगदीं दुःसह ! तुला माझ्या
निश्चयाची परीक्षा पहावायाची असल्यास सांगतो, ऐक.
पूर्वीचीं माझीं मूर्ख कृत्यें, पोकळ गर्व, दुराचरण, व
अंगचे दुर्गुण, हे मी आतां प्रांजलपणें आपल्या तोंडानें
कबूल करितों ! इतकेंच नव्हे, तर माझ्या मनांत जसे
दुसरे कांहीं दुष्ट विचार येत असत, तसाच तुझ्यावर
प्रेम करण्याचा दुष्ट विचार माझे मनांत आला होता,
हेही कबूल करण्याला मी मागें पुढें पहात नाही ! काय
सांगूं ? मी आपल्या मित्राचा पक्ष वेऊन त्याच्या तर्फेनें
तुझ्यापाशीं गोष्ट काढीत असतांना माझे हृदय माझ्या
मनोवासनांनीं फार विव्हळ होऊन गेलें होतें ! पण तें
सारें गेलें. त्यांहीं आतां कांहीं राहिलें नाही ! तुझ्या
स्नेहाला माझे करणें अगदीं अनुचित होतें, तेव्हां
त्याचें आतां नांव देखील नको ! तें सगळें विसरून जा !

मिस् रिचलंड—हनीवुड तुझ्या या भाषणानें मी फार विस्मित झालें आहे !

हनीवुड—मी जो दुष्ट विचार आपल्या मनांत आणिला, त्याची तूं मला क्षमा करशील अशी मी उमेद बाळगितों. आतां देखील ही गोष्ट मी आपल्या तोंडानें सांगितली नसती, परंतु आतां त्याच्याविषयीं माझे मनांत कांहीं एक राहिलें नाहीं, व इतःपर पुनः त्याचा उद्गार माझ्या तोंडांतून निवणार नाहीं अशी तुझी खात्री व्हावी याकरितां मी सर्व सांगितलें ! [जाऊं लागतो.]

मिस् रिचलंड—हनीवुड, जाऊं नकोस ! एक क्षणभर थांब.—अहाहा ! हा इकडे लॉफ्टी दिसत आहे—
[लॉफ्टी प्रवेश करतो.]

लॉफ्टी—येथें कोणी परकें नाहींना? मित्राशिवाय येथें दुसरा कोणी नसेलच ! बरें, तुला एक थोडीशी गोष्ट सांगून ठेवितों, परंतु ती तिसऱ्याचे कांहीं जातां कामास नये हो ! कारण अजून सर्व गोष्ट उघड करण्याइतकी झाली नाहीं ! मी आपल्या खात्रीचे लोक तुझ्या कामाला लाविले आहेत ! खजिन्याकडचें तुझें काम होण्यास अजून निदान—हजार वर्षे तरी पाहिजेत हो !

मिस् रिचलंड—महाराज, हें काय ? लवकर हे, ईल तर बरें !

लॉफ्टी—ज्याला कामाकाजाची चांगली माहिती आहे अशा योग्य मनुष्याचे हातीं काम पडेल तर तें लवकर होण्याची आशा आहे ! ए, हनीवुड, तूं येथेंच आहेस काय ? का हनीवुड कसे ?

मिस् रिचलंड—पण तें काम तुझीच हातीं घेतलें आहेना ?

क्षुद्र कीटक का थोड़े जन्मास येऊन मरताहेत? तद्वतच आम्ही जन्माम आलों तसे मरणार ! मीं आतां कसची आशा करावी !

मिस् रिचलंड—हनीबुड, असें कां ह्मणतोस ? आशा नाही असें कां ह्मणतोस ? सर्व प्रकारें तुला आशा आहे ! पहा, तुझ्या गुणांची चहा करणारे, व तुला मान देणारे मित्र थोडे कां आहेत ? तुझ्यावर उपकार करण्याला परवानगी मिळावी, यांतच ज्यांना आनंद वाटतो, असे तुझे हजारों मित्र आहेत !

हनीबुड—छिः छिः ! माझा दृढ निश्चय झाला आहे. अवरिचित लोकांत हीनता आली तरी ती पुरवेल, परंतु ज्यांच्याशीं आपण बरोबरीच्या नात्यानें वागलों, त्यांच्यांत अपमानानें राहणें अगदीं दुःसह ! तुला माझ्या निश्चयाची परीक्षा पहावायाची असल्यास सांगतो, ऐक. पूर्वीचीं माझीं मूर्ख कृत्यें, पोकळ गर्व, दुराचरण, व अंगचे दुर्गुण, हे मीं आतां प्रांजलपणें आपल्या तोंडानें कबूल करितों ! इतकेंच नव्हे, तर माझ्या मनांत जसे दुसरे कांहीं दुष्ट विचार येत असत, तसाच तुझ्यावर प्रेम करण्याचा दुष्ट विचार माझे मनांत आला होता, हेही कबूल करण्याला मीं मागें पुढें पहात नाहीं ! काय सांगूं ? मीं आपल्या मित्राचा पक्ष घेऊन त्याच्या तर्फेनें तुझ्यापाशीं गोष्ट काढित असतांना माझे हृदय माझ्या मनोवासनांनीं फार विव्हळ होऊन गेलें होतें ! पण तें सारें गेलें. त्यांकां आतां कांहीं राहिलें नाहीं ! तुझ्या स्नेहाला माझे करणें अगदीं अनुचित होतें, तेव्हां त्याचें आतां नांव देवलीळ नको ! तें सगळें विसरून जा !

मिस् रिचलंड—हनीवुड तुझ्या या भाषणानें मी फार विस्मित झालें आहे !

हनीवुड—मी जो दुष्ट विचार आपल्या मनांत आणिला, त्याची तूं मला क्षमा करशील अशी मी उमेद बाळगितों. आतां देखील ही गोष्ट मी आपल्या तोंडानें सांगितली नसती, परंतु आतां त्याच्याविषयीं माझे मनांत कांहीं एक राहिलें नाहीं, व इतःपर पुनः त्याचा उद्गार माझ्या तोंडांतून निघणार नाहीं अशी तुझी खात्री व्हावी याकरितां मी सर्व सांगितलें ! [जाऊं लागतो.]

मिस् रिचलंड—हनीवुड, जाऊं नकोस ! एक क्षणभर थांब.—अहाहा ! हा इकडे लॉफ्टी दिसत आहे—
[लॉफ्टी प्रवेश करतो.]

लॉफ्टी—येथें कोणी परकें नाहींना? मित्राशिवाय येथें दुसरा कोणी नसेलच ! बरें, तुला एक थोडीशी गोष्ट सांगून ठेवितों, परंतु ती तिसऱ्याचे कांहीं जातां कामास नये हो ! कारण अजून सर्व गोष्ट उघड करण्याइतकी झाली नाहीं ! मी आपल्या खात्रीचे लोक तुझ्या कामाला लाविले आहेत ! खजिन्याकडचें तुझें काम होण्यास अजून निदान—हजार वर्षे तरी पाहिजेत हो !

मिस् रिचलंड—महाराज, हें काय ? लवकर हे ईल तर बरें !

लॉफ्टी—ज्याला कामाकाजाची चांगली माहिती आहे अशा योग्य मनुष्याचे हातीं काम पडेल तर तें लवकर होण्याची आशा आहे ! ए, हनीवुड, तूं येथेंच आहेस काय ? का हनीवुड कसे ?

मिस् रिचलंड—पण तें काम तुझीच हातीं घेतलें आहेना ?

लॉफ्टी-बरें, तुला तरी संशयांत कशाला ठेवूं? आ, तुजें काम झालें ह्मणून समज ! समजलीस ? तुजें काम झालें! त्याबद्दल तूं मूर्खाच काळजी करूं नकोस ! लॉर्ड नेव्हरूट याच्याकडून आतांच पत्र आलें आहे. त्यांत त्यानें लिहिलें आहे कीं, मिस् रिचलंड हिचे जे कांहीं हक्क होते, त्यांची चौकशी झाली. त्यावरून पैसा हातीं येण्याचा संभव आहे-पण गुपचुप आं !

हनीवुड -पण महाराज, तुह्मी ह्मणतां हें कसें? लॉर्ड नेव्हरूट तर आज दहा दिवस झाले न्यूमार्केट येथें गेले आहेत!

लॉफ्टी-असें काय? तर मग, तो सर गिलबर्ट गूज असेल ! चुकून तोंडावाटे लॉर्ड नेव्हरूट हें नांव आलें. खरेंच, सर गिलबर्टकडूनच ही बातमी मला कळली !

मिस् रिचलंड-अं ? सर गिलबर्ट आणि त्याची मनुष्ये एक महिना झाला, बाहेर गेलीं आहेत !

लॉफ्टी-काय? एक महिना झाला! हो, एक महिना झाला असेल खरा! बरोबर! सर गिलबर्ट याचें पत्र मला न्यूमार्केट येथून आलें, तेव्हां त्याची व लॉर्ड नेव्हरूट याची भेट तेथें झाली असावी, व हा सर्व प्रकार घडून आला असावा! हें पहा त्याचें पत्र. पाहिजे तर मीच वाचून दाखवितों. (पत्रांचें एक मोठें पुडकें खिशांतून काढितो.) हें कॉर्निकच्या सेनापतीकडून आलें; हें स्क्विलाचीच्या मार्किस्कडून आलें. बरें, पोलंडच्या राजाकडून मला आलें पत्र पाहण्याची तुझी इच्छा आहे काय? मोठा सचोटीचा मनुष्य खरा ! (पत्र शोधतो.) (सर वुइल्यम् हनीवुड याला) काय ? तुह्मी येथेंच आहां काय ? अहो, मलाचें पत्र सर वुइल्यम्

याला नेऊन दिलें नसेल तर द्या तेवढें परत ! तुह्यांला काय करायाचें तें सांगतो. त्याची मदत घेतल्याशिवाय मिस्रिचलंड हिचें काम होण्यासारखें आहे !—

सर बुइल्यम् हनीबुड—महाराज, मी तें पत्र त्यास नेऊन दिलें. पण तुह्यांला काय सांगूं ? त्यानें तें पत्र पाहिल्याबरोबर धिक्कारयुक्त मुद्रेंनें नाक मुरडलें !

क्रोकर—धिक्कारयुक्त मुद्रेंनें नाक मुरडलें ! लॉफ्टी-साहेब, याचा काय बरें अर्थ ?

लॉफ्टी—हं, चालूं द्या, चालूं द्या. तुह्यांला आतांच कळून येईल कसा काय प्रकार आहे तो !

सर बुइल्यम् हनीबुड—हो ! महाराज, आपल्या पत्राकडे त्यांनीं धिक्कारयुक्त मुद्रेंनें बघितलें ! महाराज, दिवाणखान्यांत कांहीं वेळ वाट पहात मी उभा राहिलों. बेथून जे चाकर लोक जात येत असत, ते माझ्याकडे उद्धटपणानें टक्कारून पहात असत ! शेवटीं एकांनें येऊन मला निखालस सांगितलें कीं, सर बुइल्यम् हनीबुड यांना लॉफ्टी हा कोण मनुष्य आहे, तें मुद्दिच माहित नाहीं ! तूं नांव विसरला असशील ! यावरून मला तुह्मी फसविलें असें वाटते ! महाराज, हा सर्व प्रकार ऐकून तुह्यांला मोठाच अचंबा वाटेला !

लॉफ्टी—(खो खो खो हंसतो.) हंसून हंसून तर पोटा दुखून आलें !—(हंसतो.)

क्रोकर—लॉफ्टीसाहेब, खरोखर, यांत हंसण्यासारखी मौज कांहीं एक दिसत नाहीं !

लॉफ्टी—काय ? कांहींच मौज नाहीं ? (हंसतो.)

क्रोकर—कांहीं एक नाहीं ! कोणा मनुष्यानें खाजगी

नात्याने दुसऱ्यास आजपर्यंत असले घाणेरडे उत्तर पाठविले नाही ! इतके हे वाईट आहे !

लॉफ्टी—एकूण माझ्या निरोपाचा झोक तुझाला कांहींच कळला नाही ! अहो, त्याच वेळीं मी सर बुइल्यम् हनीबुड याच्या घरीं होतो ! (हंसतो.) तें उत्तर मीच पाठविलें, समजलें ? (हंसतो.)

क्रोकर—खरेंच कीं काय ? कसें ? असें कां वरें ?

लॉफ्टी—थोडक्यांत सांगतो एका. सर बुइल्यम् याचा व माझा जो संबंध आहे, तो कोणासही कळतां कामास नये ! ज्या अर्थी मी आणि सर बुइल्यम् हनीबुड एकमेकांच्या विरुद्ध पक्षाचे आहों, त्या अर्थी आहों एकत्र असें कधींही लोकांच्या दृष्टीस पडतां उपयोगीं नाही ! तो लॉर्ड बझर्ड याच्या पक्षाचा आहे; मी सर गिलबर्ड गुज याच्या पक्षाचा आहे. झालें, यावरूनच काय तें समजा !

क्रोकर—अहाहा ! यावरून कळलें खरें !! आतां माझ्या सर्व संशयाची निवृत्ति झाली !

लॉफ्टी—एकूण, तुझाला माझ्याविषयीं संशय आला होता ! काय, मघांपासून तुझाला माझा संशय येत आहे असें काय ! क्रोकर, मी व तूं आतांपर्यंत मित्र होतो, परंतु इतःपर मित्र नाही ! माझ्याशीं आतां बोलूं देखील नकोस ! तुझा माझा कांहीं संबंध राहिला नाही ! समजलास ? तुझा माझा मुळींच कांहीं संबंध राहिला नाही !

क्रोकर—महाराज, खरोखर तुझांस ह्मणजे राग यावा, या उद्देशानें मी बोललों नाही ! सहज तोंडावाटे निवून गेलें ! महाराज, तुमच्या मनाची चलविचल होऊं देऊं नका !

लॉफ्टी—अलबत, चलविचल झालीच पाहिजे !

अणि ती होईलच! तुम्ही काय समजलां आहां? माझा असा अपमान करायाचा काय? मी कोण हें माहित नाही वाटते? पार्लेमेटांतले सत्ताधीश व सत्ताहीन लोक झाडून दरोवस्त मला थरथर कांपताहेत ते याकरितां काय? ग्याझीटियर व सेंटजेम्स वर्तमानपत्रांत माझी निंदा किंवा स्तुति करितात; बुइलडमन्च्या दरबारांत मला अध्यक्षस्थान देतात; तसेच मोठमोठ्या अर्जावर माझ्या सहा येतात, व माझे फोटोग्राफ चित्रे विकणारांचे दुकानांत विक्रीस ठेवलेले असतात; हें सर्व पाहतोस, आणि माझ्याविषयी संशय आला होता ह्मणतोस काय?

क्रोकर—महाराज, अंमळ शांत व्हावे! बोललो त्याची पदर पसरून क्षमा मागतो. याउपर आणखी काय करावे अशी तुमची इच्छा आहे?

लॉफ्टी—मी शांत कधीही होणार नाही!—माझा संशय! मला कोण समजलास? माझी अशी अवहेलना करावयाची काय? मित्राचे कामाकरितां पार्लेमेटांतल्या अधिकारी लोकांची मर्जी संपादिली; खजिन्याचे लॉर्ड, सर बुइल्यम्, व दुसरे आणखी पुष्कळ संभावित गृहस्थ यांचे साहाय्य घेतले, आणि संशय आला ह्मणून ह्मणतोस! हें तुला कांहीं वाटत नाही? मी कोण आहे हें तुझ्या लक्षांत आले नाही वाटते? कोण आहे मी?

सर बुइल्यम् हनीबुड—महाराज, ज्या अर्थी 'मी कोण आहे' 'मी कोण आहे?' ह्मणून मोठ्या जोरानें व आवेशानें विचारतां, त्या अर्थी तुझाला एकेरी शब्दानेंच सांगतो, एकावें. अरे, ज्याप्रमाणें तुम्ही व अधिकारी लोकांची मुळीच ओळख नाही, त्याप्रमाणेंच राजकारणांत

तुझे मुळीच अंग नाही! तुला ज्याप्रमाणे भीड कशीती
मुळीच माहीत नाही, त्याप्रमाणेच मोठे लोकांची व तुझी
मुळीच ओळख नाही! सत्य भाषण ह्मणजे काय हे
जसे तुला माहीत नाही, त्याप्रमाणेच खजिन्याचे लॉर्डही
माहीत नाहीत! आणि ज्याप्रमाणे सर वुड्ल्यम् हनीवुड
तुला मुळीच ओळखीत नाही, तसेच इतर कांहीं तुला
माहीत नाही! हा पहा सर वुड्ल्यम् हनीवुड, मी स्वतः—

(आपल्या किताबांचा चांद बाहेर काढितो.)

क्रोकर—सर वुड्ल्यम् हनीवुड!

हनीवुड—(एकीकडे) माझा चुलता! काय हा
चमत्कार तरी!

लॉफ्टी—एकंदरीत आतांपर्यंत माझ्या ह्या दुष्ट बु-
द्धीने जे गुण पावळले, तेणेंकरून दुंसरे कांहीं झाले नाही
—वरवर नेऊन शेवटीं खिडकीतून खाली लोटून दिले!

क्रोकर—काय हो बहार! हीच का आपली कृत्ये?
आणि केवढी ऐट मिरवीत होतां? 'संशय आला काय'
'संशय आला काय,' ह्मणून केवढी धमकी देत होतां?
'सत्ताधीश व सत्ताहीन लोक मला थरकांप भितात, अ-
र्जावर सहाय्य कराव्या लागतात. चिंताऱ्यांचे दुकानी फो-
टोग्राफ असतात,'—असे हे आपणच का राव? तुला
तुझ्या कृत्यांबद्दल योग्य वक्षीस द्यावयाचे असेल, तर
तुझा शिरच्छेद करून शिर तेवढे टांगून टेविले पाहिजे
—हेच तुला वक्षीस योग्य!

लॉफ्टी—आतां माझ्या शिराचे घाटेल तें करा. कारण
सर्व लोकांना आतां त्याचे थोडेच वाईट वाटणार आहे!

सर वुड्ल्यम् हनीवुड—वरें, क्रोकरसाहेब, असा

कवडीच्या मोलाचामनुष्य तुमच्या कामास काय साहाय्य करणार हे तुमच्या ध्यानांत आलेच असेल! मिस रिचर्ड हिच्या कामांत हा आपले वजन खर्च करणार व यार्चे तेज कितपत पडणार, हे तुम्हांला उघड दिसत नाही काय ?

क्रोकर—होय! माझ्या आंतां पूर्णपणे लक्षांत आले. आज दहा दिवस मला शुभ शकुन होताहेत, तेव्हां माझ्या मुलांने लॉफ्टच्या मदतीने चांगली बायको मिळविण्याच्या खटपटीत न पडतां, साधारण प्रतीची व आपल्या सात्रीची निवडून जिच्यावर तो प्रेम करित आहे, तिच्याशीच त्याचे लग्न लावून द्यावे असा माझा निश्चय झाला आहे.

सर बुइल्यम् हनीवुड—हां तुमचा बेत माझ्या फार पसंतीस आला. ही पहा, तुमची क्षमा व अनुमोदन मागण्यास इकडेच येत आहेत !

[नंतर मिसेस् क्रोकर, जार्व्हिहस्, लिओनटार्डिन् आणि आलिव्हिया येतात.]

मिसेस् क्रोकर—आमचे यजमान कोठे आहेत ? तुम्ही यांना क्षमा केलीच पाहिजे. जार्व्हिहस् याने जी इत्यंभूत हकीकत मला सांगितली, तीवरून त्यांना तुम्ही क्षमा केलीच पाहिजे! आपले देखील लग्न चोरून नाही का झाले ? पण आपणांस कधीही त्याचा पश्चात्ताप होण्यास कारण घडले नाही !

क्रोकर—तू ह्मणतेस 'आपणांस' ! - पण मी कोठे ह्मणतो ? बरे, ते असो सध्यां; हे सद्गृहस्थ सर बुइल्यम् हनीवुड, त्यांना क्षमा करावी ह्मणून अगोदरपासूनच मला सांगत आहेत; तेव्हां या दोघां अविचारी मुलांच्या

मनांत लग्न करून व्यावयाचें असल्यास, मला वाटते, यांना स्काटलंडाला जाण्याच्या भरीस न पाडतां येथल्या येथेच यांचीं लग्नें करून टाकावीं ह्मणजे बरे ! (त्यांचे एकमेकांचे हातांत हात देतो.)

लिओन्टार्डन्-अहाहा! माझ्याप्रमाणें सुखी व आनंदी आज कोणीही नसेल असें मला वाटते! या सुखापुढे स्वर्गसुख काय करायाचें आहे? परमेश्वर मला आज हा आनंदाचा दिवस दाखवील असें माझ्या स्वप्नींही नव्हते! बाबा, तुमच्या स्वभावाच्या चांगुलपणाविषयीं मी काय आतां बोलून दाखवूं? यापुढे आम्ही तुमची आज्ञा किमपि उल्लंघन करणार नाहीं, हें तुमच्या अनुभवास आलें ह्मणजे झालें! या वेळेस जास्ती काय बोलून दाखवावयाचें आहे? पण, आतांपर्यंत आम्हांकडून जे जे प्रमाद घडले असतील, त्या सर्वांची क्षमा करावी! हा माझा मित्र हनीवुड, ज्याचा मी अतिशय आभारी आहे, त्याच्या विषयीं थोडेंसें सांगावयाचें आहे—

सर बुइल्यम् हनीवुड-महाराज, तुम्हांस मी मध्येच थांबवितों, याची तुम्हीं मला क्षमा करावी. ज्याच्याविषयीं तुम्ही बोलणार आहां, त्याचा व माझा अधिक निकट संबंध असल्यामुळे त्याला दोन बोधपर शब्द सांगावयाचे आहेत. (हनीवुड याजकडे वळून) हनीवुड, मला येथें पाहून तुला थोडा विस्मय वाटला असेल. पण मी तुला सांगतो, तुझ्या अंगीं जे कांहीं दुर्गुण आहेत, ते घालवून तुला ताळ्यावर आणावें हीच इच्छा मनांत धरून मी येथें आलों आहे. तेव्हां तुझ्या हिताचे दोन शब्द सांगतो तेवढे ऐक. लोकांनीं फक्त वाहवा करावी,

येवढ्याकरितांच सदोदित तूं झटतोस हा तुझ्या अंगी मोठा दुर्गुण खिळलेला आहे; आणि तुझ्या उदार मनाचा कल जरी चांगल्या कृत्यांकडे असतो, तरी वाईट कृत्यांना वाईट ह्मणण्यापुरतें नानसिक धैर्य तुला नाही;—ह्या गोष्टींच्या योगानें मला अनिश्चय राग आला; तसेच मला आणखी वाईट वाटण्याचें कारण हें कीं, तुझ्या अंगी जे दुर्गुण आहेत, ते वास्तविक दुर्गुण नसतां, त्यांचा सदु-णांशीं दृढ संयोग होऊन बसला आहे! तूं लोकांना धर्म ह्मणून जो करितोस तो वास्तविक धर्म न होतां, उलटा अन्याय होतो! तूं जो परोपकारबुद्धि मनांत बागवितोस, ती अशी आहे कीं, तिच्या योगानें तुझ्या अंगचे दुर्गुण मात्र दिसून येतात! तसेच तुझा सर्वांशीं रनेह हा निव्वळ भोळेपणा होय ! तसेच आणखी मला दुःख वाटण्यास कारण कीं, हें परमेश्वरानें तुला दिलेली चांगली बुद्धि, व तुमी थोर विद्वत्ता, यांचा चांगल्या कामाकडे उपयोग न करितां, दुर्गुणांचें तेज अधिक वाढविण्याकडे, व आपल्या जिवाची तारांबळ करून घेण्याकडे उपयोग करित आहेस! तुझ्या अंगी मूळचे हजारों चांगले गुण होते, परंतु त्या गुणांचें तेज पडण्याकरितां तूं जे जे प्रयत्न करित आहेस, त्यांहींकरून त्या गुणांची माती मात्र होत आहे, हें पाहून माझे हृदय अधिकाधिक फाटून मला अत्यंत दुःख होत आहे !

हनीबुड—काका, आतां माझ्या हृदयाला आणखी वाग्वाण येचूं नका! तुम्हीं माझी जी कांहीं पूजा केली, ती यथायोग्य केली असें मला वाटूं लागून ती गोष्ट माझ्या जिवास खात आहे ! पण आतां याला एकच उपाय

दिसतो—तो हा कीं, ज्या ठिकाणी मी आपण हेऊन सर्वांचा बंदा चाकर होऊन बसलो आहे, असें हे ठिकाणच अजीबात सोडून द्यावे, व अपरिचित लोकांत जाऊन तेथे त्यांच्या समागमानें मानसिक धैर्य संपादन करावे, आणि वाताहात होऊन विगलित झालेले सद्गुण एके ठिकाणी जमविण्याविषयी प्रयत्न करावा ! तथापि, श्रद्धेचे अगोदर या सद्गृहस्थावर (लॉफ्टीवर) तुमचा अनुग्रह व्हावा, अशी माझी हात जोडून विनंति आहे ! या गृहस्थाची वर्तणूक जरी तुम्हांला निंदास्पद दिसली, तरी यानें मजवर जे उपकार केले आहेत, ते माझ्यानें जन्मोजन्मी फिटणार नाहीत ! लॉफ्टी साहेब,—

लॉफ्टी—हनीबुड, तुझ्याप्रमाणेच मलाही प्रायश्चित मिळावें अशी माझी फार इच्छा आहे ! आतां माझ्या नजरेम आले कीं, ज्यानें प्रथम खरें बोलणें जगांत सुरू केलें, तो खरोखरच मला वाटले होते त्यापेक्षां फार धूर्त असावा यांत संशय नाही ! इतःपर मी नेहमी खरें बोलण्याचा निश्चय केला आहे ! व त्याचा प्रत्यय आतांच तुला आणून देतो. कसा तर, तुझी सुटका मजकडून न होतां, दुसऱ्याकडून झाली आहे हे मी मोठ्या आनंदानें कबूल करितो ! मी शपथपूर्वक सांगतो कीं, त्यांत माझे येवढे देखील अंग नाही ! तेव्हां आतां कोणाला माझी जागा पत्करावयाची असेल, तर त्यानें ती खुशाल घ्यावी ! मी त्या जागेचा राजीनामा देण्याचा निश्चय केला आहे !

[निवून जातो.]

हनीबुड—अरे ! मी अगदीच फमला गेलो !

सर बुडल्यम् हनीबुड—असें ह्मणूं नकोस; त्यानें

फसविलें ह्मणून काय झालें ? हनीवुड, तुझी सुटका तुझ्या एका दयाशील व उदार मैत्रिणीने केली ! (मिस्-रिचलंड हिच्याकडे वळून) ज्या मनुष्यास हिने बहुमान पुरःस्सर मित्र करून सोडिलें आहे, त्याच्यावर जर निर्मल अंतःकरणपूर्वक प्रेम करूनही त्याला या जगांत सुखी करील, व आह्मां सर्वास आनंद देईल, तर मी पाठी-मागचे सर्व विसरेन; आणि माझ्या पुतण्याचे कल्याण झालेलें पाहून माझ्या अत्यंत प्रिय व निकट अशा आप्त-जनांच्या संबधानें मला जितका कांहीं आनंद होण्या-सारखा असेल, तितका होईल !

मिस् रिचलंड—महाराज, इतके झाल्यावर आतां या संबधानें औदासिन्य दाखविणें ह्मणजे दोंगीपणा दिसेल ! महाराज, हनीवुड याचा व माझा वर दिसण्यांत मात्र स्नेह होता खरा, परंतु वास्तविक नुस्ता स्नेह नसून त्याच्यावर माझी प्रीति बसलेली होती ! आतां, हा देश सोडून जाण्याचा त्याचा निश्चय माझ्या विनवणीनें दळत नाही, तेव्हां मी आपल्या ह्या हातानें त्याला न जाऊं देण्याचा प्रयत्न करून बघते ! (त्याच्या हातांत हात घालते)

हनीवुड—अहाहा ! केवढा तरी आनंदाचा हा दिवस ! हे सुंदरि, या तुझ्या अप्रतिम अनुग्रहास मी कसा पात्र झालों न कळे !! ज्या सुखाला मी आचवलों होतो, तेंच सुख आज मला प्राप्त झालें ! अहाहा ! स्वर्गाचे सुख देखील या सुखापुढें तुच्छ ! सुंदरि, हे तुझे उपकार, मी आपला हा देह चंदनाप्रमाणें जिजविला तरी देखील फिट्याचे नाहींत ! असा आनंद एक क्षणभर ही झाला, तरी, युगांची युगे जरी संकटे भोगिलेलीं असलीं तरी

त्याचीही विमृति पडते !

क्रोकर—वरें, आतां सर्वतोमुखी आनंद दिसत आहे ! पण परमेश्वराचे कृनें आज तीन महिन्यांनीं आपण सर्व सुखी असलों ह्मणजे झालें ! !

सर बुइल्यम् हनीबुड—वाळा; तुला शेवटचा एक उपदेश सांगतो; तो नीट लक्षांत वागीव. इत.पर आपला मान आपण राखून घेण्याला शीक. लोकांनींच आपली वाहवा करावी ही आपली इच्छा असूं नये; कारण, मग आपलें सर्व सुख लोकांच्या हातीं असतें, व त्याकरितां त्यांच्या तोंडाकडे पहावें लागतें !

हनीबुड—काका, आतां माझे डोळे उघडले ! कोणाचेंही मन न दुखावें, याकरितां सर्वास संतुष्ट ठेवण्यासाठीं मी पोकळ डौल मिरवीत असें; मूर्ख लोकांना वाईट वाटेल ह्मणून त्यांच्या अविचारी कृत्यांची वाहवा करून मान डोलवीत असें;—या सर्व कामांत माझा पाजिपणा स्पष्ट दिसून येत होता ! आतां हे सर्व दुर्गुण मला उघड दिसूं लागले आहेत ! ह्मणून इत.पर माझे पहिलें कर्तव्यकर्म हें कीं, खरोखर जे संकटांत भ्रुसतील त्यांस शक्त्यनुसार मदत करीन.—सारांश सत्पात्रीं दान करण्याची इच्छा मनांत ठेवीन. तसेंच जे खरोखर गुणीजन असतील त्यांचा स्नेह संपादन करीन; व जिनें, या जन्मांत माझ्या संसाराची जांटेकरीण होऊन मला सुखी केले, तिच्यावर मरेपर्यंत मी निष्कपट प्रेम ठेवीन !

[सर्व निघून जातात.]

समाप्त.